لیا تا ور اپناں آپ ناں بس اس گلوں خدا غا فضل غا مستحق سمجھیں جے ہم بزرگاں غی اولاد ہاں، یاہ گل جانڑ لیں کہ خدا غو فضل انھاں غا قبضہ ماں نیہنہ نہ ویہہ اپڑیاں بدعملیاں غی وجہ تیں اس غا مستحق ہیں بلکہ ویہہ تے جہنم غا مستحق ہیں باقی اللہ غو فضل اسے غا ہتھ ماں ہے وہ جس ور چاہوے اپڑوں فضل فرما دیئے تے وہ اپڑوں فضل فرمانبرداراں موموناں ور ہی کرے جہڑا اس غا سچا دین ور عمل کریں۔

فی ۱۵/۷/۲۰۱۱ء بروزاتوار (مرکز الاستعلام)

(۱) سورت پاک غا شروع ماں ہی اک کاںسری غو ذکر ہے جہڑیں اپناں خاوند غا بارہ ماں پریشان تھیں جھاں نے جاہلیت غا طریقہ غے مطابق اُنھاں ناں لہر ماں یاہ گل کہہ چھوڑی تھی جے توں میرے واسطے میری ماں ہاروں ہے۔ اس لفظ ور جہالت غا زمانہ ماں یوہ سمجھیو جئے تھو جے ہُنڑ یاہ کاںسری اپناں گہر آلا ور حرام تے ماں غی جگہ ہوگئی ہے یہ کاںسریں رحمتِ عالم ﷺ اگے اپڑیں پریشانی غی فریاد کر رہئی تھیں اس واسطے ﴿تُجَادِلُكَ﴾ غو لفظ آیو ہے۔ اسے لفظ ور سورت پاک غو ناں ''مجادلۃ'' ہے۔ یاہ سورت پاک مدینہ پاک غا اُس دور ماں نازل ہوئی ہے جد مدینہ ماں منافقت زوراں ور تھی۔ سورت پاک غا شروع ماں تے اسے مسئلہ غو حکم بیان ہُو وو ہے فر دوجا رکوع ماں منافقاں تے یہودیاں غی شرارت بیان کرتاں موموناں ناں خفیہ مشورہ کرن، تے مجلس غا ادب سکھایا گیا ہیں، خاصکر رحمتِ عالم ﷺ غی مجلس غا ادب! آخری رکوع ماں منافقاں غی اس گل ور درڑھ ہے جے ویہہ اک پاسے تے اسلام اور ایمان غو دعوو کریں تے دوجے پاسے دین غا دشمناں کافراں ناںڑ دوستی رکھیں، آخر ماں ایمان آلاں غی اس صفت ور سورت پاک مکمل ہوئی ہے جے جھاں غا دل ماں ایمان ہے ویہہ کافراں مشرکاں غی دوستی ناں دل ماں جگہ دیدیں یوہ کدے نیہنہ ہو سکتو، پہانویں ویہہ کافراں مشرکاں غا رشتیدار ہی کیوں نہ ویں۔

(۲) اسلام تیں پہلاں جاہلیت غا زمانہ ماں لوک اپڑیں گہر آلی ناں اس راکہہ چھوڑیں تھا ﴿اَنْتِ عَلَیَّ کَظَهْرِ اُمِّیْ﴾ '' توں میرے واسطے میری ماں غی کنڈ ہاروں ہے'' یعنی ماں ہاروں میرے اپر حرام ہے، اس واسطے ویہہ ظَهْرٌ ''کنڈ'' غو لفظ استعمال کریں تھا اسے وجہ تیں اس مسئلہ ناں ''ظہار'' کہیو جئے۔ جاہلیت ماں یوہی سمجھیو جئے تھو جے یاہ کاںسری واقعہ ہی ہُنڑ ماں ہاروں ہوگئی ہے۔ حضرت اوس بن صامتؓ اک پکیری عمر غا صحابی تھا انھاں نے لہر ماں اپڑیں بیوی حضرتِ خولہ یا خویلہ بنت ثعلبہ ناں یاہی گل کہہ چھوڑی اس ور حضرتِ خولہؓ پریشان ہو غے رحمتِ عالم ﷺ کولے گئیں تے سارو قصو سنایو رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو اس بارہ ماں اجوں کوئے حکم نازل نیہنہ ہووو، تے کجھ روایتاں ماں ہے جے یوہ وی فرمایو تھو کہ ''میرا خیال ماں تے ہُنڑ تھارو ناںڑ رہنو جائز نیہنہ رہیو'' اس ور ویہہ بیچاریں پریشان ہو غے کدے نبی پاک ﷺ ناں اپڑوں دُکھڑو سناویں تھیں جے نِکا نِکا بچا ہیں انھاں غو کے وہے غو، ہُنڑ بڈھیواں ماں میری زندگی پریشانی ماں پے جئے غی تے کدے اللہ تعالیٰ اگے گریہ زاری کریں تھیں اس ور یہ آیت نازل ہوئیں اللہ نے ''ظہار'' غو حکم بیان کرن تیں پہلاں اس کاںسری غی دلداری فرمائی، اسے وجہ تیں صحابہ کرام انھاں غو بڑو احترام کریں ویں تھا (ابوداؤد، ابن کثیر، وغیرہ) حضرت عائشہ فرمانویں: اللہ تعالیٰ وی کتنی سنن آلو ہے!! جد یاہ کاںسری اپڑیں پریشانی نبی پاک ﷺ ناں سنانویں تھیں، ہوں وی اُتّے اک کھند ماں بیٹھی وی تھی ور میں اس غی ساری گل نیہنہ سُنڑی جد کہ اللہ تعالیٰ نے اسماناں غے اُپرّ سُنڑ لئی (ابن ماجہ، بخاری)

(۳) اس مسئلہ غو اصل حکم بیان فرمانڑ تیں پہلاں اللہ تعالیٰ نے اس جاہلیت غی حقیقت بیان فرمائی جے ماں واہی وے ہے جس غا شکم تیں انسان پیدا وہے، اپڑیں بیوی ناں جاہل پونا ماں چھڑو منہ تیں یوہ لفظ کہنڑ ناںڑ واہ ماں نیہنہ بنڑ جاتی جے تو میرے واسطے میری ماں ہاروں ہے، بلکہ یاہ تے اک بدتمیزی غی بیہودہ گل تے چھوٹھ ہے۔ کہ اپڑیں ماں تیں علاوہ کسے ناں ماں کہیو جئے۔ اس واسطے

سُوْرَةُ الْمُجَادَلَةِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ اثْنَتَانِ وَعِشْرُوْنَ اٰيَةً وَّثَلٰثُ رُكُوْعَاتٍ

سورت مجادلہ مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں بائی آیت اور ترے رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںڑ جہڑو بے بہا مہربان بچ رحم آلو ہے

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِيْ تُجَادِلُكَ فِيْ زَوْجِهَا

(۱) اللہ تعالیٰ نے اس کاںسری غی گل یقیناً سنڑ لی جہڑی (اے نبیؐ) تھارے ناںڑ اپناں خاوند غا بارہ ماں ہاڑا کرے تھی

وَتَشْتَكِيْٓ اِلَى اللّٰهِ ۖ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا ۭ اِنَّ اللّٰهَ

تے اللہ تعالیٰ اگے اپناں قضیہ غی فریاد کر رہئی تھی تے اللہ تعالیٰ تم دواں غی گل بات سنڑ رہیو تھو بیشک اللہ

سَمِيْعٌۢ بَصِيْرٌ ۝۱ اَلَّذِيْنَ يُظٰهِرُوْنَ مِنْكُمْ مِّنْ نِّسَاۗىِٕهِمْ

خوب سنڑن آلو دیکھنڑ آلو ہے (۲) جہڑا لوک تھارے بچوں اپڑیاں بیویاں ناں ماں کہہ چھوڑیں

مَّا هُنَّ اُمَّهٰتِهِمْ ۭ اِنْ اُمَّهٰتُهُمْ اِلَّا الّٰۗـِٔيْ وَلَدْنَهُمْ ۭ وَاِنَّهُمْ

ویہہ انھاں غیں ماں نیہنہ بنڑ جاتیں انھاں غیں ماں تے ویہہ ہی ہیں جھاں غا شکم تیں ویہہ پیدا ہووا تے اصل ماں ویہہ

لَيَقُوْلُوْنَ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُوْرًا ۭ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ

اک بڑی بیہودہ تے چُھوٹھی گل کہنہ ، اور یقیناً اللہ تعالیٰ خوب معاف کرن آلو

غَفُوْرٌ ۝۲ وَالَّذِيْنَ يُظٰهِرُوْنَ مِنْ نِّسَاۗىِٕهِمْ ثُمَّ يَعُوْدُوْنَ

بخشن آلو ہے (۳) تے جہڑا لوک اپڑیاں بیویاں ناں ماں کہہ چھوڑیں فر ویہہ اپڑیں کہی وی گل تیں پھر جانوں

لِمَا قَالُوْا فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّتَمَاۗسَّا ۭ ذٰلِكُمْ

چاہویں تاں ویہہ اک دوجا ناں ہتھ لانڑ تیں پہلاں اک غلام ازاد کریں اس نغے ذریعہ

تُوْعَظُوْنَ بِهٖ ۭ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ۝۳ فَمَنْ لَّمْ

تمناں نصیحت کی جائے ، تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے؛ تے جس ناں غلام

يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ

نہ سرے فر اس غے ذمے اوپروتھلی دو مہیناں غا روزہ رکھناں ہیں اس توں پہلاں کہ ویہہ آپس ماں

توبہ استغفار غی لوڑ ہے تے جہڑ و جاہل پونا ماں پُہل غے اسی غلطی کر چھوڑے ، یا جس نے قرآنی حکم آنڑ تیں پہلاں جاہلیت غا طریقہ ور اسی گل کی وہے جد وہ سچّا دل ناں توبہ کر لئے غو فر اللہ تعالیٰ مُچ معاف کرن آنو بڑو بخشن ہار وہے ۔ ور چھڑی توبہ ور گل نیہنہ رکھی بلکہ اس واسطے اک جرمانو وی بیان کیو جس غو اگے ذکر ہے ۔

(۴) یعنی جن لوکاں نے یوہ لفظ کہہ غے ظہار کر لیو وہے ، فر جیکدے ویہہ طلاق دے غے بیوی ناں چھوڑ ہی دیں تاں تے بکھری گل ہے ، ور جہڑا اپناں لفظ ور پچھوتا غے ۔ کما فسرہ ابن عباس ۔ (قرطبی) فر خاوند بیوی غا تعلق برقرار کرناں چاہویں ، انھاں واسطے ترتیب ناں یہ ترے کفارہ ہیں جچر توڑی اپنی طاقت غے مطابق انھاں بچوں کوئے کفارو ادا نہ کر لیں ، اچر توڑی بیوی ناں ملاقات نہ کریں ،

يَتَمَآسَّا ۚ فَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّيْنَ مِسْكِيْنًا ۚ ذٰلِكَ

اک دوجاناں ہتھ لانویں تے جس ناں اس غی وی ہمت نہ وہے فر اس غے ذمّے سٹھ مسکیناں ناں روٹی کھوانی ہے یوہ

لِتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۚ وَتِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ ۚ وَلِلْكٰفِرِيْنَ

اس گلوں تا نجے تم اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ ور ایمان لیانویں تے یہ اللہ تعالیٰ غیں مقرر کیں وی حد ہیں ، اور کافراں واسطے

عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝٤ اِنَّ الَّذِيْنَ يُحَآدُّوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ

دکھ دینڑ آنو عذاب ہے (۴) جہڑا لوک اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی مخالفت کریں

كُبِتُوْا كَمَا كُبِتَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ اَنْزَلْنَآ اٰيٰتٍۢ

ویہہ یقیناً ذلیل کیا جیں غا جس راجے انھاں تیں پہلا لوک ذلیل کیا گیا تھا تے ہم نے صاف صاف آیت نازل

بَيِّنٰتٍ ۚ وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ۝٥ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ

کردتی ہیں ، تے کافراں واسطے ذلیل کرن آنو عذاب ہے جس تہاڑے اللہ تعالیٰ انھاں ساراں ناں زندہ

جَمِيْعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوْا ۚ اَحْصٰىهُ اللّٰهُ وَنَسُوْهُ ۚ وَاللّٰهُ

کر دیئے غو فر وہ انھاں ناں ان غا کیا وا سارا عمل دس چھوڑے غو جہڑا اللہ نے گنڑ گنڑ غے رکھیا وا تھا تے ویہہ انھاں ناں بسار

ع ۱

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدٌ ۝٦ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي

بیٹھا تھا اور اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور گواہ ہے (۵) کیوں ! تم نے دیکھیو نیہنہ جے اللہ تعالیٰ جو کجھ اسماناں

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ مَا يَكُوْنُ مِنْ نَّجْوٰى ثَلٰثَةٍ

ماں ہے تے جو کجھ زمین ماں ہے سب ناں جانے ، کِدے ترے بنداں غا گوشا نیہنہ ہوتا

اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ اَدْنٰى مِنْ

ور وہ انھاں ماں چوتھو وہے تے نہ پنج غا ویں ور وہ انھاں ماں چھیووں وہے تے نہ اس توں گھٹ غا

ذٰلِكَ وَلَآ اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوْا ۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ

ویں تے نہ بدھ غا ! ور وہ انھاں غے ناں وہے ویہہ جت کِدے وی ویں ، فر قیامت غے تہاڑے وہ انھاں

بِمَا عَمِلُوْا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝٧

ناں دس چھوڑے غو جے ویہہ کے کرتا رہیا ہیں بیشک اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ناں جانڑ آنو ہے (۶)

پہلو کفارو یوہ ہے کہ ملاقات تیں پہلاں اک غلام یا گولی ازاد کریں اس غے ناں ہی فرمایو جے یوہ کفارہ غا حکم اس گلوں ہے تا نجے تمناں نصیحت لگے تے اگے کدے اسی غلطی نہ کریں ، کیونجے اللہ تعالیٰ تھارا ہر اک عمل تیں واقف ہے اس تیں کائے گل چھپی وی نیہنہ رہتی ، تے جس کونے اتنی مالیت نہ وہے یا اس ناں غلام لبھے ہی نہ ۔ جس را کہ اجکل غلام ہے ہی نیہنہ ۔ وہ ملاقات تیں پہلاں اوپری تھلی سٹھ روزا رکھے ، کسے شرعی عذر تیں بجنڑ بشکار ناغو نہ کرے ، تے جس ناں یاہ ہمت وی نہ وہے وہ سٹھ غریباں ناں دو وقت رج غے روٹی کھوائے ، فرمایو یہ حکم اسے گلوں دتا ہیں تا نجے تم ایمان ور قائم ریہنہ تے اللہ غیں مقرر کی ویں اِنھاں حداں تیں اگے نہ بدھیں ، تے نافرمانی غو رستو نہ نوڑیں نیہنہ تے کافراں واسطے تے دردناک عذاب تیار ہے ہی ۔ روایتاں ماں ہے جے نبی پاک ﷺ نے یہ آیت نازل ہونڑ تیں بعد حضرت خولہؓ تے انھاں غا خاوند حضرت اوس ابن صامتؓ ناں اللہ غو یوہ حکم سنایو جس ور حضرت اوسؓ نے قسم کر غے عرض کی جے مناں غلام ازاد کرن غی ہمت نیہنہ تے سٹھ روزا اوپرو تھلی وی ہوں نیہنہ رکھ سکسوں کیونجے مچ کمزور ہوں ، میری لوء وی خاصی کمزور ہے ، تے سٹھ مسکیناں ناں وی روٹی کھوالنڑ غی طاقت مناں نیہنہ ، اس ور رحمت عالم نے انھاں غی بیت المال تیں کجھ مدد فرمائی ، کجھ انھاں غی بیوی خولہؓ نے تے کجھ دوجا صحابہء کرام نے فر انھاں نے یوہ کفارو ادا کیو (ابن کثیر) جمہور فقہا غو اس گل ور اتفاق ہے جے ماں ہاروں اگر کوئے یوہی لفظ بہن یا تہی یا پھپھی یا موسی وغیرہ محرمات واسطے کہہ دیئے تاں اُس غو وی یوہی حکم ہے ؛ تے جہڑو غلطی ناں کفارہ تیں پہلاں ملاقات کر لئے اس نے بہت بڑو گناہ کیو جس واسطے توبہ کرنی پُوے غی ور کفارو اگو ادا کرنوں ہے دو نیہنہ ۔ حدیث ماں اس راغو وی اک قصو آیو ہے (مسند احمد ابوداؤد ، ابن کثیر)

(۵) یعنی ایمان آلاں غو کم تے اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی مخالفت کرنوں نیہنہ ویہہ تے ہر اک حکم سر اکھاں ور رکھیں باقی مشرک تے کافر جنھاں نے اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی مخالفت ور لک بنڑ لیو ہے اللہ غی صاف صاف آیتاں غا آ جانڑ تیں بعد وی مخالفت تیں باز نیہنہ آ تا ، یہ کوئے نواں لوک نیہنہ پہلاں وی اسا بدنصیب ہوتا رہیا ہیں جہڑا اللہ غا نبیاں غی مخالفت کریں تھا فر ویہہ دنیا آخرت دواں جہاناں ماں ذلیل ویں تھا ، اُنھاں کافراں ور خدائی عذاب نازل وہے تھو ، اِنھاں ناں دنیا ماں ایمان آلاں غے ہتھوں خُدا بدر احد وغیرہ ماں ذلیل کرے غو ور اصل انھاں متکبراں واسطے آخرت غو وہ عذاب ہے ، جت محشر غا مدان ماں انھاں ناں اک اک کرتوت دس دتو جئے غو ، جہڑیں کھٹیں انھاں ناں بسر گئیں ویں غیں ویہہ ساریں اللہ تعالیٰ غا علم ماں ویں غیں تے انھاں ناں ہر اک گمراہی غی سزا بھگتنی پُوے غی ۔ کیونجے اللہ تعالیٰ تیں کسے غو کوئے عمل چھپیو و نیہنہ ۔

(۶) یعنی صرف مشرکاں ، کافراں غاں عملاں غی گل نیہنہ بلکہ اللہ تعالیٰ زمین اسمان غی اک اک گل ناں جانڑ آنو ہے ، لہٰذا کوئے جت وی وہے تے جس حالت ماں وی وہے یوہ یاد رکھے جے اس غی کائے گل اللہ تعالیٰ تیں اولے نیہنہ رہ سکتی جد وی ترے چار بندا آپس ماں گوشا کریں ، یا پنج بندا اولے بیں غے کوئے مشورہ کریں یا اس تیں گھٹ یا اس تیں بدھ ویں ویہہ یاد رکھیں کہ

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا

کیوں! تم نے انھاں لوکاں در نیہنہ دیکھیو: جتھاں ناں گوشا کرن تیں ٹھا کیو گیو تھو فر وی ویہہ وہ ہی کم کر رہیا ہیں جس توں

نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ

انھاں ناں ٹھا کیو تھو ؛ تے ویہہ گناہ اور زیادتی تے رسولؐ غی نافرمانی غیں گل گوشاں ماں

الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ

کریں (۷) تے (اے نبیؐ) جسویلے ویہہ تھارے کونے آویں تمناں اسا لفظ ناں سلام کریں جس ناں اللہ نے تمناں سلام

وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ

نیہنہ کیو، تے اپناں دل ماں کیہنہ جے ہم ناں اس را کہن ور اللہ تعالیٰ عذاب کیوں نیہنہ دیتو

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ۝ يَا أَيُّهَا

انھاں واسطے جہنم ہی سُدّی ہے ویہہ اسے ماں جیں غا تے واہ چ پھیڑی جگہ ہے (۸) اے

الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ

ایمان آلیو ! تم جسویلے گوشا کریں فر تم گوشاں ماں گناہ

وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ

تے زیادتی اور رسولؐ غی نافرمانی غیں گل نہ کرو! بلکہ تم گوشاں ماں نیکی تے پرہیزگاری غیں گل کرو!

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ۝ إِنَّمَا النَّجْوَىٰ

تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو جس غی بارگاہ ماں تم سارا کٹھا کیا جیں غا (۹) ویہہ گوشا تے

مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ

شیطان ہی غی طرفوں ویں تانجے (انھاں غی وجہ تیں) ایمان آلا دُکھیا ویں حالانکہ وہ اللہ تعالیٰ غا حکم تیں بجن

شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝

انھاں ناں کجھ نقصان نیہنہ پہچا سکتو تے ایمان آلاں ناں اللہ تعالیٰ ہی ور بھروسو کرنوں چاہیۓ ! (۱۰)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ

اے ایمان آلیو ! جسویلے تمناں کہیو جے کہ مجلس ماں کھل غے بیسو

جیکدے ویہہ کائۓ گل اللہ غی نافرمانی آلی کریں غا واہ اللہ تیں چھپی نیہنہ رہ سکتی ہر اک گل اللہ غا علم ماں ہے بلکہ وہ تے ہر حال ماں ہر جگہ اپناں علم غا لحاظ ناں انسان غے ناں وہے، وہ قیامت غے تہاڑے ہر ایکن ناں اس غا عمل دس چھوڑے غو تے نیکی بدی ور جزا سزا دیۓ غو۔

(۷) مدینہ پاک ماں پہلاں پہلاں مسلماناں غو یہودیاں ناں صلح غو معاہدو تھو ور یہ کمبخت مسلماناں ناں ستان واسطے جدوی کسے مسلمان ناں لنگتاں دیکھیں تھا آپس ماں سِر جوڑ غے بیں جیں تھا، تے گوشا کرن لگ جیں تھا سگوں کجھ روایتاں غے مطابق مسلمان درسینی وی کریں تھا، اس ناں مسلمان پریشان ہو جۓ تھو کہ پتو نیہنہ کے چال بنا رہیا ہیں پتو نیہنہ کِدے تیں کوئۓ حملو ہون آلو ہے یوہی کم کجھ منافق وی کریں تھا رحمت عالمﷺ ناں پتو لگو تے حضرت نے اس تیں سختی ناں ٹھا کیو، ور یہ لوک فر وی باز نیہنہ آیا، اس ور یہ آیت نازل ہوئیں، کہ جس گل تیں یہ ٹھا کیا جیں فر واہی گل کریں، تے گوشا وی گناہ غی گلاں تے ظلم زیادتی کرن اور نبی پاکﷺ غی نافرمانی ور صلاح سوٹھا کرن واسطے کریں۔ رحمتِ عالمﷺ نے اپنی اُمّت ناں مجلس غا ادب سکھا تاں فرمایو جے جت ترے بندا کٹھا ویں اُت دو بندہ کنی ہو غے گوشا نہ کریں کیونجے اس ناں اس بندہ ناں دُکھ وہے غو (بخاری، مسلم)

(۸) اللہ تعالیٰ نے تے اپناں نبیاں ناں ﴿سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ﴾ (سورت صٰفّت آیت/۱۸۰) ﴿وَ سَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِيْنَ اصْطَفٰی﴾ وغیرہ لفظاں ناں سلام فرمایو ہے یا موموناں ناں التحیات ماں سلام غو طریقو سکھایو اَلسَّلَامُ عَلَیْکَ اَیُّهَا النَّبِیُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهٗ ور یہودی مکار بڑی چلاکی ناں سلام غا لفظ ناں ذری بدلا غے جسناں سنن آلاں ناں پتو نہ لگے سَامٌ غو لفظ کیہنہ تھا جہڑو بددعا واسطے بولیو جۓ تھو ویہہ سَامٌ عَلَیْکُمْ کیہنہ تھا جس غو مطلب ہے تم مر جیں تے تھارا ور پُوے، فر مجلس تیں باہر نکل غے آپسماں کیہنہ ویں تھا کہ جے یہ نبی ہیں فر مھاری انھاں گلاں ور مھارے اپر عذاب کیوں نیہنہ نازل ہو جاتو، اللہ تعالیٰ نے فرمایو: میری ٹہلؔ ناں یاہ نہ سمجھو کہ تم چھُٹ گیا ہیں تھارا واسطے جہنم تیار ہے تے تھارا واسطے واہی سُدّی ہے فر تمناں کسے ہور چیز غی لوڑ نیہنہ رہ سیں، اس ماں تم نے ضرور جانوں ہے، یوہ اُنھاں غی اصل سزا غو بیان تھو ور دنیا ماں وی فر کجھ دناں تیں بعد ہی انھاں ناں ذلیل ہونوں پیو جس را اگلی سُورت ماں آوے لگو۔ سبحان اللہ! یہودیاں غی اس شرارت ور ایمان آلاں ناں جتنی لہر چڑھتی کہٹ تھی ور رحمتِ عالمﷺ نے اساں بد دماغ لوکاں غی بیہودہ گلاں یا گالاں غا جواب ماں وی اپنی امت ناں کائۓ اخلاق تیں ٹھٹھی وی گل کہن غی اجازت نیہنہ دتی۔ بلکہ فرمایو: بس اُنھاں غو لفظ اُنھاں ور پرت چھوڑیا کرو، ایکن یہودی نے یوہی لفظ اَلسَّامُ عَلَیْکَ کہیو حضرت عائشہ صدیقہؓ نے سُن غے فرمایو تیرا ور پُوے ناں تے خدا غی لعنت تے اس غو غضب نازل وہے حضرت نے مائی صاحبہ ناں اس را کہن تیں ٹھا کتاں فرمایو: اللہ فحش گل ناں پسند نیہنہ کر تو تمناں نرمی برتنی لوڑیۓ، حضرت عائشہؓ نے عرض کی تم نے سُنیوں نیہنہ اس نے کے کہیو! حضرت نے فرمایو میں سُن وی لیو تے مناسب جواب وی دے دتو جے وَ عَلَیْکُمْ، یعنی جہڑی گل توں کہہ واہ تیرا ور پُوے (بخاری، مسلم)

(۹) یہودیاں تے منافقاں غاں گوشاں غا مقابلہ ماں اللہ تعالیٰ نے اپناں مومن بنداں ناں فرمایو جے تم اسی گلاں تیں بچ غے رہیو، تھارا گوشا تے جدوی ویں ویہہ بس نیکی غاں کماں واسطے تے پرہیزگاری غیاں گلاں واسطے ہی ہوناں چاہیۓ تے تمناں سدا یاہ گل رکھنی لوڑیۓ جے تم نے اک تہاڑے اللہ تعالیٰ غی عدالت ماں زندگی غا پل پل غو لیکھو دین واسطے حاضر ہونوں ہے جس تیں کسے غی کسے جگہ کائۓ گل اولے نیہنہ رہ سکتی۔

(۱۰) یعنی یہودیاں منافقاں غا ویہہ گوشا جہڑا گناہ غی گلاں واسطے تے موموناں ناں ستان تے انھاں ور ظلم زیادتی کرن اور نبیﷺ غی نافرمانیاں واسطے ویں یہ سارا شیطانی کم ہیں جہڑا ایمان

آلاں ناں دُکھیا کرن واسطے شیطان انھاں کولوں کرا رھیو ہے، ور موماں ناں دلگیر تے پریشان ہونڑ غی لوڑ نیہنہ کیونجے انھاں غیں چال چلاکیں تے یہ گوشا چر توڑی خدا نہ چاہوے کسے غو کجھ نیہنہ گما سکتا، یہ اپنیاں چلاکیاں ناں کسے غو بال وی ڈِنگو نیہنہ کر سکتا۔ لہذا موماں ناں تے بس اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو تے توکل کرنوں چاہئے۔

(۱۱) موماں ناں مجلس غو ادب سکھایو جا رہیو ہے کہ جد کسے مجلس ماں کَٹھا ہو غے بیسیں، مجلس غو دائرو ذری کُھلو کر غے بیسیا کرو! تانجے ہر ایکنڑ ناں ارام ناں بیسنڑ غو موقعو لبھے تے کوئے باہروں آوے تاں وی کُھلا ہو غے بیسو تے آنڑ آلاں ناں جگہ دیو اس عمل غی برکت ناں اللہ تعالیٰ تماں اپنی رحمت ماں کھل دیئے غو۔ اسے را جد مجلس غو امیر کسے حکمت تے مصلحت ور کسے ناں مجلس تیں اُٹھنڑ تے دوجاں واسطے جگہ چھوڑنڑ غو کہہ فر مجلس تیں اُٹھ جایا کرو! یہ تہذیب غیں گل ایمان تے علم غا تقاضا ہیں جتھاں ور اللہ ایمان آلاں تے علم آلاں غا درجا اُچّا کرے۔ یاہ تعلیم تے قیامت توڑی آنڑ آلاں موماں واسطے ہے؛ ور آیت غو شانِ نزول یوہ بیان کیو گیو ہے جے اک واری رحمتِ عالم ﷺ مسیت شریف غے سامنڑے تھلاں (صُفہ) ور بیٹھا وا تھا حضرت غی مجلس ماں صحابہء کرام وی بیٹھا وا تھا، اسے بشکار کجھ بزرگ صحابہء آ گیا جہڑا کہ جنگِ بدر ماں وی شریک ہُوا تھا، انھاں ناں مجلس ماں جگہ نہ لبھی اس ور آپؐ نے کُھل غے بیسنڑ واسطے فرمایو، ایمان آلاں نے تے اس ور عمل کیو ور منافقاں نے اس گل ور وسوسہ تے ٹھسا پیدا کرن غی کوشش کی اس ور یوہ حکم نازل ہووو اس تیں علاوہ وی حضرت غی مجلس ماں ہر اک بندو نیڑے ہو غے بیسنوں چاہوے تھو جس غی وجہ تیں مجلس غو دائرو تنگ ہو جئے تھو اللہ نے اس واسطے یوہ ادب سکھایو، تے رحمتِ عالم ﷺ نے مجلس غو یوہ وی اک ادب سکھایو ہے جے جت دو بندہ بیٹھا وا ویں اُنھاں غی اجازت تیں بجنڑ تیجو بندو انھاں غے بچ آ غے نہ بیسے (ابوداؤد، ترمذی)

(۱۲) رحمتِ عالم ﷺ دین غی تعلیم تے تبلیغ جس را مجمع ماں فرمانویں تھا اسے را کنی ایکلاں گل کرن غو وی صحابہء کرام ناں موقعو دیں تھا، ور ہر ایکنڑ ناں کنی کنی اس را گل کرن ماں مشکل خاصی تھی فر کجھ مخلص مومن محبت غی وجہ تیں گل ذری لمی وی کر دیں تھا، اس غے ناں ناں منافقاں نے اک شرارت کی کہ بے فائدا گلاں واسطے حضرت کولوں کنی وقت منگنڑ لگ گیا تانجے مسلماناں ناں بڑیار ناں کیہنہ سکیں جے مھارو حضرت ناں ڈُنگو تعلق ہے۔ فر ویہہ اتنوں وقت لے لیں تھا کہ مخلص موماں ناں خاص کم غی گل کرن غو وی وقت نیہنہ رہ تھو، اس ور اللہ نے یوہ حکم نازل فرمایو جے نبی پاک ﷺ ناں ایکلاں گل کرن تیں پہلاں کجھ صدقو خیرات دیا کرو! ور ناں ہی مخلص غریب ایمان آلاں غو دل رکھتاں فرمایو جے جساں کجھ دینڑ جگو نہ لبھے اس ناں یوہ معاف ہے، اس حکم ور منافق کنجوسی تے کنی ہی ہو گیا ور مخلص موماں ناں وی پتو لگو کہ کسے مجبوری تیں بجنڑ ایکلاں گل کرن واسطے وقت منگنوں اللہ ناں پسند نیہنہ۔

(۱۳) یوہ حکم عام مسلماناں واسطے خاصو اوکھو تھو فر اِس حکم غو مقصد وی صرف ایمان آلاں غی جماعت غو سدھار کرنوں تے منافق لوکاں ناں شرارتاں تیں باز کرنوں تھو اس گلوں اللہ نے یوہ حکم تاولاں ہی چک لیو تھو اُس غا مقابلہ ماں یوہ حکم دتو جے اللہ تے اس غا حبیبؐ غی اطاعت اور نماز زکوۃ غا ان حکماں ور پابندی ناں عمل کرتا رُہو جہڑا کدے منسوخ ہونڑ آلا نیہنہ۔ حضرت علیؓ فرمانویں جے ساری امت ماں بس میں ہی اس حکم ور عمل کیّو، میں اک دنار صدقو کر غے نبی پاک ﷺ ناں خاص گل کی۔ اس تیں بعد صحابہء کرام نبی ﷺ غا ارام غو مُچ ہی خیال رکھیں تھا ات توڑی کہ اک نکی عمر غا صحابی نے آخری وقت ماں یاہ وصیت فرمائی تھی کہ جے رات ہی میری وفات ہو گئی تاں مناں دفن کر چھوڑیو تے حضرت ناں میری وفات غو پتو دفن تیں پہلاں نہ دیو کِدے حضرت رات ہی جنازو پڑھان نہ آویں تے حضرت ناں کائے تکلیف پج جئے۔ حالانکہ حضرت کولوں جنازو پڑھوانڑ غی تے ہر ایکنڑ غی تاہنگ تھی۔

فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ ۚ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا

تاں تم جگہ کھلّی کر دیا کرو اللہ تعالیٰ تماں کھل عطا کرے غو تے جسویلے تماں مجلس توں اٹھ جانڑ غو کہیو جے فر تم اٹھ جایا کرو

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ ۙ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

جہڑا لوک تھارے بچوں ایمان لیایا ہیں تے جتھاں ناں علم عطا ہووو ہے اللہ تعالیٰ انھاں غا درجا

دَرَجَاتٍ ۚ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

اچا کرے غو، تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے (۱۱) اے ایمان

آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ

آلیو! جسویلے تم رسول ﷺ ناں گوشہ ماں کائے گل کرنی چاہویں فر تم اپناں گوشہ تیں پہلاں

صَدَقَةً ۚ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۚ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا

کجھ صدقو دیو! یوہ تھارا واسطے بہتر ہے تے مچ پاکی غی گل ہے تے جے تماں (صدقہ واسطے) کجھ نہ سرے

فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا

فر اللہ تعالیٰ تے بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے (۱۲) کیوں! تم ڈر گیا اس گلوں جے تم (نبیؐ ناں) گوشہ

بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ ۚ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ

ماں گل کرن تیں پہلاں صدقو دیں تے جد تم ایسو نیہنہ کر سکیا اور اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا

نے (وی) تماں معاف کر چھوڑیو فر تم نماز غی پابندی رکھو تے زکوٰۃ دیا کرو اور اللہ تعالیٰ

اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ۚ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى

تے اس غا رسولؐ غی اطاعت کرو! تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی خبر ہے (۱۳) کیوں! تم نے انھاں لوکاں

الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ

در نیہنہ تکیو! جہڑا انھاں لوکاں ناں دوستی لانویں جتھاں ور خدا غو غضب ہووو ہے ویہہ نہ تے تھارا ہیں

وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾

تے نہ انھاں غا ہیں تے ویہہ جانڑ بجھ غے جھوٹھیاں گلاں ور قسم کر چھوڑیں؛

أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۚ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا

اللہ تعالیٰ نے انھاں واسطے ڈاھڈو عذاب تیار کیو وو ہے واقعہ ہی یہ مچ پھیڑا

يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اِتَّخَذُوٓا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ

کم کر رہیا ہیں ؛ انھاں نے اپݨیں قسم ٹہال بنالیں ہیں اس را انھاں نے (لوک) اللہ غا رستہ تیں

سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ

روک لیا ہیں لہذا انھاں واسطے ذلیل کرن آلو عذاب ہے ؛ انھاں غا مالٗ

أَمْوَالُهُمْ وَلَآ أَوْلَادُهُمْ مِّنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا ۚ أُولٰٓئِكَ

تے انھاں غی اولاد اللہ تعالیٰ کوٹے انھاں غے کجھ وی کم نیہنہ آسیں یہ تے

أَصْحٰبُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خٰلِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ

دوزخی ہیں (تے) یہ سدا اسے ماں ہی ریہنہ غا (۱۴) جس تہاڑے اللہ تعالیٰ انھاں ساراں

جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ

ناں زندہ کرے غوفر ویہہ اس غے اگے وی اسے را (چھوٹھیں) قسم کرن لگ جیں غا جس را تھارے اگے قسم کریں تے یوہ خیال

أَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ ۚ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ الْكٰذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ

کریں غا جے ویہہ وی کسے (دلیل) ور ہیں سݨوں ! یہ ہی لوک یقیناً چھوٹھا ہیں ؛ ویہہ شیطان

عَلَيْهِمُ الشَّيْطٰنُ فَأَنْسٰهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ ۚ أُولٰٓئِكَ حِزْبُ

نے اپݨاں گہاوا ماں لے لیا ہیں فر اس نے انھاں ناں خدا غی یاد بسار چھوڑی ہے یہ لوک شیطان غی

الشَّيْطٰنِ ۚ أَلَآ إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطٰنِ هُمُ الْخٰسِرُونَ ﴿١٩﴾

پارٹی ہیں ،سݨوں ! بیشک شیطان ہی غی پارٹی نقصان ماں رہݨ آلیٗ ہے (۱۵)

إِنَّ الَّذِينَ يُحَآدُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗٓ أُولٰٓئِكَ فِي

اس ماں کوئے شک نیہنہ کہ جہڑا لوک اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی مخالفت کریں یہ ساراں تیں زیادہ ذلیل

الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي ۚ إِنَّ اللّٰهَ

لوکاں ماں ہیں ؛ اللہ تعالیٰ نے یاہ گل لکھ چھوڑی ہے جے ہوں تے میرا پیغمبر ہی غالب ریہنہ غا یقیناً اللہ

(۱۴) ایمان غو مطلب ہی یوہ ہے کہ دل اللہ تعالیٰ تے اُس غا حبیب ﷺ غی محبت ناںٗ پَہر یو و وو ہے تے جس دل ماں اللہ تعالیٰ غی، اس غا دین غی تے نبی ﷺ غی محبت وہے فر اس ماں اللہ تعالیٰ تے اُس غا دین غاں دشمناں غی محبت واسطے جگہ نیہنہ رہ سکتی، جس را کہ دنیا ماں وی دوست غو دشمن کدے دوست نیہنہ ہوسکتو؛ انھاں آیتاں ماں منافقاں غا اسے عمل ور تعجب کیّو جارہیو ہے جے انھاں ناں تے تکو! اک پاسے یہ ایمان غو تے مسلمانی غو دعوو کریں جد کہ دوجے پاسے انھاں غی دوستی تے ہمدردی انھاں یہودیاں تے مشرکاں ناںٗ ہے جھاں ور خدا غو غضب نازل وہے، یہ کتنی بے جوڑ چیز ناں اک جگہ گھٹھی کر رہیا ہیں، فرمایو: یہ صرف دنیا غا مفاد پچھے دو پاسے دوستی غو ہتھ بدھاویں۔ ور حقیقت ماں یہ نہ مسلماناں غے ناںٗ ہیں تے نہ پورا پورا یہودیاں غے ناںٗ ہیں۔ اور دواں ولاں ناں اپݨی سنگت غو یقین دوان واسطے جانٗ بُجھ غے چھوٹھیں قسم کر جیں۔ روایتاں ماں منافقاں غیں چھوٹھیں قسم کرن غا مُچ واقعہ آیا ہیں اک واری عبداللہ ابن نبتل ناں غا ایکنٗ منافق ناں نبی پاک ﷺ نے فرمایو: تم مناں کیوں گالٗ کڈیں؟ وہ قسماں اُپّر قسم کر کر غے یقین دوانٗ لگ گیو، سگوں اپݨاں سنگیاں ناں وی بلاٗ لیو ویہہ وی چھوٹھیں قسم کرن واسطے کھلاٗ ہوگیا، اللہ نے فرمایو: یہ مسلماناں تیں اپݨوں مالٗ جائداد تے اولاد بچانٗ واسطے اپݨی قسماں ناں ٹہال بݨاویں تانجے مسلمان ہم ناں اپݨوں سمجھ غے مھارے خلاف کائے کاروائی نہ کریں۔ اسے را یہودی ہم ناں مسلمان سمجھ غے دشمݨاں جسو سلوک نہ کریں۔ اس طریقہ ناںٗ ویہہ دوجاں ناں وی اسلام تیں دور کرن غی کوشش کریں تھا، اور سوچیں کہ مھاریں چال کامیاب ہوگئیں ہیں تے ہم چنگو کم کر رہیا ہیں۔ جس را کہ اجکل وی بے شمار ناں غا مسلمان یہ ہی منافقاں آلاٗ کم کر کر غے اپݨی چلاکی ور پھُنڈتا ریہنہ اک پاسے گج گج غے مسلمانی غو اعلان کریں، دوجے پاسے ساریں ہمدردیں تے دوستی کافراں ناںٗ رکھیں اللہ نے فرمایو یہ چنگا کم نیہنہ بلکہ مُچ مندا تے پھیڑا کم کر رہیا ہیں۔ یہ اپݨاں آپ ناں بے وقوف بݨا رہیا ہیں انھاں واسطے تے ذلیل کرن آلو زبردست عذاب تیار ہے، جت انھاں ناں مالٗ، دولت، اولاد کجھ کم نیہنہ آسیں، تے یہ ہمیشاں ہمیش جہنم ماں ریہنہ غا۔

(۱۵) یعنی انھاں منافقاں ناں چھوٹھیں قسم کرن غی اسی عادت تے ہلیتر پے گئی ہے جے یہ قیامت غے تہاڑے جد اللہ تعالیٰ غی عدالت ماں کھلاٗ ویں غا اُت وی اِسے را چھوٹھیں قسم کرن لگ جیں غا کہ ہم نےٗ تے کدے منافقت کی ہی نیہنہ، نہ کافراں ناںٗ کدے دوستی لائی۔ اور یہ قسم کر غے سوچیں غا کہ شائد کم بنٗ جئے غو تے اللہ تعالیٰ مھارا کوڑ ور یقین کر لئے غو حالانکہ یاہ اُنھاں غی کتنی بڑی جہالت وہے غی! کہ جہڑو ساری جیا جون غا اک اک راز تیں واقف ہے بلکہ اُس غے سامݨے کوئے راز، راز ہو ہی نیہنہ سکتو وہ تے اولے باندے ہر چیز ناں برابر جاݨے ور منافق اس غی عدالت ماں وی کوڑ مارن واسطے کھلاٗ ہو جیں غا فرمایو: اصل ماں انھاں ور شیطان نے پکو قبضو کر لیّو ہے جس ناںٗ انھاں غی مت مارے گئی ہے، تے یہ شیطان غی پارٹی بنٗ گیا ہیں اُسےّ غاں اشاراں ور منافقت آلیں یہ بیہودہ گل کر رہیا ہیں ور شیطان غی پارٹی غو انجام تے یقیناً بربادی ہے نہ دنیا ماں انھاں غیں چال چلاکیں چل سکیں غیں تے نہ آخرت ماں! بلکہ دواں جہاناں ماں ذلیل خوار ہی ویں غا۔

(١٦) یعنی اللہ تعالیٰ غا دین تے اس غاں پیغمبراں غا مقابلہ ماں کھلاؔ ہونؔ آلاؔ حق غا دشمن باطل پرست اپنؔی چالؔ چلا کیاں ماں کدے کامیاب نیہنہ ہوتا، اُنھاں غی پھونکڑ پھانکڑ دودن غی گل وہے چھیکڑ حق غالب آ جئ، نبیاں غی تحریک کامیاب ہوجئ تے باطل پرست ذلیل ہوجیں یاہ گل اللہ تعالیٰ نے لکھی وی ہے جھڑی پہلا تہاڑا تیں ہی طے ہے جساں کوئے بدلا نیہنہ سکتو کیونجے یاہ گل لکھن آلو زبردست طاقت غو مالک تے سب ور غالب ہے فر اُس غی گل کونؔ موڑ سکے!! قرآن غی یاہ پیشن گوئی حرف حرف پوری ہوئی، تے کجھ سالاں تیں بعد ہی یہودیاں، مشرکاں تے منافقاں ساراں واسطے عرب غی زمین سوڑی ہوگئی۔

(١٧) منافقاں دل غاں روگیاں تیں بعد مخلص مومناں غو تے صحابہ کرام غو ذکر ہورہیو ہے، کہ جھاں خوش نصیباں ناں اللہ تعالیٰ تے آخرت ور ایمان غی سچی دولت نصیب ہوئی ہے، ویہہ اللہ تے اس غا رسول غاں دشمناں، یہودیاں، عیسائیاں، مشرکاں تے دوجاں کافراں ناں دوست بنؔالیں یوہ کدے نیہنہ ہوسکتو، یوہ ہے ہی ناممکن! پَہانویں ویہہ مشرک انھاں غا اپنؔاں ماں باپ پہینؔ پرا تے دوجا رشتیدار ہی کیوں نہ ویں، کیونجے انھاں موٗمناں غاں دلاں ماں تے اللہ نے ایمان غی گل لکھدتی ہے، اپنؔی غیبی مدد نالؔ اُنھاں غی مدد فرمائی ہے، فر یہ خدا غا دین غاں دشمناں ناں اپنؔوں دوست کس را بنؔا سکیں! تے انھاں غیں دلی ہمدردیں کافراں نالؔ کس را ہو سکیں! انھاں نے تے نعمتاں پَہری جنت ماں جانؔوں ہے جت یوہ اعلان وہے غو کہ جاوٗ خدا تھارا تیں راضی ہے تے تم اس تیں راضی ہیں ہُنؔ وہ کدے تھارے اپر نراض نیہنہ ہوسیں، فر فرمایو جے جس را منافق دل غا روگی شیطان غی پارٹی ہیں یہ مخلص موٗمن اللہ تعالیٰ غا لشکر ہیں تے یہ خُدائی جماعت ہیں جھڑا دنیا آخرت ماں یقیناً کامیاب ویں غا۔ یہ شان صحابہ کرام غی تھی جھاں نے اللہ تعالیٰ غا دین غا مقابلہ ماں کسے غی کُجھ پرواہ نیہنہ کی، جنگ بدر، احد، خندق غا حالات پڑھو، پرا پرا غا مقابلہ ماں، باپ پوت غا مقابلہ ماں، تے پوت باپ غا مقابلہ ماں مدان ماں آ گیو تھو، سگوں منافقاں غا سردار عبداللہ ابن ابی غا پوت حضرت عبداللہؓ نے جھڑا پکا سچا مسلمان تھا اک واری رحمتِ عالم ﷺ اگے عرض کی تھی جے اگر تم مناں اجازت دیں تاں ہوں اپنؔاں منافق باپ غی مُنڈی لاہ لیاوٗں! ور نبی پاک ؐ نے انھاں ناں اس را کرن تیں ٹھاک چھوڑیو۔ اللہ تعالیٰ غا فضل نالؔ سورت مجادلہ غی تفسیر اج منگلار آلے تہاڑے ١٧ر جولائی ٢٠٠١ء ناں پوری ہوئی۔ فی مرکز الاستعلام

(١) دوجی آیت غا لفظ ﴿اَوَّلِ الْحَشْرِ﴾ ور سورت پاک غو ناں ''سورت حشر'' ہے۔ یاہ سورت پاک مدنی ہے تے اس ماں جس واقعہ غو ذکر ہے اُس تیں پتو لگے جے یاہ ٤ھ ماں نازل ہوئی ہونؔی، اس سورت پاک ماں یہودیاں غا اک قبیلہ بنونضیر غی غداری تے فر انھاں غی مدینہ پاک تیں جلا وطنی، تے انھاں غاں دوستاں منافقاں غو ذکر ہے۔ آخر ماں ایمان آلاؔں ناں یاہ نصیحت ہے جے تم منافقاں تے یہودیاں غا رستہ تیں دور رہ غے اللہ غی فرمانبرداری تے نیک عملاں آلی زندگی گذارو۔ سورت پاک کیونجے بنونضیر غا بارہ ماں نازل ہوئی ہے اس گلوں حضرت ابن عباسؓ اس ناں سورت بنونضیر فرمانویں ویں تھا (بخاری شریف) مدینہ پاک غے آسیں پاسیں کوئے ترے چار میل غا چھنڈا اور یہودیاں غا ترے قبیلہ بنوقینقاع، بنونضیر، تے بنوقریظ بسیں تھا۔ رحمتِ عالم ﷺ نے مدینہ غی ہجرت تیں بعد پہلو کم یوہی کیو تھو کہ انھاں قبیلاں نالؔ جنگ نہ کرن غو معاہدو کیو تھو فر مسلمان تے پابندی نالؔ اس معاہدا ور قائم رہیا، ور یہودیاں غا یہ قبیلہ ہر ویلے موقع غی تاڑ ماں رہیا جد جد موقعو لگتو رہیو غداری کرتا رہیا، بنوقریظہ غی غداری غو ذکر تے سورت احزاب ماں تفصیل نالؔ گذر گیو ہے، بنوقینقاع غو اسے سورت ماں اگے آ رہیو ہے، بنونضیر خاصو امیر تے سرمایہ دار قبیلو سمجھیو جئ تھو، انھاں غو سردار کعب بن اشرف مُچ پہیڑی کھوء غو دل غو کھوٹو شخص تھو، اس نے اک پاسے مسلماناں نالؔ معاہدو رکھیو دوجے پاسے چالؔی بندا لے غے مکہ مکرمہ گیو تے مشرکاں ناں مسلماناں غے خلاف پَہڑکانؔ لگو۔ بلکہ چالؔی مشرکاں سنگ خانہ کعبہ غو پڑدو پکڑ غے انھاں نالؔ وعدو کیو جے ہم تھاری مدد کراں غا، نبی پاک ﷺ غا حکم ور اس غو کم تے حضرت محمد بن مسلمہؓ نے کر دتو ور

قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ

بڑی طاقت آلو تے زبردست ہے (١٦) جھڑا لوک اللہ ور تے آخرت غا تہاڑا ور یقین رکھیں تم انھاں

الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا

ناں ان لوکاں نالؔ کدے وی دوستی کرتا نیہنہ دیکھسیں جھڑا اللہ تے اس غا رسول ؐ غی مخالفت کریں پَہانویں ویہہ

آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَٰئِكَ

انھاں غا باپ یا انھاں غا بچا یا انھاں غا پَہائی یا انھاں غا کنبہ بلادری غا ہی کیوں نہ ویں، یہ ہی لوک ہیں

كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ

جھاں غا دلاں ماں اللہ نے ایمان لکھ دتو ہے تے اپنؔاں غیبی فیض نالؔ انھاں غی مدد کی ہے

وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

تے وہ انھاں ناں اساں باغاں ماں داخل کرے غو جھاں ماں نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی

فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَٰئِكَ حِزْبُ

ریہنہ غا اللہ تعالیٰ انھاں تیں راضی ہے تے ویہہ اللہ تعالیٰ تیں راضی ہیں یہ لوک اللہ تعالیٰ غی

اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

جماعت ہیں سنؔوں! بیشک اللہ تعالیٰ ہی غی جماعت کامیاب ہونؔ آلی ہے (١٧)

سُورَةُ الْحَشْرِ مَدَنِيَّةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت حشر مدنی ہے تے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالؔ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ اس ماں چووی آیت ہیں

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ

(١) جھڑیں چیز اسماناں ماں ہیں تے جھڑیں زمین ماں ہیں ساریں اللہ غی تسبیح بیان کریں تے وہ غالب ہے

الْحَكِيمُ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ

حکمت آلو ہے؛ وہ ہی تے ہے جس نے اہل کتاب غا کافر پہلی واری

الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا

ہی کَہٹھا کر غے انھاں غا گہراں تیں کڈ چھوڑیا تھارو خیال وی نیہنہ تھو جے ویہہ نکلیں غا

وَظَنُّوٓا أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم مِّنَ اللَّهِ فَأَتَىٰهُمُ

تے انھاں غو آپ وی یوہ خیال تھو جے انھاں غا قلعا انھاں ناں اللہ تعالیٰ تیں بچالیں غا فر اللہ تعالیٰ (غو عذاب)

اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ

انھاں وراتوں آ پیو (جتوں) انھاں غو خیال وی نیہنہ تھو، تے اللہ تعالیٰ نے انھاں غا دلاں ماں رعب

الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي

گہل چھوڑیو ویہہ اپناں ہی گہراں ناں اپناں ہتھاں تے ایمان آلاں غا ہتھاں ناں

الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَا أَن

اجاڑ رہیا تھا فر اے اکھاں آلیو ! عبرت حاصل کرو ؛(٢) تے جیکدے اللہ تعالیٰ

كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ

نے انھاں ور جلاء وطنی نہ لکھی وہے آ، تاں وہ انھاں ناں دنیا ماں ہی سزا دے آ، اور آخرت ماں

فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ

تے انھاں واسطے جہنم غو عذاب ہے ، یوہ اس گلوں کیونجے انھاں نے اللہ تے اس غا رسولؐ غی

رَسُولَهُ ۖ وَمَن يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

مخالفت کی تھی تے جہڑو اللہ تعالیٰ غی مخالفت کرے فر اللہ تعالیٰ وی یقیناً سخت سزا دینڑ آلو ہے (٣)

مَا قَطَعْتُم مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا

کھجوراں غا جہڑا بوٹا تم نے کپ چھوڑیا یا تم نے ویہہ جڑاں اُپّر کھلا رہنڑ دتا ،

فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ

یوہ سب کجھ اللہ غا حکم ناں ہووؤ تے اس گلوں تانجے وہ نافرماناں ناں ذلیل کرے (٤) تے جو کجھ اللہ نے انھاں کولوں

مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَٰكِنَّ

اپناں رسولؐ ناں دوا چھوڑیو ہے تم نے تے اس ور نہ گہوڑا دڑایا ہیں تے نہ اونٹھ ! ور

اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ

اللہ تعالیٰ ہی جس ور چاہوے اپناں رسولاں ناں مسلط کر چھوڑے تے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور قدرت

یوہ قبیلو شرارتاں تیں باز نیہنہ آیو، غزوہ اُحد تیں بعد اک مشرک قبیلہ نے نبی پاک ﷺ اگے درخواست کی جے ہم مسلمان ہونا چاہواں تم کجھ بندا مھارا علاقہ ماں تبلیغ واسطے پیہج دیو حضرت نے ستر صحابہ روانہ فرمادتا بعد ماں پتو لگو کہ انھاں لوکاں غا دل ماں سازش تھی انھاں نے اپناں علاقہ ماں یہ سارا صحابی کہیر غے قتل کر چھوڑیا، بس اک صحابی حضرت عمرو بن اُمیہ ضمریؓ کسے را بچ گیا، یوہ دردناک حادثو ''بیرِ معونہ'' غا ناں ور مشہور ہے، یہ صحابی واپس مدینہ آ رہیا تھا کہ انھاں ناں رستہ ماں دو مشرک لبھ گیا انھاں نے ویہہ دوئے قتل کر چھوڑیا، ور یہ مشرک اُس قبیلہ غا بندا تھا جس ناں رسولِ پاک ﷺ غو جنگ نہ کرن غو معاہدو تھو، اج غی سیاسی دنیا ہوتی تاں کوئے بہانو کر دتو جاتو ور رحمتِ عالم ﷺ نے انھاں دواں مشرکاں غا قتل غو جرمانوں (دیت) ادا کرن غو فیصلو کیو، جس واسطے مسلماناں کولوں وی چندو لیو، معاہدہ غے مطابق اسا موقع ور بنو نضیر نے وی چندو دینٹوں تھو، انھاں غو محلو مدینہ تیں چڑہدا آنڑے پاسے ترے چار میل دور تھو، حضرت چندہ واسطے انھاں کولے گیا، انھاں نے بڑی چلاکی ناں حضرت اپناں قلعہ غی بلّی ہیٹھ بسال چھوڑیا تے کہنڑ لگا ہم اے ہُنڑ آپس ماں چندو کر غے لیا رہیا ہیں، ور اندر جا غے مشورو کیّو جے موقعو چنگو ہے، اک بڑو پہارو پتھر اپروں سٹ غے حضرت ناں قتل کرن غو منصوبو بنا لیو، اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ناں یاہ گل وحی غے ذریعہ دس دتی تے حضرت فٹ واپس مدینہ چلّیا گیا، صحابہ کرام ناں جنگ غو حکم دید تو یہودی اجوں دلیلیں ہی پیا وا تھا کہ صحابہ کرام نے انھاں غا قلعہ غو کہیر و کر لیو، عبداللہ بن ابی منافق نے یہودیاں ور سنیّو ٹوریو جے ڈٹ جاؤ ہم ہر حال ماں تھارے ناں ہاں ! لیکنڑ اللہ نے انھاں غا دل ماں اسو رعب گہلیو کہ ویہہ ۸ دناں تیں بعد ہی ہتھیار رسٹنڑ واسطے تیار ہو گیا، انھاں نے اتنی غداریں کی تھیں ور رحمتِ عالم ﷺ نے فر وی نرمی برتی نہ یہ قتل کیا نہ انھاں غا محلّہ ناں اگ لائی جس را کہ اجکلّ کیّو جئے بلکہ اس گل ور صلح ہوئی کہ مدینہ تیں جلاء وطن ہو جاؤ تے جتنوں سمان ناں لے جا سکیں بجنڑ ہتھیاراں تیں وہ سب لے جاؤ ! یہ مدینہ تیں نکل غے خیبر جا غے بس گیا، جتوں حضرت عمرؓ غا خلافت غا زمانہ ماں انھاں غی دوجی جلاوطنی ہوئی تے یہ شام چلّیا گیا۔ اللہ نے مسلماناں ناں انھاں غی اس حالت تیں نصیحت تے عبرت پکڑن واسطے فرمایو۔ اس سورت پاک ماں اس ساراقصّہ ور اک طرح غو تبصرو ہے۔

(٢) ﴿اَوَّلِ الْحَشْرِ﴾ غی ترے طرح تفسیر کی جئے اک یاہ کہ پہلا ہلّہ ماں ہی کڈ چھوڑیا، یعنی جسو مسلماناں نے ہلّو ماریو انھاں نے ہتھیار رسٹ چھوڑیا تے جنگ کرن غی ہمت نیہنہ کی، دوجی یاہ کہ یوہ انھاں غو پہلو ہی حشر تھو، اس تیں پہلاں یہ کدے اس را جلاوطن نیہنہ ہُوا تھا تے تیجی تفسیر اس را کی جئے کہ یوہ انھاں لوکاں غو پہلو حشر ہے اس ماں اشارو ہے جے اک حشر انھاں غو ہور ہونڑ آلو ہے، جہڑو حضرت عمرؓ غا دور ماں ہوو وجد خیبر تیں وی انھاں ناں جلاوطن ہونوں پیو، مطلب یوہ ہے کہ وہ اللہ ہی ہے جس نے اہل کتاب غا کافر بنو نضیر انھاں غاں گہراں تیں کڈ دتا حالانکہ انھاں غی طاقت غی وجہ تیں نہ تے مسلماناں ناں یوہ خیال تھو کہ ویہہ اتناں جلدی ہتھیار رسٹ چھوڑیں غا، تے نہ ویہہ کدے اسی ذلالت غو سوچ سکیں تھا بلکہ انھاں غو تے یوہ خیال تھو جے مھارا قلعا ہمناں بچالیں غا، ور اللہ غی قدرت ناں اَچنڑ چیت ہی انھاں غو کہیر و ہو گیو، تے خدا غو عذاب اس را آ گیو کہ ویہہ کدے اُس غا بارہ ماں سوچ وی نیہنہ سکیں تھا، تے انھاں غا دل ماں اللہ نے رعب گہل چھوڑیو کہ ویہہ آپے اپناں ہتھاں ناں اپناں گہر اجاڑ رہیا تھا بہت دروازا تے کڑیں پَٹ پٹ غے اپنے ناں لدر ہیا تھا، ناں ہی مومن وی باقی سمان پٹ چوٹ رہیا تھا، یوہ کتنوں عجیب نقشو تھو، تے اس ماں اکھاں آلاں واسطے کتنی سبق غی گل ہیں کہ جد خدا غو قہر آوے فر کائے چیز کم نیہنہ آتی۔

(٣) یعنی انھاں غی قسمت ماں اللہ نے جلاوطنی لکھی وی تھی تا نہی یہ بڑا عذاب تیں بچ گیا جیکدے یاہ گل نہ ہوتی فر انھاں ور وی بنو قریظہ ہاروں ہی قتل، غلامی، تے قید جسو عذاب نازل ہو

جا تو، وراصل عذاب تے آخرت غو ہے جت پُھنّتی اگ انھاں واسطے تیار ہے، کیونجے یہ اللہ تعالیٰ غا دین تے اس غا حبیب ﷺ ناں دشمنی کر رہیا ہیں جس غو نتیجو یوہی نکلنوں ہے۔
(۴) رحمتِ عالم ﷺ غا حکم ور بنو نضیر غی کھجوراں غا باغ بچوں کجھ کھجور کپ دتی گئیں تھیں، اک تے اس واسطے تانجے انھاں غا قلعہ غے اگے رکاوٹ نہ رہ تے لڑائی ماں کجھ مشکل پیش نہ آوے، اور دوجی وجہ یاہ تھی تانجے یہ سڑیں کہ مسلماناں غو مھاراں باغاں ور وی قبضو ہو گیو ہے فر جوش ماں قلعہ تیں باہر آ غے کھلا مدان ماں جنگ کریں، اس ور یہودیاں تے مشرکاں نے یاہ لنگ لالی جے مسلمان ساری دنیاناں تے سدھار غو سبق پڑھانویں ور آپ فساد تے بغاڑ کریں، کجھ مسلماناں غا دل ماں وی ذری ٹھسو آیو کہ کِدے مھاراتیں غلطی تے نیہنہ ہو گئی اللہ تعالیٰ اسے غا بارہ ماں فرما رہیو ہے جے یوہ سب کجھ اللہ غا حکم ناں ہووؤ جہڑا بوٹا کپیا گیا ویہہ وی اللہ غا حکم ناں تے جہڑا باقی رہیا ویہہ وی اللہ غا حکم ناں ہی رہیا کیونجے رحمتِ عالم ﷺ غو حکم اللہ ہی غو حکم ہے، تے اس ماں بڑو فائدو یوہ ہووؤ کہ خدا غا نافرمان متکبر جھاں ناں اپنی طاقت ور کھمنڈ تھو ذلیل ہُوا، انھاں غی اکھاں اگے انھاں غو باغ تباہ ہووؤ ور ویہہ کجھ نیہنہ کر سکتا۔ اج وی یوہی حکم کھلّی فصل باغ، بوٹا وغیرہ غو ہے جنگ ماں بجن کسے سخت ڈاہڈی مجبوری غے کپنا جائز نیہنہ۔
(۵) دشمناں کولوں جو کجھ مسلماناں غے ہتھ لگ جئے، وہ دو طرح غو مال وہے اک وہ جہڑو جنگ تیں بعد لبھے اس ناں "مالِ غنیمت" کہیو جئے۔ تے اک وہ جہڑو جنگ تیں بجن ہی دشمن دین ور مجبور ہو جئے یاہ جنگ تیں بجن ہی ڈر خوف ناں دشمن سٹ غے نس جئے۔ اس ناں "مالِ فے" کہیو جئے مالِ غنیمت غو حکم تے سورت انفال ماں بیان ہو گیو ہے جے اس غا پنج حصہ کر غے اک حصو بیت المال ماں جمع کیّو جئے تے چار حصہ مجاہداں ماں بنڈ دتا جیں "مالِ فے" غو حکم ات بیان ہور ہیو ہے ور اس غا حکم سناں تیں پہلاں فرمایو جے یوہ خاص اللہ غا فضل تے کرم ناں لبھو ہے نہ اس ور تمناں گھوڑا دڑاناں پیا تے نہ اونٹھ، بلکہ اللہ نے اپنی قدرت ناں اپناں حبیب ﷺ ناں دیدتو ہے لہذا اللہ غا ہی حکم ور عمل کرو تے اس ناں اپنوں ذاتی حق نہ سمجھو۔
(۶) مالِ غنیمت ماں جہڑو پنجموں حصّو بیت المال واسطے کڈیو جئے اُس غو وی سورت انفال دسواں سپارہ غی پہلی آیت ماں یوہ ہی حکم بیان ہووؤ ہے، ات سارا "مالِ فے" غو یوہ ہی حکم سنایو جار ہیو ہے جے یوہ مال جنگ ماں شریک مجاہداں ماں نہ بنڈیو جئے کیونجے جنگ ہوئی ہی نیہنہ، بلکہ اس را غا مال غا خرچ واسطے یہ چھ جگہ ہیں جنھاں ماں پہلو ناں اللہ غو ہے ور اس غو سچو ناں صرف برکت واسطے ہے یعنی حقیقت ماں تے سب کئیں غو مالک وہ ہی ہے تے اُسّے نے اپناں فضل ناں دین غاں دشمناں کولوں لے غے تمناں دتو ہے، ہُن پنج جگہ رہ گئیں جن ماں پہلو ناں رحمتِ عالم ﷺ غو ہے، جے حضرت غا گھر غو خرچو تے حضرت کولے آن جان آلاں غی مہمانی اس تیں کی جئے حدیث ماں ہے جے فر حضرت اس مالِ بچوں اپنی پاک بیویاں غو سارا سال غو خرچو لیں ویں تھا تے باقی مال جنگ غا ہتھیار مُل لین تے جنگ غی تیاریاں ور خرچ فرمانویں ویں تھا (بخاری شریف) دوجو ناں رشتیداراں غو ہے جس تیں حضو ﷺ غا ویہہ رشتیدار مراد ہیں جنھاں نے ایمان قبول کیّو تے دین غی مدد کی انھاں ناں کیونجے زکوۃ لینی جائز نیہنہ لہذا انھاں ناں مالِ فے بچوں دتو جئے۔ یہ دوئے مصرف وی رحمتِ عالم ﷺ غا وصال تیں بعد ختم ہو گیا، ہُن مال فی غا خرچ واسطے ترے ہی جگہ بچ گئیں ہیں (۱) یتیم (۲) مسکین (۳) تے مسافر یعنی امیر المومنین اس مال ناں بیت المال ماں جمع کر لئے فر مسلماناں غی ضرورت غے مطابق یتیماں، مسکیناں (غریباں) مسافراں ور یوہ خرچ کرے، تے حضرت غا جہڑا رشتیدار یعنی سید یتیم یا مسکین یا مسافر ویں انھاں ناں ساراں تیں مُہرے دیئے ور مالداراں ناں دینوں جائز نیہنہ۔ آخر ماں اس حکم غی حکمت بیان فرمائی جے اللہ نے ناں لے لے غے اس مال غا یہ حقدار اس گلوں دسیا ہیں تانجے ہمیشاں یتیماں، غریباں مسافراں تے عام مسلماناں غو خیال رکھیو جئے۔ تے دوجیں دینی ضرورت پوری ہوتی ریہنہ اور یوہ مال مالداراں غی جاگیر بن غے سرمایہ داراں غاں ہتھاں ماں ہی پھیر پرت نہ کھاتو رہ۔

قَدِيرٌ ۝ مَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰ
رکھن آلو ہے (۵) انھاں گرائیاں کولوں اللہ تعالیٰ نے جو کجھ اپناں رسولؐ ناں دوایو ہے
فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ
وہ تے اللہ تعالیٰ اور رسول (ﷺ) تے (نبی پاکؐ غاں) رشتیداراں تے یتیماں اور مسکیناں
وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةًۢ بَيْنَ ٱلْأَغْنِيَآءِ مِنكُمْ
ناتے مسافراں واسطے ہے تانجے یوہ مال تھاراں مالداراں ماں ہی نہ پھرتو رہ (۶)
وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟
تے تمناں رسولؐ جو کجھ دیں تم وہ لے لیو تے ویہہ تمناں جس تیں ٹھاک چھوڑیں اس تیں تم رک جاؤ
وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ۝ لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ
تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو بلاشبہ اللہ تعالیٰ سخت سزا دین آلو ہے (۷) (یوہ مال) انھاں (غریباں) مہاجراں واسطے ہے
ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا
جہڑا اپناں گھراں تیں ناتے اپناں مالاں تیں کڈ دتا گیا ہیں ویہہ اللہ تعالیٰ غو فضل تے
مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ أُو۟لَٰٓئِكَ
(اس غی) رضامندی لوڑیں تے اللہ تعالیٰ اور اس غا رسولؐ غی مدد کریں، یہ ہی
هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ۝ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن
لوک سچا ہیں؛ تے اُنھاں واسطے ہے جنھاں نے مہاجراں تیں پہلاں ہی مدینہ پاک ناں اپنوں گھر بنا لیو تھو تے ایمان
قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ
لے آیا تھا، ویہہ انھاں ناں محبت کریں جہڑا ہجرت کر غے انھاں کولے آویں تے ویہہ اپناں دلاں ماں اس چیز غی
حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
کائے ضرورت نیہنہ سہئی کرتا جہڑی انھاں (مہاجراں) ناں دتی جئے تے ویہہ مہاجراں ناں اپنے اُپّر ترجیح دیں پہانویں
خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ۝
آپ کتناں ہی ضرورت مندویں تے جہڑو اپناں نفس غی حرص تیں بچ گیو فر اسا ہی لوک تے کامیاب ہون آلا ہیں (۸)

(۷) یعنی مالِ جائداد وغیرہ نبی پاک ﷺ اللہ غا حکم ناں جس را بنڈیں تے جہڑو تمناں دیں وہ خوشی خوشی برکت سمجھ غے لے لیوتے جتھاں کماں تیں ٹھاکیں انھاں تیں باز رُہو کیونجے حضرت غی نافرمانی اللہ غی نافرمانی ہے، لہذا اللہ تیں ڈرتا رُہو کِدے اس غا سخت عذاب غا کہیر اماں نہ آ جیں۔ فائدو:- ات یوہ حکم ''مالِ فے'' غا ذکر ماں آیو ہے جس غو مطلب ہے کہ جو کجھ دیں لے لیّو تے جس تیں ٹھاکیں اس تیں باز آ جاؤ، ور یہ لفظ اسا عام ہیں کہ اس غو حکم وی عام ہے جے حضرت جس کم غو حکم دیں اس ور عمل کروتے جس کم تیں ٹھاک چھوڑیں اس تیں باز آ جاؤ! حضرت ابنِ مسعودؓ نے وجود ور چتر کڈان (گدواںؔ، Embeding) آلیاں کالسریاں ورتے متھا غا بالںؔ پٹ غے کھسکاسیں کڈاںؔ آلیاں ور لعنت کی، اک کالسری نے پچھیو یاہ گل قرآن غی کہڑی آیت ماں ہے، انھاں نے جواب ماں یاہ ہی

وَالَّذِيْنَ جَآءُوْ مِنْۢ بَعْدِهِمْ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا

تے (یوہ مالںؔ) انھاں لوکاں واسطے ہے جہڑا انھاں تیں بعد آویں غا، جہڑا دعا منگیں غا جے ربا! توں ہم ناں بخشدے

وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِيْ

تے مھاراں اُن پہائیاں ناں وی جہڑا مھارا تیں پہلاں ایمان لیایا ہیں تے توں مھاراں دلاں

قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَآ اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٠﴾

ماں ایمان آلاں غی طرفوں کھوٹ پیدا نہ ہونںؔ دیئے ربا! بیشک توں بڑی شفقت آلو چ رحم آلو ہے (۹)

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ نَافَقُوْا يَقُوْلُوْنَ لِاِخْوَانِهِمُ الَّذِيْنَ

کیوں! تم نےٓ انھاں منافقاں در نیہنہ تکیو! جہڑا اہل کتاب غا اپنّاں کافر

كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ

پہائیاں ناں کیہنہ تھا، کہ جیکدے تم اتوں کڈیا گیا تاں ہم وی ضرور تھارے نالو ناںؔ نکل

مَعَكُمْ وَلَا نُطِيْعُ فِيْكُمْ اَحَدًا اَبَدًا وَّاِنْ قُوْتِلْتُمْ

جاں غا تے ہم تھارا بارہ ماں کدے وی کسے غی گل نیہنہ منساں تے جے تھارے نالں لڑائی ہوئی

لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿١١﴾ لَئِنْ

تاں ہم ضرور تھاری مدد کراں غا تے اللہ تعالیٰ گواہی دے رہیو ہے جے یہ بالکل جُھوٹھا ہیں؛ جیکدے

اُخْرِجُوْا لَا يَخْرُجُوْنَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوْتِلُوْا لَا يَنْصُرُوْنَهُمْ

ویہہ کڈیا گیا تاں یہ انھاں غے نالں نیہنہ نکل سیں، تے جے انھاں نالں جنگ ہوئی تاں یہ انھاں غی مدد نیہنہ کرسیں (۱۰)

وَلَئِنْ نَّصَرُوْهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُوْنَ ﴿١٢﴾ لَاَنْتُمْ

تے جیکدے یہ انھاں غی مدد ور آویں غا تاں ویہہ کنڈ پھیر غے نس جیں غا فر انھاں غی مدد نیہنہ کی جاسیں؛ (اے مسلمانوں)

اَشَدُّ رَهْبَةً فِيْ صُدُوْرِهِمْ مِّنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

تھارو ڈر انھاں غا دلاں ماں اللہ تعالیٰ (غا ڈر) تیں وی زیادہ سخت ہے یوہ اس گلوں کیونجے

قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُوْنَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُوْنَكُمْ جَمِيْعًا اِلَّا فِيْ

ویہہ ناسمجھ لوک ہیں (۱۱) ویہہ سارا رل غے وی تھارا نالںؔ جنگ نیہنہ کر سکتا ور قلعاں

آیت پڑھی کہ اللہ نے نبی پاک ﷺ غا ہر حکم ور عمل کرن غو حکم دتو ہے تے نبی پاک ﷺ نے اس کم تیں ٹھا کیو ہے (بخاری شریف ملخصًا) ہور وی اس را غیں کیئں روایت تے کیئں قصہ تفسیر قرطبی وغیرہ ماں نقل ہوا ہیں۔

(۸) مالِ فے غاں حقداراں بچوں صحابہء کرام غی دو جماعتاں مہاجر تے انصار غو کنی ذکر کیّو ہے، تے دواں جماعتاں غیں سچیں سچّیں صفت بیان فرمائی ہیں جے ''مال فے'' ہجرت کر غے آنںؔ آلاں ان غریب صحابہ کرام غو حق ہے۔ جہڑا اسلام غی وجہ تیں اپنّاں گھراں تے اپنّاں مالاں تیں کڈ دتا گیا ہیں اور انھاں نے ہجرت صرف اللہ تعالیٰ غو فضل تے اس غی رضا کھٹنںؔ واسطے کی ہے باقی دنیا غی کائے لالچ تے غرض انھاں غا دل ماں نیہنہ تے ویہہ اللہ غا دین تے اس غا حبیب ﷺ غی مدد ماں جند جان غی قربانیں دے دے غے اپنّاں ایمان غو نقد ثبوت پیش کر رہیا ہیں تے کلمہ طیبہ ماں اللہ تعالیٰ نالںؔ کیا وا وعدہ ناں سچو کر غے دس رہیا ہیں، فر مدنی انصاری صحابہ غی صفت کرتاں فرمایو جے مالِ فے انھاں نیک بختاں غو حق ہے جتھاں نے مہاجر صحابہ غا ات آنںؔ تیں پہلاں ہی ''اسلامی راجدانی'' مدینہ ماں اپنّوں گہر بنّایو وو تھو تے ایمان قبول کر غے ایمان ماں اپنّی جگہ بنّالی تھی۔ یہ ہجرت کر غے ات آنںؔ آلاں تیں تنگ دل نیہنہ ہوتا بلکہ انھاں نالںؔ دلی محبت رکھیں اتنوں ہی نیہنہ سگوں مہاجراں ناں جو کجھ دتو جئے اس غی اپنّاں دل ماں انھاں ناں کجھ تاہنگ وی نیہنہ سہئی لگتی تے یہ کسے وی چیز غا دینںؔ واسطے دوجاں ناں اپنّاں تیں اگے رکھیں اصل گل یاہ ہے کہ اللہ نے انھاں غا دل تیں کنجوسی، بخیلی تے تنگی بالکل کڈ دتی ہے انھاں غا دل ماں تنگی تے سوڑ غی گل آتی ہی نیہنہ فر اس تیں بڑو کہڑ وانعام وہے غو جس ناں یاہ گل نصیب ہوگئی وہ تے کامیاب ہی ہوگیو۔ جد یہ آیت نازل ہوئیں اس ویلّے مہاجر صحابہ انصاری صحابہ غاں گہراں ماں ہی ریہنہ تھا تے پُہڑی مزوری کر غے وقت ٹپانویں تھا نبی پاکؐ نے انصاری صحابہ ناں سد غے فرمایو! بنو نضیر غی جائداد اللہ نے تمناں دیدتی ہے ہُنںؔ دسو تھاری کے رائے ہے یا تے یوہ مالںؔ تم ساراں ماں بنڈ دتو جئے تے مہاجر تھاراں گہراں ماں ہی ریہنہ تے یا یوہ مالںؔ مہاجر صحابہ ناں دید تو جئے فر ویہہ اپنّاں گہر بنّا غے انھاں ماں ریہنہ انصاری صحابہ رو پیا تے عرض کی حضرت! مھاری تے یاہ مرضی ہے جے یاہ ساری جائداد مھارا مہاجر پہائیاں ناں دیدتی جئے ور ویہہ پہلاں ہاروں مھاراں ہی گہراں ماں ریہنہ سبحان اللہ!! تاریخ غے کنیں انسانیتی غی یاہ گل وی پئی ور نہ مُلکی غیر مُلکی غاں جھگڑاں نالںؔ کوئے زمانوں خالی رہیو ہی نیہنہ۔ فر یوہ مالںؔ مہاجر صحابہ ماں ہی بنڈیو گیو انصار بچوں بس حضرت سہل بن حنیفؓ تے حضرت ابو دجانہؓ ناں حصو لبھو کیونجے انھاں غی حالت مُچ ہی پتلی تھی۔ انصار صحابہ کرام نے باہروں آنںؔ آلاں مومناں غی کس را خدمت کی تے ایثار قربانی غا کسا کسا جزبہ دسیا اس غی تفصیل ور بڑیں بڑیں کتاب لکھیں گئیں ہیں بس اک قصو لگیں ہتھیں تم وی ات سُنںؔ لیو! رحمتِ عالم ﷺ غی بارگاہ تیں اک انصاری صحابی مہمانںؔ اپنّے گہر لے گیا گہر جا غے پتو لگو جے بچاں غا تھوڑا جئیا کھاناں تیں بجنںؔ گہر ماں کُجھ ہے ہی نیہنہ انھاں نے بچہ تے پہکھا سوانںؔ چھوڑیا فر سارو کھانوں مہمانںؔ اگے رکھے غے دوئے جی نالںؔ بیس رہیا ور گہر آلی نے انھاں غا مشورہ ور بلیں جے دیو بجھا چھوڑیو فر دوئے جی مہمان ناں اینویں تسلی دیتا رہیا تے کھانوں سارو مہمان ناں

قُرًى مُّحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَّرَآءِ جُدُرٍ ؕ بَاْسُهُمْ بَيْنَهُمْ

آلیں محفوظ بستیاں ماں یا فر کنداں غے پچھے تیں ، انھاں غی لڑائی آپسماں ہی بڑی

شَدِيْدٌ ؕ تَحْسَبُهُمْ جَمِيْعًا وَّقُلُوْبُهُمْ شَتّٰى ؕ ذٰلِكَ

سخت ہے تم انھاں ناں کٹھا سمجھیں ور انھاں غا دل کنی کنی ہیں ، یوہ اس گلوں

بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُوْنَ ۚ﴿۱۴﴾ كَمَثَلِ الَّذِيْنَ مِنْ

کہ یہ اسا لوک ہیں جہڑا عقل تیں کم نیہنہ لیتا (۱۲) انھاں غی مثال انھاں ہی لوکاں جئی ہے جھاں نے انھاں تیں

قَبْلِهِمْ قَرِيْبًا ذَاقُوْا وَبَالَ اَمْرِهِمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ

کجھ ہی پہلاں اپݨاں کیا غو مزو چکھیو تھو تے انھاں واسطے دردناک

اَلِيْمٌ ﴿۱۵﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطٰنِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ ۚ فَلَمَّا

عذاب ہے (۱۳) انھاں غی مثال شیطان جئی ہے کہ وہ انسان ناں کہہ جے توں کفر کر فر جسویلے

كَفَرَ قَالَ اِنِّيْ بَرِيْٓءٌ مِّنْكَ اِنِّيْٓ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ

وہ کفر کر لئے شیطان کہہ میرو تیرا ناں کوئے واسطو نیہنہ مناں تے جہاناں غا رب اللہ تعالیٰ تیں

الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۶﴾ فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَآ اَنَّهُمَا فِى النَّارِ خَالِدَيْنِ

ڈر لگے ؛ چھیکڑ دواں غو یوہ انجام ہووؔ کہ ویہہ جہنم ماں گیا (تے) سدا اسے ماں

فِيْهَا ؕ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۷﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا

ریہنہ غا تے ظلم کرن آلاں غی یاہی سزا ہے (۱۴) اے ایمان آلیو ! اللہ تعالیٰ تیں

اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ

ڈرو! تے ہر شخص ناں دیکھ لینؤں چاہئے جے اس نے پہلکے واسطے اگے کے ٹور یو ہے، تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو، تم

اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۸﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ نَسُوا

جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں یقیناً اس غی خبر ہے (۱۵) تے تم انھاں لوکاں ہاروں نہ ہو جائیو! جھاں نے

اللّٰهَ فَاَنْسٰىهُمْ اَنْفُسَهُمْ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۱۹﴾

اللہ تعالیٰ ناں بسار چھوڑیو فر اللہ نے انھاں ناں انھاں غو اپݨوں آپ وی پہلا چھوڑیو یہ ہی لوک نافرمان ہیں

کھواںؔ چھوڑیو سویرے جد ویہہ حضرت غی خدمت ماں پجیا حضرت نے فرمایو تم دواں جیاں غی صفت ماں اللہ نے یاہ آیت نازل فرمائی ہے فر یاہی آیت سنائی (بخاری شریف)

(۹) یعنی تیجا نمبر ور مالِ فے ہر اس اُس حاجت مند آدمی واسطے ہے، جہڑو قیامت توڑی صحابہ کرام غی انھاں دو جماعتاں تیں بعد آوے ور شرط یاہ ہے کہ وہ صحابہ کرام غی ساری جماعت ناںؔ دلی محبت رکھݨ آلو تے ہر ویلے انھاں واسطے دعا کرن آلو وے ہے۔ کیونجے صحابہ کرام پہانویں مہاجر ویں تے پہانویں انصاری انھاں غا ایمان غی گواہی تے اللہ تعالیٰ نے دتی ہے فر جہڑو انھاں ناںؔ ہی محبت نہ رکھے اس غو ایمان کس را معتبر ہو سکے۔ حضرت امام مالکؒ غو یوہ ہی فتوو ہے جے مسلماناں بچوں جہڑو وی صحابہ ناںؔ محبت نہ رکھتو وے ہے اس ناں مالِ فے نہ دتو جئے، کیونجے اس واسطے صحابہ غی محبت شرط ہے باقی وی اہل سنت والجماعت غی ساری جماعت غو اس ور اتفاق ہے جے جہڑو صحابہ کرام ناںؔ محبت نہ رکھتو وے ہے تے انھاں بچوں کسے ناںؔ دشمنی تے نفرت رکھتو وے ہے جس را کہ رافضیاں غو حال ہے اُس غا ایمان غو کجھ اعتبار نیہنہ تے جس غو ایمان ہی معتبر نیہنہ اس ناں مال فے بچوں کس را حصو لبھ سکے!۔

(۱۰) یاہ گل اُپرؔ گذر گئی ہے کہ جد بنو نضیر کہیر اماں آ گیا تھا اس ویلے منافقاں غا سردار عبداللہ ابن اُبی منافق نے انھاں ناں یوہ سنیٔو ٹوریو تھو کہ گھبرایو نہ ہم تھاری مدد واسطے آ رہیا ہاں، ہم ہر حال ماں تھارے ناںؔ ہاں ات توڑی کہ جیکدے تم جلاوطن کیا گیا تاں ہم وی مدینہ ماں نیہنہ رہ ساں تھارے ناںؔ نکل جاں غا۔ اللہ نے گواہی دتی جے یہ بالکل جھوٹھا ہیں نہ تے یہ یہودیاں غی مدد واسطے آویں غا تے نہ اُنھاں غی محبت ماں اُنھاں غے ناںؔ نکلیں غا فر یو ہی ہووو، یہودی کہیر اماں آیا ور کوئے منافق اس اوکھا وقت ماں انھاں غی مدد واسطے نیہنہ نکلیو فر ویہہ مدینہ تیں جلاوطن ہوا ور منافق گھراں ماں چھپ غے بیس رہیا، کیونجے انھاں غی دوستی نفعو کھٹݨ واسطے تھی، مصیبت جھلݨ واسطے نیہنہ تھی، غالباً یاہی گل پچھلی سورت آیت ۱۴/ اماں فرمائی تھی جے ''نہ یہ تھارے ناںؔ ہیں تے نہ یہودیاں ناںؔ''۔

(۱۱) یعنی حقیقت تے واہی ہے جہڑی اللہ نے بیان فرما دتی ہے ور چارے قضامن لیو جیکدے یہ یہودیاں غی مدد ور آوی جیں، تانویں یہ ڈرو کلؔ کنڈ پھیر غے نسیں غا، فر یہ یہودیاں غی مدد کے کرتا اِنھاں غی مدد وروی کوئے نیہنہ آ سیں، کیونجے ایمان آلاں غی دہشت انھاں غا دلاں ماں اللہ تعالیٰ غا خوف تیں وی زیادہ ہے تے اُس غی وجہ وی یاہ ہے کہ یہ عقل تیں کم نیہنہ لیتا، جے یہ عقل سمجھ تیں کم لیتا تاں اللہ تیں ڈر غے ایمان قبول کر لیتا ور انھاں غا دل ماں تے بس مسلماناں غی بہادری غو ہی ڈر ہے؛ اللہ غو ڈر نیہنہ۔

(۱۲) یعنی انھاں غا دل ماں مسلماناں غی بہادری غو اسو ڈر خوف بیٹھو وو ہے کہ کھلا مدان ماں تے یہ جنگ کرن غی ہمت کر ہی نیہنہ سکتا۔ ہاں! بستیاں غے اندر قلعاں ماں چھپ غے یا کندہاں غے پچھے تیں لُک لُک غے تیر یا پتھر مار سکیں یہ ایمان آلاں غو مقابلو کد کر سکیں! ہاں! آپس ماں قبیلاں غی جنگ وہے فر یہ ڈرو کلؔ بڑی بہادری دسیں؛ فر مسلماناں ناں فرمایو جے منافقاں غا آپسی جوڑ تے یہودیاں ناںؔ انھاں غا اتحاد تیں تم ڈر نہ جایو تمناں کے پتو یہ اسلام غی دشمنی ماں اک مُٹھ سہئی ویں لیکن یوہ اتحاد انھاں غو دنیا غا مفادات تے ہوس ور ہے ورنہ انھاں غا دل کنی کنی ہیں ہر اک اپݨاں فائدہ غی تاڑ ماں ہے؛ اتحاد اتفاق تے وہ ہے جہڑو ایمان آلاں ناں اللہ نے نصیب کیو ہے ور یہ بے عقل اس غی حقیقت کد سمجھ سکیں۔

(۱۳) یعنی انھاں غو وہ ہی حال ہووو جہڑو انھاں تیں کجھ پہلاں دوجاں کافراں غو ہووو تھو جھاں نے دنیا ماں وی اپݨاں کرتوتاں غو مزو چکھیو ور اصل سزا تے آخرت ماں تیار ہے، کجھ مفسر فرمانویں جے اشارو جنگِ بدر ور ہے جسماں مکہ غا مشرکاں نے اپݨاں کرتوتاں غو مزو چکھیو تھو، ور جمہور مفسر فرمانویں کہ اشارو یہودیاں غا دوجا قبیلہ بنو قینقاع ور ہے، انھاں نے یہودی قبیلاں ماں ساراں تیں مُہرے معاہدہ غی خلاف ورزی تے غداری کی تھی جس ور ویہہ وی مدینہ تیں اک معاہدہ غے تحت جان بخشی کر غے جلاوطن کیا گیا تھا۔

(۱۴) یعنی انھاں منافقاں غو حال شیطان جسو ہے، وہ وی پہلاں انسان ناں گمراہ کر غے کفر شرک ورا بھارے، فر جد انسان اس غی گمراہی غا جال ماں پھس غے کفر شرک غو رستو نوڑ لئے اُس ویلے اس تیں کنی ہو جئے جے میرو تیرو کجھ تعلق نیہنہ، ناں ہی ریا کاری ناں کہہ جے مناں تے جہاناں غا رب اللہ تعالیٰ تیں ڈر لگے۔ اس غا نتیجہ ماں گمراہ ہوݨ آلو انسان وی جہنم ماں جئے تے گمراہ کرن آلو یوہ شیطان وی!! اساں ظالماں غی یاہی سزا وہے۔ منافقاں نے وی اسے را پہلاں بنی نضیر ناں ہیلے شیری تے ٹھاپناں دے دے غے ویہہ جنگ واسطے تیار کیا ور ویلو آݨ ور کنی ہو گیا، لیکن چھیکڑ دوئے دواں جہاناں ماں ذلیل ہُوا۔ حافظ ابن کثیرؒ تے قرطبی وغیرہ مفسراں نے ات خاص خاص لوکاں کوں شیطان غا کفر کراݨ تے فر کنی ہو جاݨ غا وی بڑی عبرت آلا کئیں قصہ لکھیا ہیں۔

لَا يَسْتَوِيٓ اَصْحٰبُ النَّارِ وَاَصْحٰبُ الْجَنَّةِ ۭ اَصْحٰبُ

دوزخ ماں جاݨ آلا تے جنت ماں جاݨ آلا برابر نیہنہ ہوسکتا جنتی لوک

الْجَنَّةِ هُمُ الْفَاۗىِٕزُوْنَ ۲۰ لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰي

ہی تے کامیابی حاصل کرن آلا ہیں (۱۶) جیکدے ہم یوہ قرآن کسے پہاڑ ور نازل

جَبَلٍ لَّرَاَيْتَهٗ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۭ

کرتا تاں تم اس ناں دیکھتا جے وہ اللہ تعالیٰ غا ڈر ناݨ دبے جاتو (تے) ٹوٹا ٹوٹا ہو جاتو

وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ ۲۱

تے ہم یہ مثال لوکاں غے سامݨے بیان کراں تانجے ویہہ سوچیں سمجھیں (۱۷)

هُوَ اللّٰهُ الَّذِيْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَ

وہ اللہ ہی ہے جس تیں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ وہ اولے تے باندے سب

الشَّهَادَةِ ۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ۲۲ هُوَ اللّٰهُ الَّذِيْ

کجھ جاݨن آلو ہے وہ بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے ؛ وہ اللہ ہی ہے جس توں

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوْسُ السَّلٰمُ الْمُؤْمِنُ

سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ وہ بادشاہ ہے، مچ سُچو ہے، (ہر عیب تیں) سلامت ہے، امن دیݨ آلو ہے،

الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيْزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۭ سُبْحٰنَ اللّٰهِ عَمَّا

حفاظت کرن آلو ہے، غالب ہے، زبردست ہے، عظمت آلو ہے اللہ تعالیٰ انھاں غا شرک تیں بالکل

يُشْرِكُوْنَ ۲۳ هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ

پاک ہے ؛ وہ ہی اللہ ہے پیدا کرن آلو وجود بخشن آلو، شکل بݨاݨ آلو اسے غا

الْاَسْمَاۗءُ الْحُسْنٰى ۭ يُسَبِّحُ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ

سہݨاں ناں ہیں اساناں غیں تے زمین غیں ساریں چیز اسے غی تسبیح بیان

وَالْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۲۴

کریں تے وہ غالب ہے حکمت آلو ہے (۱۸)

(۱۵) یہودیاں منافقاں غو انجام بیان کرن تیں بعد اللہ تعالیٰ اپݨاں مومن بنداں ناں فرماوے جے یاہ دنیا تے چار تہاڑا غی پھُلݨ کھیلی ہے فر محشر غو مدان لگنو تے عملاں ور نمیڑ و ہونو ضروری ہے یوہ اسے را یقینی ہے جس را اج تیں بعد پَہلکے یقینی ہے۔ بلکہ یاہ دنیاوی زندگی تے یاہ ساری دنیا بس اج ہے تے اگلو جہان سارو پَہلکے ہے ہُݨ ہر اک بندہ ناں یاہ سوچݨ غی لوڑ ہے جے اس نے اپݨاں اس اج تیں پَہلکے واسطے کے کھٹیو ہے! محشر غا مدان ماں خدا غی عدالت واسطے کے کمائی کی ہے!! یاہ دنیا غی زندگی تے اسے واسطے ہے جے انسان ات آخرت واسطے کجھ کمائی کرے، اِت وہ جہڑی فصل راہ وے غو واہی آخرت ماں کپّے غو، لہذا ایمان آلاں ناں ہر ویلے اپݨاں مالک تیں ڈر ڈر غے پَہلکے واسطے نیک کمائی کرتاں رہݨوں لوڑیئے۔ تے اسے مالک غا تقوٰی، پرہیز گاری تے ڈر ناݨ ہر قسم غا گناہ تیں بچݨوں چاہئے کیونجے انسان غو ہر اک عمل اُس غی نظراں ماں ہے!

(۱۶) یعنی جہڑا بد نصیب اللہ تعالیٰ ناں بسار چھوڑیں تے اس غی نافرمانیاں غو رستو نوڑ لیں خُدا انھاں ناں اپݨاں آپ تیں بے خبر کر چھوڑے فر ویہہ اپݨاں آپ غی قدر وی نیہنہ کرتا اِسو انسان اپݨی خدمت ماں لگی وی مخلوق اگے نیووں ہو جئے تے اُس غا در ناں چھوڑ غے فر ہرا یکݨ غی دروٹنی ور متھور گڑ رگڑ غے اپݨاں آپ ناں دنیا ماں وی ذلیل اور آخرت ماں وی جہنم غو مستحق بݨاوے حالانکہ جنتی جہنمی برابر کد ہو سکیں! کامیاب ہوݨ آلا تے بس جنتی ہی ہیں۔

(۱۷) یعنی انسان ور اللہ نے کتنوں احسان کیّو کہ اُس ناں اپݨوں یوہ سُچّو کلام عطا کیّو جسماں یہ نصیحت بیان ہوئی ہیں ور افسوس! وہ انسان کتنوں بڑو بد قسمت ہے جس غا دل ور قرآن جسا کلام غو اثر وی نیہنہ ہووو تے وہ خدا غی نافرمانی تیں باز نیہنہ آیو حالانکہ س قرآن ماں تے اسی تاثیر ہے کہ چارے قضاء یوہ قرآن کسے پہاڑ ور نازل ہوتو تے پہاڑ ناں سمجھ عطا ہوتی، تاں وہ وی اللہ تعالیٰ غی عظمت تے جلال اگے دب جاتو تے ریزہ ریزہ ہو جاتو، ور کسو باٹو ہے وہ دل جہڑو قرآن سُݨ غے وی نہ ہلّے اللہ نے یہ مثال تے اسے گلوں بیان فرمائیں ہیں تانجے انسان سوچے تے غور کرے۔

(۱۸) اُپّر اللہ تعالیٰ غا سچّا کلام غی عظمت بیان ہوئی تھی، انھاں آیتاں ماں اللہ تعالیٰ غی شان بیان کی جا رہئی ہے۔ اللہ تعالیٰ غا انھاں سُچاں ناں غی تفسیر پچھے کئیں جگہیں گذر گئی ہے، خاصکر غے سورت اعراف آیت ۱۸۰ ماں حدیث ماں انھاں آیتاں غی بڑی فضیلت آئی ہے اک روایت ماں ہے جہڑو سویرے ﴿اَعُوْذُ بِاللّٰهِ السَّمِيْعِ الْعَلِيْمِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ﴾ پڑھ غے فر یہ آیت ترے واری پڑھ لئے اللہ تعالیٰ ستر ہزار فرشتا مقرر فرما دیئے جہڑا شام توڑی اس واسطے دعا کرتا رہیہنہ جیکدے وہ اس تہاڑے مر جئے تاں اُس ناں شہادت جسی موت نصیب وہے، تے جہڑو شام ویلے یہ ہی آیت ترے واری پڑھ لئے اس ناں وی یوہی درجو حاصل وہے (ترمذی)

(۱) آیت ۱۰ماں یوہ بیان ہے جے جد دارالحرب (یعنی مشرکاں، غیر مسلماں غا ملک) تیں کائے کاٚلسری مھارا ملک دارلاسلام ماں آ جئے اور مسلمان ہوݨ غو دعوو کرے تاں مومناں واسطے ضروری ہے ویہہ اس غو ذری امتحان کرلیں جے واہ اسلام غو دعوو کر غے کِدے کسے دنیاوی لالچ پچھے تے ہجرت کر غے نیہنہ آئی! اس امتحان غا مضمون ور سورت پاک غو ناں "سورت مُمتحنہ" ہے۔ سورت پاک مدنی ہے تے مُنڈغیں نوٚں آیت فتح مکہ تیں کجھ پہلاں نازل ہوئی ہیں جد کہ باقی پنج آیت صلح حدیبیہ غا موقع غیں ہیں۔ حدیبیہ ماں۔ جس غو تفصیلی ذکر سورت فتح غی تفسیر ماں گذر گیو ہے۔ مسلماناں تے مکہ غا مشرکاں غے بشکار اس گل ور صلح ہوگئی تھی جے اگے دس سال توڑی ہم آپس ماں جنگ نیہنہ کرساں ور دو سال بعد ہی مشرکاں نے معاہدہ غی خلاف ورزی کر غے صلح توڑ چھوڑی جس تیں بعد رحمتِ عالم ﷺ نے رازداری ناݪ مکہ ور حملو کر غے فتح مکہ غو ارادو فرمالیو، تے صحابہ کرام ناں جنگی تیاری غو حکم دید تو خاص مقرب لوکاں تیں بجݨ کسے ناں یوہ نیہنہ دسیو جے جنگ کس ناݪ ہوݨی ہے، حضرت چاہویں تھا جے مکہ ور اچݨ چیت حملو ہو جئے تے مشرکاں ناں جنگ غو موقعو ہی نہ لگے تانجے حرم شریف ماں قتلام نہ وہے اس واسطے حضرت نے دعا وی فرمائی تھی ربا!! مکہ پاک پجݨ توڑی مھارا راز باندے نہ ہوݨ دیئے (قرطبی، ابن کثیر) حضرت حاطب بن ابی بلتعہؓ جہڑا اصل یمن غا رہݨ آلا تھا مکہ پاک آ غے بس گیا تھا فر ہجرت کر غے حضرت غے ناݪ مدینہ آ گیا تھا، اور جنگِ بدر ماں وی حضرت غے ناݪ تھا، اُنھاں غو ٹبر اجوں مکہ ماں ہی تھو، انھاں ناں حضرت غی اس تیاری غو پتو تھو اُنھاں نے مکہ تیں آئی وی اک منگݨ آلی مشرک کاٚلسری غے ہتھ چٹھی دے غے مشرکاں ناں حضرت غی تیاری غو پتو دیݨ غی کوشش کی انھاں غو مقصد تے بس اتنوں تھو کہ مشرکاں ور میرو اک احسان چڑھ جئے تانجے ویہہ میرا باݪ بچاناں کائے تکلیف نہ پہچانویں، کیونجے ویہہ یاہ سمجھیں تھا جے اللہ تعالیٰ نے اپݨاں حبیبؐ غی مدد تے ضرور کرنی ہے اور مکو ضرور فتح ہوݨوں ہے میری چٹھی ناݪ کجھ نقصان نیہنہ ہوسے چٹھی غو مضمون وی خبر دین غا انداز ور نیہنہ تھو بلکہ اک طرح دین غی دعوت تھی "جے نبی پاک ﷺ رات غی انھیری ہاروں اک زبردست فوج لے غے آ رہیا ہیں جس غو تم کسے را مقابلو نیہنہ کر سکتا، فر نبی پاک ﷺ ناݪ اللہ غی اسی مدد ہے کہ جیکدے ویہہ اِیکلا وی حملو کریں غا تانوی کامیاب ہوجیں غا" ور اللہ تعالیٰ یاہ خبر مکہ توڑی پجݨی پسند نیہنہ کرے تھو، اللہ نے نبی پاک ور وحی نازل فرما غے یوہ سارو راز دسدتو، نبی پاک ﷺ نے حضرت علیؓ، حضرت زبیرؓ تے حضرت مقدادؓ ناں فرمایو جے تم گھوڑا لے غے فٹو فٹ پجو تمناں مکہ غا رستہ ور "روضہ خاخ" ناں غی جگہ ماں اوٹھنی سوار اک کاٚلسری لبھے غی اُس کوٚنے اک چٹھی ہے واہ لے آؤ! یہ حضرات ات پجیا تے نبی پاک ﷺ غی پیشن گوئی غے مطابق کاٚلسری اُتے لبھی، پہلاں واہ چٹھی تیں نمکر گئی ور جھیکڑا اپݨی چوٹی ہیٹھوں کڈ غے اک چٹھی دیدتی، نبی پاک ﷺ نے چٹھی پڑھ غے حضرت حاطبؓ ناں پچھیو یاہ کے حرکت ہے؟ انھاں نے عرض کی نہ تے میں اسلام تیں بعد کفر غو رستو نوڑیو ہے تے نہ اسلام غا مقابلہ ماں کفر ناݪ مناں ہمدردی ہوئی ہے بس گل اتنی ہے کہ میرو ٹبر مکہ ماں ہے جت باقی مہاجر صحابہ غا رشتیدار ہیں ور میرو کوئے رشتیدار نیہنہ میں قریش ور یوہ احسان اس گلوں کیوٚ تھو تانجے ویہہ اس احسان ماں میرا ٹبر ناݪ چنگو سلوک کریں حضرت نے اُنھاں ناں معافی دیدتی تے فرمایو یہ جنگ بدر ماں شریک تھا اللہ نے بدر ماں شریک لوکاں غی بخشش کردتی ہے لہذا انھاں ناں کوئے چنگی گل تیں بجݨ کجھ نہ کہہ، اللہ تعالیٰ نے وی انھاں غی توبہ قبول فرمالی ور اس سورت پاک ماں سخت درڈ نازل فرمائی تانجے اگے کوئے اسو خیال وی نہ کر سکے، اس تیں علاوہ سورت پاک ماں انھاں کاٚلسریاں غو حکم بیان فرمایو ہے جھاں غا خاوند تے کافر ہی ریہنہ ور ویہہ مسلمان ہو غے دارالاسلام ماں آ جیں تے اسے را انھاں کاٚلسریاں غو حکم وی! جھاں غا خاوند مسلمان ہوجیں ور ویہہ کافر ہی ریہنہ، آخر ماں فر مشرکاں کافراں ناݪ دوستی رکھݨ ور سخت درڈ یو گیو ہے۔

(۲) سبحان اللہ!! کسو سُہݨوں انداز ہے اک پاسے تے مشرکاں، کافراں ناݪ دوستی رکھݨ ور درڈ یو جا رہیو ہے تے دوجے پاسے کسا پیار محبت آلا رسیلا انداز ناݪ سمجھایو جا رہیو ہے جے یوہ کم کیوں غلط ہے،

سُورَةُ الْمُمْتَحِنَةِ مَدَنِيَّةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ آيَاتُهَا ۱۳ رُكُوعَاتُهَا ۲

سورت ممتحنہ مدنی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناݪ جہڑو بے بہا مہربان بچ رحم آلو ہے﴾ تے اساں تیراں آیت ہیں

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ

(۱) اے ایمان آلیو! تم میراں دشمناں ناں تے خود اپݨاں دشمناں ناں دوست

أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا

نہ بناؤ! تم تے انھاں در مہر محبت غا سنیاء پہچیں حالانکہ ویہہ اس سچا دین غو انکار کر

جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ

گیا ہیں جہڑو کہ تھارا کوٚنے آیو ہے، ویہہ رسولؐ ناں تے تمناں وی بس اس گلوں جلاوطن کریں جے

تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي

تم اپݨاں پالنہار اللہ تعالیٰ ور ایمان لے آیا ہیں جد تم میرا رستہ ماں جہاد کرن واسطے

وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ

تے میری رضا کھٹݨ واسطے نکلیا ہیں (فر انھاں ناݪ دوستی کیوں لاویں؟) تم انھاں در اولے اولے دوستی غا سنیا ٹوریں؟

بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ

حالانکہ تم جو کجھ چھپا غے کریں تے جو کجھ باندے کریں ہوں سب ناں خوب جاݨوں تے جہڑو آدمی وی تھارا بچوں ایسو کرے

سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿۱﴾ إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً

غو وہ یقیناً سِدّا رستہ تیں پُھل گیو (۲) جیکدے تم انھاں غا قابو ماں آ جیں تاں ویہہ تھارا دشمݨ ہوجیں غا

وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَوَدُّوا

تے تکلیف دیݨ واسطے تھار اور اپݨاں ہتھ وی چلانویں غا تے اپݨیں زبان وی! تے ویہہ یاہی چاہویں جے تم

لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿۲﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ

کسے را کافر ہوجیں (۳) قیامت غے تہاڑے تھاری رشتیداری تے تھاری اولاد تھارے کجھ وی

الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۳﴾

کم نیہنہ آسیں، وہ آپے تھارے بشکار فیصلو کر دیئے غو تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو ہے (۴)

کہ جہڑا اللہ تعالیٰ غا دشمن ہیں اللہ نے جہڑو سچو دین نازل کیو ہے انھاں نے اس ناں کفر کیو فر یہ تھارا وی تے تھارا نبی ﷺ غا وی دشمن ہیں انھاں نے صرف اس وجہ تیں تم وی تے اللہ غا حبیب ﷺ وی وطنوں بے وطن کیا جے تم اپنّاں رب اللہ تعالیٰ ورایمان کیوں لیانویں فر جد تم میرا رستہ ماں قربانی دے غے گھروں نکلیا ہیں، تے میری رضاء کھٹن واسطے ہجرت کی ہے فر تمنّاں خدا غاں ان دشمنّاں غی دوستی کس راسو بھے اور تم لوکاں تیں چھپا چھپا غے خفیہ طریقہ ناں انھاں ناں دوستی غا سنّیا ٹوریں حالانکہ اللہ تعالیٰ تیں کائے گل کس را چھپ سکے! تکو! حاطبؓ نے کتناں راز ناں یوہ پیغام ٹوریو تھو ور اللہ نے اپنّاں نبی ﷺ ناں دس چھوڑیو، لہذا یاد رکھو! میراں تے اپنّاں دشمنّاں ناں دوستی غو یوہ رستو گمراہی غو رستو ہے، اگے اسی گل جہڑو وی کرے غو سمجھو وہ سِدّ ا رستہ تیں ترنج گیو ہے۔

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِيٓ إِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُۥٓ

(اے مسلمانوں!) تھارا واسطے ابراہیمؑ تے انھاں غا سنگیاں غو طریقو ہی بہترین نمونو ہے

إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن

جسویلے کہ انھاں نے اپنّی قوم غاں لوکاں ناں کہیو جے ہم تھارا تیں اور انھاں چیزاں تیں جنھاں غی تم اللہ ناں چھوڑ غے

دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدٰوَةُ وَالْبَغْضَآءُ

عبادت کریں ابیزار ہاں، ہم تمنّاں بالکل نیہنہ منّا تے مھارے اور تھارے بشکار ہمیشاں واسطے کھلم کھلّا دشمنّی تے بغض ہو گیو

أَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُۥٓ إِلَّا قَوْلَ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ

ہے، ججر توڑی جے تم اک اللہ تعالیٰ ورایمان لے آویں (۵) سوائے ابراہیمؑ غی اس گل غے جہڑی انھاں نے اپنّاں باپ

لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ

ناں کہئی تھی جے ہوں تیرا واسطے ضرور بخشش غی دعا منگوں غو ورمناں اللہ اگے تیرے واسطے اختیار کسے چیز غو نیہنہ (۶)

رَّبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿۴﴾ رَبَّنَا لَا

ربا! ہم نے تیرے اپر ہی بھروسو کر لیو ہے تے ہم تیرا در ہی متوجہ ہو گیا ہاں تے تیرے کونے ہی جانوں ہے؛ اے مھارا رب!

تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَآ إِنَّكَ أَنتَ

توں ہمنّاں کافراں غے ہتھیں عذاب ماں نہ گھل! تے ربا! توں ہمنّاں بخشدے بیشک توں

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۵﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن

غالب (تے) حکمت آلو ہے (۷) یقیناً تھارا واسطے انھاں ماں بہترین نمونوں ہے یعنی ہر اس شخص واسطے جہڑو اللہ

كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ

(کونے جان) تے آخرت غا تہاڑا غا (آن غی) امید رکھتو وہے تے جہڑو منہ موڑ لئے غو فر اللہ تعالیٰ یقیناً

هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿۶﴾ عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ

بے پرواہ ہے صفتاں غو مالک ہے (۸) ہو سکے جے نیڑے ہی اللہ تعالیٰ تھارے تے انھاں لوکاں غے بشکار جنھاں

عَادَيْتُم مِّنْهُم مَّوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۷﴾

ناں تھاری دشمنّی ہے دوستی پیدا کر دیئے! تے اللہ تعالیٰ بڑی قدرت آلو ہے اور اللہ خوب بخشن آلو مچ مہربان ہے (۹)

(۳) یعنی تم انھاں در دوستی غا سنّیا ٹوریں ور انھاں غا دل غی کوڑ غو تمنّاں کے پتو! یہ موقع غی تاڑ ماں تھارا ناں مٹھیں گل کر لیں ورنہ خدا نہ کرے جیکدے تم انھاں غا پورا قابو ماں آ جیں تاں تم تکیں یہ تھارے اُپر کس را اپنّاں ہتھ تے جیبھ چلانویں بلکہ دلی طور ور تے یہ تھارا ہو ہی نیہنہ سکتا ججر توڑی کہ تم وی انھاں ہاروں ہی کفر غو رستو نہ نوڑ لیں کیونجے کُبّا غی سب تیں بڑی تا ہنگ یا ہی وہے کہ ساری دنیا میرا ہاروں ہی کُبّی ہو جئے۔ فائدو:-''تھارے اپر برائی ناں اپنّی جیبھ چلانویں غا'' اس غو پورو مطلب شایت میری سمجھ ماں نہ آ تو جیکدے میں یہ اوکھتاں غیں منزل نہ ڈھٹی ہوتیں۔

(۴) حضرت حاطب بن ابی بلتعہؓ تیں یاہ غلطی اولاد غی وجہ تیں ہوئی تھی اور انسان مُچ واری اسو گمراہی غو رستو اولاد غی محبت ماں ہی نوڑ لئے اللہ تعالیٰ فرماوے! یہ رشتیداریں تے یاہ اولاد قیامت غے تہاڑے تھارے تے کجھ کم نیہنہ آسیں، اُت ہر ایکن ناں اپنّوں ایمان تے اپنّاں عمل ہی کم آویں غا اللہ تعالیٰ ساراں غے بشکار فیصلو فرما دیئے غو نافرمان جہنم ماں تے فرمانبردار جنت ماں چلیا جیں غا، ہر اک دوجا تیں دور نسے غو تے کوئے کسے غے کجھ کم نیہنہ آسے فر اسی فانی دنیا غی محبت پچھے انسان کیوں گمراہی غو رستو نوڑے!

(۵) یعنی ایمان آلاں واسطے تے حضرت ابراہیمؑ تے اُنھاں غے ناں غاں مومنّاں غی زندگی ماں بہترین نمونوں ہے، انھاں نے صرف ایمان غی وجہ تیں ساری قوم اگے اعلان کر دتو تھو جے ہم ناں نہ تے تھارا ناں کُجھ تعلق ہے تے نہ تھاراں باطل معبوداں ناں جنھاں ناں تم اللہ ناں چھوڑ غے پوجیں، بلکہ اس تیں وی اگے بدھ غے ساری قوم ناں دشمنّی غو اعلان فرما دتو تھو جے ججر توڑی تم اک ایکلا اللہ تعالیٰ ورایمان نیہنہ لیا تا تے شرک نیہنہ چھوڑ تا مھاری تھاری دشمنّی ہے تے جد اللہ غا رستہ ماں ہجرت کر غے قوم تے ملک چھوڑ دتو فر مڑ پچھے نیہنہ تکیو۔

(۶) یعنی حضرت ابراہیمؑ غی ہر ایکن گل ماں تے ہر ایکن عمل ماں ایمان آلاں واسطے زبردست نمونوں ہے ور اس گل ناں کوئے نمونوں نہ بنّاوے جہڑی اُنھاں نے اپنّاں باپ ناں کہئی تھی جے ہوں تیرے واسطے ضرور بخشش غی دعا منگو غو ور ناں ہی فرمایو تھو جے بس دعا ہی منگ سکوں باقی مناں اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں کجھ اختیار نیہنہ یعنی تیریاں نافرمانیاں ور جیکدے اللہ عذاب غو فیصلو فرماوے غو تاں اُس تیں ہوں تنّاں نیہنہ بچا سکتو۔ تے یاہ گل وی انھاں نے اس گلوں کہئی تھی کیونجے یوہ وعدو انھاں نے پہلاں کیو تھو ور بعد ماں جد انھاں ناں پتو لگو کہ اُس غا نصیب ماں ایمان ہے ہی نیہنہ تے یوہ اللہ غو دشمن ہے فر اس تیں وی ابیزار ہو گیا تھا؛ اس غی تفصیل سورت توبہ آیت ۱۱۴ غی تفسیر ماں گذر گئی ہے۔

(۷) یعنی مومنّاں ناں مصیبتاں اوکھتاں تیں نکلن واسطے اللہ غا دشمنّاں ناں دوستی غی لوڑ نیہنہ بلکہ انھاں ناں حضرت ابراہیمؑ ہاروں اپنّاں مالک اگے ہی جھولی اڈنی چاہیئے تے اُسّے غو بوہ ٹھکورنوں چاہیئے تے یاہ دعا منگنی چاہیئے! ﴿فِتْـنَةً﴾ غی تفسیر کئی طرح کی جئے (الف) ہم ناں اسو لسونہ بنّا جے کافر مھارے اپر ظلم کریں تے مھارے اُپرّ ہسیں تے یاہ سمجھیں کہ ہم حق ور ہاں تئیں انھاں ور زور اور ہاں (ب) انھاں غا مقابلہ ماں مھاری مدد فرما جے مھاری ہار ور ویہہ اپنّاں آپ ناں حق ور تے ہم ناں غلط رستہ ور نہ سمجھیں، فر ہور ہور گمراہ ہون لگ جیں (ج) اسا حالات نہ آویں کہ کافراں غا ظلم تیں کھبرا غے مھارا پیر اسلام تیں پٹّے جئیں۔

لَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ لَمْ يُقَاتِلُوْكُمْ فِي الدِّيْنِ

جھاں لوکاں نے تھارا ناںٔ دین غا بارہ ماں لڑائی نیہنہ کی ، تے نہ انھاں نے تم تھاراں گھراں تیں

وَلَمْ يُخْرِجُوْكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْهُمْ وَتُقْسِطُوْٓا اِلَيْهِمْ

کڈیا انھاں ناںٔ چنگو برتا کرن تیں ، تے انصاف غو سلوک کرن تیں اللہ تمنّاں نیہنہ ٹھاکتو !

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ

بیشک اللہ تعالیٰ انصاف غو برتا کرن آلاں ناںٔ محبت کرے (١٠) اللہ تعالیٰ تے تمنّاں بس انھاں لوکاں ناںٔ ہی دوستی کرن

الَّذِيْنَ قٰتَلُوْكُمْ فِي الدِّيْنِ وَاَخْرَجُوْكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ

تیں ٹھاکے جھاں نے دین غا بارہ ماں تھارا ناںٔ لڑائی کی ، تے جھاں نے تم تھاراں گھراں تیں کڈیا

وَظٰهَرُوْا عَلٰٓي اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ

تے جھاں نے تمنّاں جلاوطن کرن ماں مدد کی ، تے جہڑا لوک اساں (کافراں) ناںٔ دوستی کریں

فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٩﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا جَاۗءَكُمُ

فر ویہہ ہی ظالم ہیں (١١) اے ایمان آلیو ! جسویلے مسلمان کالٔسریں ہجرت کر غے

الْمُؤْمِنٰتُ مُهٰجِرٰتٍ فَامْتَحِنُوْهُنَّ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِهِنَّ

تھارے کولٔے آویں تم انھاں غی ازمائش کرلیا کرو! انھاں غا ایمان ناں چنگی طرح جانن آلو تے اللہ ہی ہے

فَاِنْ عَلِمْتُمُوْهُنَّ مُؤْمِنٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ

فر جے ویہہ تمنّاں ایمان آلیں سہئی ویں تاں تم انھاں ناں کافراں در واپس نہ کرو !

لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّوْنَ لَهُنَّ وَاٰتُوْهُمْ مَّآ اَنْفَقُوْا وَلَا

نہ تے ویہہ انھاں واسطے جائز ہیں تے نہ کافر انھاں واسطے جائز ہیں تے انھاں کافراں غو کیو وخرچو تم انھاں ناں دے دیو

جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ اِذَآ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ وَ

تے تھارا اور انھاں ناںٔ نکاح کرن ماں کجھ گناہ نیہنہ جد کہ تم انھاں ناں انھاں غو مہر ادا کر چھوڑیں (١٢) تے

لَا تُمْسِكُوْا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْـَٔــلُوْا مَآ اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔــلُوْا مَا

تم کافر کالٔسریاں ناں اپنّاں نکاح ماں روک غے نہ رکھو تے تم نٔے جہڑو خرچو کیو ہے تم وہ منگ لیو تے ان کافراں ناں اپنٔوں

(٨) فر تاکید کی جارہئی ہے جے موہناں واسطے یعنی ہر اُس شخص واسطے جہڑو آخرت غا لیکھا ناں منتو وہے تے جسناں یوہ یقین وہے جے میں اک تہاڑے اپنّاں مالک غی بارگاہ ماں رتی رتی غو حساب دینڑ واسطے حاضر ہونٔوں ہے حضرت ابراہیمؑ غی سیرت ماں سُہنٔوں نمونوں ہے، تے جہڑو اللہ غا ان حکماں تیں منہ موڑے غو وہ اپنٔوں ہی کُجھ گماوے غو اللہ تعالیٰ تے دنیا جہان تیں بے نیاز ہے۔

(٩) اللہ تعالیٰ صحابہ کرام ناں خوشخبری سنّا رہیو ہے، جے مکہ غا مشرکاں ناںٔ تھاری یاہ دشمنٔی وی سدا رہنڑ آلی نیہنہ، تم امید رکھو وہ وقت دور نیہنہ جد اللہ اپنٔی رحمت تے اپنٔی قدرت ناںٔ جھاں لوکاں سنگ اج تھاری دشمنٔی ہے انھاں ناںٔ دوستی کرادیئے غو، سبحان اللہ! اس آیت غا نازل ہونڑ تیں کجھ ہی بعد مکو پاک فتح ہوگیو تے مکہ غا مشرک اللہ نے ایمان ناںٔ نواز چھوڑیا فر ساراں موموناں غے بشکار اسی دوستی ہوگئی کہ کل توڑی جہڑا ایکنڑ دوجا غا جانی دشمنٔی تھا ویہہ اک دوجا ور جانڑ قربان کرن آلا بنڑ گیا۔

(١٠) کافر مشرک سارا اک جسا نیہنہ ہوتا، نہ مکہ غا سارا مشرک اسلام دشمنٔی ماں برو بر تھا، کجھ لوک مشرک ہونڑ غے باوجود مسلماناں ناںٔ جنگ نیہنہ کریں تھا، اساں ہی لوکاں واسطے فرمایو جارہیو ہے جے جہڑا لوک کافر تے مشرک ہونڑ غے باوجود وی نہ تھارے ناںٔ دینی دشمنٔی ماں جنگ کریں، نہ تمنّاں وطنٔوں بے وطن ہونڑ تے ہجرت کرن ور مجبور کریں، تے نہ انھاں لوکاں غی کجھ مدد کریں جھاں غی تھارا ناںٔ جنگ وہے تے جھاں نے تم ہجرت ور مجبور کیا ویں، انصاف غو تقاضو یوہ ہے کہ اساں پُر امن رہنڑ آلاں لوکاں ناںٔ مسلمان وی نیک سلوک تے احسان غو برتاء کریں تے ساری دنیا ناں اک ہی سوہٹی ناںٔ نہ ہکیں حدیث ماں ہے جے اُپلاّ حکم ور صحابہ کرام مُچ ڈر گیا تھا، تے ہر قسم غا مشرک تیں قطع تعلق ریہنہ تھا ات توڑی جے حضرت اسماءؓ کولٔے اُنھاں غی مشرک والدہ قُتیلہ آئی جس ناں حضرت ابوبکرؓ نے دور جہالت ماں طلاق دے چھوڑی تھی؛ حضرتِ اسماءؓ نے اس ناںٔ نیک سلوک کرن اور اس ناں مہمانٔ بنّانٔ واسطے پہلاں رحمتِ عالم ﷺ کولٔوں مسئلو پچھیو جے ہوں اس ناںٔ نیک سلوک کروں؟ نبی پاک ﷺ نے فرمایو ضرور کر! اساں لوکاں واسطے ہی یوہ حکم نازل فرمایو تے آخر ماں فرمایو جے انصاف کرنڑ آلاں ناں اللہ پسند کرے یعنی عدل انصاف تے ہر اک شخص ناںٔ کرو پہانویں وہ دشمن ہی کیوں نہ وہے۔

(١١) یعنی دوستی نہ رکھنڑ غو حکم انھاں ہی دشمنّاں واسطے ہے جھاں ناںٔ تھاری دینٔی جنگ ہے، تے جھاں نے تم ہجرت ور مجبور کیا ہیں اور جھاں نے تمنّاں بے وطن کرنڑ ماں دوجاں غی مدد کی ہے، اساں لوکاں ناںٔ جہڑو خدا غو حکم کنڈ پچھے سٹ غے دوستی لاوے وہ واقعہ ہی بڑو ظالم ہے۔ وہ اپنٔے اُپرّ ظلم کر غے اپنّاں آپ ناں خدا غا قہر تے جہنم غو مستحق بنّا رہیو ہے۔

(١٢) گل مشرکاں کافراں ناںٔ تعلقات غی چل رہئی ہے ہُنڑ انھاں کالٔسریاں غو حکم بیان ہو رہیو ہے جہڑیں مسلمان ہو غے دارالاسلام ماں آجیں تے انھاں غا کافر خاوند دارالکفر ماں موجود ویں۔ صلح حدیبیہ ماں اک شرط یاہ تھی کہ جیکدے مکہ غو کوئے بندو مسلمان ہو غے مدینہ آوے غو تاں وہ مسلماناں ناں واپس مکہ چلانٔوں پُوے غو اس شرط ماں ظاہری طور ور مرد کالٔسریں دوئے تھا، ور صلح تیں فٹ بعد اجوں رحمتِ عالم ﷺ حدیبیہ ماں ہی تھا کجھ مشرک کالٔسریں اسلام قبول کر غے مسلماناں کولٔے آگئیں جھاں ماں عمرو بن العاص غی بیویں حضرت ام کلثومؓ بنت عقبہ ابن ابی معیط غو ذکر خاص طور ور آوے۔ اس ویلٔے اللہ نے یوہ حکم نازل کیّو جے اس شرط ماں کالٔسریں نیہنہ ہیں، تے یاہ گل مشرکاں نے وی من لی، اللہ نے موہناں ناں حکم دتو کہ جد مکہ تیں کائے کالٔسری ہجرت کر غے مدینہ آوے تاں پہلاں تم اس غو ذری امتحان لے لیو جس غو طریقو حضرت ابن عباسؓ غی روایت غے مطابق یوہ تھو کہ انھاں کولٔوں پچھیو جئے تھو جے تم خاوند ناںٔ کسے نچاقی غی وجہ تیں تے نیہنہ آئیں؟ مدینہ ماں کسے آدمی غی محبت تے تمنّاں نیہنہ چھیک لیائی؟ یا کسے ہور دنیاوی لالچ ور تے ہجرت نیہنہ کی؟ (قرطبی، مظہری) جد ویہہ یوہ اقرار کرلیں تھیں جے ہم نٔے صرف اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی محبت ماں ہجرت کی ہے فر حضرت عائشہؓ غی روایت غے مطابق انھاں کولٔوں انھاں گلاں ور بیعت لی جئے تھی جھاں غو ذکر اگے آیت ١٣ ماں آرہیو ہے (ترمذی) اس غے ناںٔ ہی فرمایو جے تم نٔے چھڑو ظاہری اقرار ور یقین کرنٔوں ہے باقی دل غو حال تے اللہ ہی جانٔے ، تے جد پتو لگ جئے کہ یہ کالٔسریں مومن ہیں فرمایو فر انھاں ناں واپس نہ کرو

أَنفَقُوا ذَٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

خرچو منگ لینْوں چاہئے، یوہ اللہ غو فیصلو ہے جہڑو وہ تھارے بشکار کر رہیو ہے تے اللہ جانڑ آلو ہے حکمت آلو ہے (۱۳)

وَإِن فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ

تے جیکدے تھاری بیویاں بچوں کائے بیوی کافراں کوتے چلی جے فر تھاری باری آجے تاں تم ان لوکاں

فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُم مِّثْلَ مَا أَنفَقُوا وَاتَّقُوا

ناں جنھاں غیں بیویں چلیں گئیں اتنوں دیدیو جتنوں انھاں نے خرچ کیو تے تم اللہ تعالیٰ تیں

اللَّهَ الَّذِي أَنتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ

ڈرتا رہو جس ور کہ تم ایمان لیایا ہیں (۱۴) اے نبیؐ جسو یلے مسلمان کالسری تھارے کوتے بیعت کرن

الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا

واسطے آویں اس گل ور جے ویہہ اللہ تعالیٰ ناں کسے ناں شریک نیہنہ کرسیں

وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ

تے چوری نیہنہ کرسیں تے زناء نیہنہ کرسیں تے اپنْی اولاد ناں قتل نیہنہ کرسیں تے ویہہ اپنْاں

بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا

ہتھاں تے پیراں اگے کوئے بہتان نیہنہ بنْا غے لیاسیں تے

يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ

کسے نیکی غا کم ماں تھاری نافرمانی نیہنہ کرسیں فر تم انھاں کولو بیعت لے لیو، تے انھاں واسطے بخشش غی دعا

اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا

کرو! بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (۱۵) اے ایمان آلیو! تم انھاں لوکاں ناں

تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ

دوست نہ بنْاؤ جنھاں ور اللہ تعالیٰ غو غضب ہوؤ ہے ویہہ آخرت تیں اس را ناامید ہو گیا ہیں

كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

جس را کافر قبر آلاں (غا پیدا ہونڑ) تیں ناامید ہو گیا ہیں (۱۶)

کیونجے ہُن ویہہ اپنْاں کافر خاوند واسطے جائز نیہنہ رہئیں نہ ویہہ اِنھاں واسطے جائز ہیں، بلکہ مسلمان ہوتاں ہی نکاح ٹُٹ گیو؛ اس آیت غا نازل ہونڑ تیں پہلاں مشرک مسلمان غو آپس ماں نکاح ہو سکے تھو جس را کہ رحمتِ عالم ﷺ غی صاحبزادی حضرت زینبؓ ابوالعاص غا نکاح ماں تھیں حالانکہ اجوں ویہہ مسلمان نیہنہ ہو یا تھا، اس تیں بعد یوہ حکم دتو جے جہڑیں کالسریں مسلمان ہو غے آگئیں ہیں ویہہ واپس کرنی تے جائز نیہنہ ور مسلماناں ور فرض ہے کہ ویہہ انھاں غا کافر خاونداں غو وہ مہر جہڑو انھاں نے ان کالسریاں ناں نکاح غے وقت دتو تھو وہ بیت المال تیں یا آپس ماں چندو کر غے واپس کریں کما صرح بہ قرطبی تے جد انھاں غو مہر دیدیں فر عدت گذر جانڑ تیں بعد جیکدے کوئے مسلمان انھاں کالسریاں ناں نکاح کرنوں چاہوے تاں اس ماں کجھ حرج نیہنہ۔ ور انھاں کالسریاں ناں مہر نویں سر دینْوں پُوے غو یعنی کوئے یاہ نہ سمجھ لیئے جے جہڑو مہر انھاں غا خاونداں ناں واپس دتو ہے بس وہ ہی سُدّو ہے۔

(۱۳) یوہ دوجو حکم دتو جے جس غا نکاح ماں کائے کافر کالسری ہے وہ وی اس ناں چھوڑ دیئے تے نکاح غے وقت انھاں ناں جہڑو مہر دتو تھو وہ مکہ غا مشرکاں کولوں لے لئے اس را مسلمان ہونڑ آلیاں کالسریاں غو مہر ویہہ تھارے کولوں لے لیں غا تے جہڑیں تھاریں بیوی کافر ہی ریہنہ یا نعوذ باللہ مرتد ہو غے مکہ چلیں جیں انھاں غو مہر تم مشرکاں کولوں لے لیو یوہ اللہ غو حکم ہے جہڑو اس نے اپنْی حکمت غے مطابق دتو ہے جد یوہ حکم آیو اس ویلے حضرت عمرؓ غیں دو بیویں مکہ ماں تھیں جہڑیں نہ مسلمان ہوئیں تے نہ انھاں نے ہجرت کی تھی۔ اسے را حضرت طلحہ بن عبید اللہؓ غی مشرک بیوی وی مکہ ماں تھی انھاں دواں بزرگاں نے اپنیاں مشرک بیویاں ناں اس حکم ور طلاق دے چھوڑی۔

(۱۴) مہر غا اپلاٰ حکم ور مسلماناں نے تے عمل کیو اور قرآن غا حکم ور مشرکاں ناں اُنھاں غو دتو وو مہر واپس کر چھوڑیو ور مشرکاں نے اس ور عمل نیہنہ کیو جس واسطے یوہ حکم آیو جے جہڑیں تھاریں مشرک بیویں مکہ ماں رہ گئیں یا مرتد ہو غے مکہ چلیں جیں فر کافر انھاں غو مہر واپس نہ کریں تاں تم اس را کرو کہ جد کائے مشرک کالسری مسلمان ہو غے آوے فر اس غو جہڑو مہر پشلا مشرک خاوند ناں دینْوں تھو وہ اس ناں دینڑ غے بجائے اسے مسلمان پراناں دیدیو جس غی بیوی کافر رہ گئی ہے، تے آیت غا لفظ ﴿فَعَاقَبْتُمْ﴾ غی اک تفسیر یاہ وی کی گئی ہے جے جد تمناں کافراں کولوں مالِ غنیمت لبھے فر اس بچوں اس مسلمان ناں اس غی کافر بیوی غو مہر دیدیو حضرت قتادہؒ تے مجاہدؒ نے اسے را تفسیر کی ہے، تے آخر ماں فرمایو جے انھاں ساریاں عدل انصاف آلیاں گلاں ور عمل کرن واسطے تقوٰی غی لوڑ ہے لہٰذا اللہ تیں ڈرتا رُہو ایمان غو یوہی تقاضو ہے۔ فائدو:- مسلماناں غی بیویاں غا کافر رہ جانڑ یا مرتد ہو جانڑ غو کوئے لمو چوڑو سلسلو نیہنہ تھو، چھڑی اک کالسری تے واہ ہے جہڑی مرتد ہو غے مکہ چلی گئی تھی ور کجھ ہی تہاڑا بعد یہ فر مسلمان ہو گئیں تھیں تے صرف پنج کالسریں ویہہ تھیں جنھاں غا خاوند ایمان لے آیا تھا ور ویہہ کافر ہی رہ گئیں تھیں۔ لیکن فتح مکہ غے نال نال انھاں ناں وی ایمان غی دولت نصیب ہو گئی تھی۔ (قرطبی، بغوی، ابن کثیر، مظہری)

(۱۵) یہ ہیں ویہہ اقرار جنھاں غے ذریعہ کالسریاں غو امتحان لیو جئے تھو تے نبی پاک ﷺ بیعت لیں تھا ور بیعت واسطے مڑداں ہاروں کالسریاں غو ہتھ نیہنہ پکڑ یو جئے تھو بس زبانی اقرار کرایو جئے تھو حضرت عائشہؓ فرمانویں! نبی پاک ﷺ غو مبارک ہتھ کدے کسے نا محرم کالسری غا ہتھ ناں نیہنہ لگو (بخاری) بس اللہ غی توحید تے ایمان ور وعدو لیو جئے تھو جے شرک نیہنہ کرساں، چوری نیہنہ کرساں، بدکاری نیہنہ کرساں، (عرب غا رواج غے مطابق) اولاد ناں قتل نیہنہ کرساں، تے بدکاری غی اولاد ناں اپنْاں خاوند غی دس غے بہتاں نیہنہ لاساں، اور نبی پاک ﷺ جس نیک کم غو حکم دیں غا اس ماں نافرمانی نیہنہ کرساں۔ ''نیک کم'' غو مطلب ہے جے حضرت تے نیک ہی کم غو حکم دیں غا۔ آخر ماں نبی پاک ﷺ ناں فرمایو جے تم وی انھاں واسطے بخشش غی دعا منگو جے جہڑیں خطا پہلاں ہو گئیں یا اگے انھاں حکماں ور عمل کرن ماں کائے خطا ہو جئے تے اللہ واہ معاف فرماوے؛ حدیث ماں انھاں گلاں تیں علاوہ کجھ ہور گلاں ور وی کالسریاں کولوں وعدو لینڑ غو ذکر ہے مثلاً یاہ گل کہ جاہلیت ہاروں کسے غی موت ور کپڑا نیہنہ پھاڑساں، سر غا بال نیہنہ پٹساں، تے بین کر غے اچیں اچیں نیہنہ روساں (بخاری)

(۱۶) آخر ماں اک واری فر کافراں غی دوستی ور درڈیو جارہیو ہے جے جھاں ور خدا غو قہر نازل ہونڑ آلو ہے؛ جھڑا آخرت ناں سروں منتا ہی نیہنہ جس را کہ کافر مُرداں تیں مایوس ہو گیا ہیں جے ویہہ کدے نہ زندہ ویں غا تے نہ آخرت ماں انھاں غو حساب لیو جئے غو اساں نافرماناں ناں اپنوں دوست نہ بنّاؤ! ابن جریرؒ وغیرہ مفسراں نے اک تفسیر یاہ کی ہے جے جس را قبراں ماں گیا وا کافر آخرت غا حالات تک غے اللہ غی رحمت تے اپنڑی بخشش تیں مایوس ہو گیا ہیں۔ **فی ۱۹/۷/۰۱م فی مرکز الاستعلام**

سورۃ الصف بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت ''صف'' مدنی ہے ﴿ شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںْ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے ﴾ تے اسماں چوداں آیت ہیں

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِیْزُ الْحَکِیْمُ ﴿۱﴾

(۱) جھڑیں چیز اسماناں ماں ہیں تے جھڑیں زمین ماں ہیں ساریں اللہ غی تسبیح بیان کریں تے وہ غالب ہے حکمت آلو ہے

یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَا لَا تَفْعَلُوْنَ ﴿۲﴾ کَبُرَ مَقْتًا

اے ایمان آلیو! تم واہ گل کیوں کیہنہ جھڑی کہ تم کرتا نیہنہ؛ اللہ غے نزدیک یاہ

عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا لَا تَفْعَلُوْنَ ﴿۳﴾ اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ

گل سخت نراضگی غی ہے جے تم ایسیں گل کیہنہ جھڑیں تم کریں نہ! اللہ تعالیٰ تے انھاں لوکاں ناںْ محبت کرے

الَّذِیْنَ یُقَاتِلُوْنَ فِیْ سَبِیْلِهٖ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْیَانٌ مَّرْصُوْصٌ ﴿۴﴾

جھڑا اس غا رستہ ماں اسرا صف بنّا غے جنگ کریں جس را جے ویہہ سیسو گالْ غے بنّائی وی کند ہیں (۲)

وَاِذْ قَالَ مُوْسٰی لِقَوْمِهٖ یٰقَوْمِ لِمَ تُؤْذُوْنَنِیْ وَقَدْ تَّعْلَمُوْنَ

تے (یاد کرو) جسویلے موسیٰؑ نے اپنڑی قوم ناں کہیو تھو اے میری قوم! تم مناں کیوں ستانویں حالانکہ تمناں چنگی طرح پتو ہے

اَنِّیْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَیْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوْۤا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ

جے ہوں اللہ تعالیٰ غی طرفوں تھارا در رسول بنْ غے آیو ہوں فر جد ویہہ لوک ڈنگا ہو گیا اللہ نے انھاں غا دل ہی ڈنگا کر چھوڑیا

وَاللّٰهُ لَا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفٰسِقِیْنَ ﴿۵﴾ وَاِذْ قَالَ عِیْسَی

تے اللہ تعالیٰ نافرمان لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۳) تے (یاد کرو) جسویلے مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ

ابْنُ مَرْیَمَ یٰبَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ اِنِّیْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَیْكُمْ مُّصَدِّقًا

نے کہیو: اے بنی اسرائیل غی قوم! ہوں اللہ غی طرفوں تھارا کوئے رسول بنْ غے آیو ہوں ہوں اُس کتاب تورات غی جھڑی

لِّمَا بَیْنَ یَدَیَّ مِنَ التَّوْرٰىةِ وَمُبَشِّرًۢا بِرَسُوْلٍ یَّاْتِیْ مِنْۢ

میرے تیں پہلاں نازل ہوئی ہے تصدیق کروں؛ تے ہوں اک رسول غی خوشخبری دیوں جھڑا میرے تیں بعد آویں غا،

بَعْدِی اسْمُهٗۤ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَآءَهُمْ بِالْبَیِّنٰتِ قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ مُّبِیْنٌ ﴿۶﴾

جھاں غو ناں (مبارک) احمدؐ ہے فر جد ویہہ انھاں کولے واضحہ دلیل لے غے آیا ویہہ بولیا یوہ تے صاف جادو ہے (۴)

(۱) آیت ۴ ماں اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں اس غا دین غی سر بلندی واسطے صف (یعنی لین) بنّا غے جنگ کرن آلاْں غی فضیلت آئی ہے اسے ور سورتِ پاک غو ناں ''سورت صف'' ہے؛ یاہ سورت پاک وی مدنی ہے تے کجھ روایتاں تیں پتو لگے جے غزوہ خیبر تیں کُجھ پہلاں نازل ہوئی ہے یاہ ساری سورت پاک کٹھی نازل ہوئی ہے جس غو یوہ شانِ نزول بیان کیّو گیو ہے جے اک واری حضرت عبداللہ بن سلامؓ تے کُجھ دوجا صحابہ کرام اک جگہ بیٹھا یہ گل کر رہیا تھا کہ جیکدے ہمناں اس غو پتو لگ جاتو جے اللہ تعالیٰ ناں سب تیں زیادہ پسند کہڑو عمل ہے تاں ہم اللہ غی رضا پچھے اس عمل ماں جانْ مالْ سب کجھ قربان کر دیتا۔ ور اس غا بارہ ماں رحمتِ عالم ﷺ ناںْ گل کرن غی کوئے ہمت نیہنہ کر رہیو تھو اللہ تعالیٰ نے وحی غے ذریعہ انھاں غی گلاں غی خبر نبی پاک ﷺ ناں دیدتی تے افضل عمل دسنْ واسطے یاہ سورت پاک نازل فرما دتی یہ لوک اجوں اُتّے ہی گل کر رہیا تھا کہ نبی پاک ﷺ نے بندو چلاّ غے سارا بلاّ لیا فر پوری سورت ان حضرات ناں سنّا دتی (مسند احمد، ترمذی، مستدرک حاکم وغیرہ) ان حضرات غی گل ماں اک طرح غو دعو تھو، اس گلوں سورتِ پاک غا مُنڈ ماں اسے ور درڈ ہے جے مومن نا کدے اپنڑی طرفوں کوئے دعو نیہنہ کرنوں چاہئے بلکہ اللہ تعالیٰ کولوں عمل غی توفیق منگنْی لوڑیئے۔ فر ساری سورت پاک اس بیان ماں ہے جے اللہ غے نزدیک سب تیں اچو تے پسند غو یوہ عمل ہے۔ جے آدمی اس غا دین غی سر بلندی واسطے تے اس غی رضا کھٹنْ واسطے جند جانْ غی قربانی دیئے تے اس غا رستہ ماں جہاد کرے اس ماں ایمان آلاْں واسطے یاہ دعوت ہے جے لیو افضل عمل غو پتو لگ گیو ہُنْ اس ور عمل کر غے اپنّاں ایمان غو ثبوت پیش کرو۔

(۲) یعنی مومن ناں یاہ گل نیہنہ سوبھتی جے وہ بڑا بڑا دعوٰی کرے تے اسی گلاں واسطے کہہ جھڑیں وہ کر نیہنہ رہیو کے پتو بعد ماں اس کم غا کرن غا حالات بنْیں یا نہ بنْیں، توفیق وہے یا نہ وہے۔ کیونجے ہر اک کم واسطے حالات بنّانّاں، تے رستہ غیں رکاوٹ ہٹا غے کم کرن غی توفیق دینڑی یہ سارا کم اللہ تعالیٰ غا ہیں، اس گلوں اسے کولوں عمل غی توفیق منگنْی چاہئے فر ہور تاکید کرتاں فرمایو: اللہ تعالیٰ غے نزدیک یاہ گل مُچ زیادہ نراضگی غی ہے جے آدمی اسی گلاں غو دعو کرے جھڑیں فر کرے نہ، یا کر نہ سکے۔ آپ نبی پاک ﷺ ناں حکم دتو جے تم جد وی کسے کم غا پہلکے کرن واسطے فرمانویں اُس غے ناںْ اِنْشَاءَ اللّٰهُ ضرور کہہ لیا کرو'' کہ جے اللہ نے چاہیو'' جس را کہ سورت کہف آیت ۲۳ ماں ہے فر فرمایو جے اللہ غے نزدیک پسندیدہ لوک تے ویہہ ہیں جھڑا اس غا رستہ ماں صف (یعنی لینْ) بنّا غے اس را جنگ کریں جس را کہ یہ سیسو گالْ غے سٹّی وی ہشتانْی کند ہیں، جس را کند غو اک اک بٹّو دوجا ناںْ جُڑیو وؤ وہے ایمان آلاْں غا دل جان وی جُڑیا واویں کوئے اختلاف نیہنہ ہوتو، تے جس را سیسو گالْ غے جس کند ماں سٹ دتو جئے فر اس ناں ہلانْوں تے ٹاہنْوں آسان کم نیہنہ اسے را موسناں غی صف پہنْنی وی کوئے مخول نیہنہ۔

(۳) ات حضرت موسیٰؑ غی نافرمان قوم بنی اسرائیل غو ذکر اس جوڑ ور کیّو جا رہیو ہے کہ ویہہ وی دعوٰی تے بڑا بڑا کریں تھا ور جد عمل کرن غو وقت آوے تھو فر ویہہ بالکل بودا نکلیں تھا، حضرتِ موسیٰؑ غا بارہ ماں حالانکہ انھاں ناں یقین تھو جے یہ اللہ غا پیغمبر ہیں ور فر وی نافرمانیں کر کر غے انھاں ناں تکلیف پہنچاویں تھا۔ جس غو ذکر سورت بقرہ ماں گذر گیو ہے۔ جھکیڑ نافرمانیاں غو یوہ نتیجو نکلیو کہ ڈِنگا

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى

تے اس تیں بڑو ظالم کوݨ وہے غو جھڑو پلّے تیں بنا غے اللہ تعالٰی ور کوڑ لاوے حالانکہ وہ (دین) اسلام

اِلَى الْاِسْلَامِ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۝ يُرِيْدُوْنَ

در بلایو جے تے اللہ تعالٰی اسا ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو؛ یہ اللہ تعالٰی غی لوء ناں اپݨاں منہ

لِيُطْفِــــُٔـوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ ۭ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُوْرِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ ۝

ناں بجھاݨوں چاہویں حالانکہ اللہ اپݨی لوء ناں پوری کر غے ہی چھوڑے غو پَہانویں کافر کتناں ہی سڑیں (۵)

هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ

وہ ہی تے ہے جس نے اپݨاں رسول ہدایت تے سچو دین دے غے چلاّیا ہیں

لِيُظْهِرَهٗ عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ ۝ يٰٓاَيُّهَا

تانجے وہ اس ناں ہر اک دین ور غالب کر دیئے! پَہانویں مشرک کتناں ہی سڑیں (۶) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰي تِجَارَةٍ تُنْجِيْكُمْ مِّنْ

ایمان آلیو! کیوں! ہوں تمناں اسی تجارت دسوں جھڑی تمناں دردناک عذاب

عَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝ تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتُجَاهِدُوْنَ

تیں بچالئے؛ جے تم اللہ تعالٰی تے اس غا رسولؐ ور ایمان لیاؤ تے اللہ تعالٰی غا

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ۭ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

رستہ ماں اپݨوں مالݨ اور اپݨی جان لا غے جہاد کرو جیکر تم جاݨیں تاں یوہ

اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوْبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنّٰتٍ

تھارا واسطے بہت بہتر ہے؛ وہ تھارا گناہ معاف کر دیئے غو تے تمناں اساں باغاں ماں داخل کرے غو

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ وَمَسٰكِنَ طَيِّبَةً فِيْ جَنّٰتِ

جھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں تے اسا کاری کاری غا گھراں ماں جھڑا سدا رہݨ آلاّ باغاں ماں

عَدْنٍ ۭ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ۝ وَاُخْرٰى تُحِبُّوْنَهَا ۭ نَصْرٌ مِّنَ

ویں غا یاہی تے بڑی کامیابی ہے (۷) تے واہ دوجی چیز وی (دیئے غو) جس غی تمناں بڑی تاھنگ ہے یعنی اللہ

پھڈ اکم کرن غا نتیجہ ماں اللہ نے انھاں غا دل ہی ڈِنگا کر چھوڑیا تے اُنھاں ناں عمل غی توفیق ہی نیہنہ رہئی ات توڑی کہ جد موسیٰؑ نے عمالقہ قوم ناں جنگ غو حکم دتو ویہہ سخت گستاخی ناں کہݨ لگا ''تم وی جاؤ تے تھارو خدا وی جئے فرتم دوئے جنگ کر لیو ہم تے اِتّے بیٹھا ہاں'' (سورت مائدہ آیت ۲۴) لہذا ایمان آلاں ناں انھاں گلاں تیں ڈرن غی لوڑ ہے۔

(۴) یعنی اسے بنی اسرائیل قوم کوݨے جد اللہ غا مشہور پیغمبر حضرت عیسٰیؑ تشریف لیایا اور انھاں نے صاف اعلان کیّو جے ہوں کوئے نووں یا اوپرو دین لے غے نیہنہ آیو بلکہ جھڑیں گل تورات نے میرا تیں پہلاں پیش کی تھیں ہوں اُنھاں غی تصدیق کرن آلو ہوں تورات غی شریعت غی تبلیغ کرن آلو ہوں تے اپݨاں تیں بعد آلاّ پیغمبر جھاں غو ناں مبارک ''احمد'' ﷺ ہے انھاں غا آݨ غی تمناں خوشخبری سݨاݨ آلو ہوں ور بنی اسرائیل غی نافرمانی آلی عادت غو یوہ نتیجو نکلیو کہ جد حضرت عیسٰیؑ انھاں کوݨے صاف صاف معجزا لے غے آ گیا ویہہ ایمان لیاݨ غے بجائے بولیا جے یہ معجزا کِسا ہیں! یوہ تے باندے باچھڑ صاف صاف جادو ہے؛ اتنوں ہی نیہنہ! سگوں حضرت عیسٰیؑ غی بشارت غے مطابق جد احمد مجتبٰی ﷺ تشریف لے آیا انھاں ناں وی جادوگر تے انھاں غاں معجزاں ناں جادو کہہ دتو۔ یوہ سب بنی اسرائیل غی نافرمان طبیعت غو بیان ہے باقی حضرت عیسٰیؑ نے ناں لے غے رحمتِ عالم ﷺ غی جھڑی خوشخبری تے پیشݨ گوئی سݨائی تھی جس غا بارہ ماں رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو جے ''ہوں حضرت ابراہیمؑ غی دعا تے حضرت عیسٰیؑ غی بشارت ہوں'' یاہ پیشݨ گوئی حضرت عیسٰیؑ ور نازل ہوݨ آلی کتاب انجیل ماں ضرور موجود وہے غی، تے اُت ''احمدؐ'' غو لفظ وی ضرور وہے غو ور بدقسمتی یاہ ہے کہ اج دنیا ماں انجیل موجود ہی نیہنہ بائبل ماں جھڑیں چار انجیل ہیں پہلاں تے اُس غی اصلی (عبرانی) بولی ماں جسماں انجیل نازل ہوئی تھی انھاں غو وی اج کوئے نسخو موجود نیہنہ بلکہ واہ بولی بولݨ آلو ہی کوئے نیہنہ رہیو، یہ تے کئیاں بولیاں تیں ترجموں ہو ہو غے مھارا توڑی پجیا ہیں۔ خدا ہی جاݨے اصل کے تھو تے اج ترجمہ ماں کے بݨیوں؟ فر انھاں چوں اں انجیلاں غا بارہ ماں وی عیسائی یوہ نیہنہ کہتا جے یہ اللہ غی نازل کی وی کتاب ہے بلکہ اس ماں تے حضرت عیسٰیؑ غی زندگی غا کجھ حالات تے انھاں غیں کجھ نصیحت بیان کی جیئں ور یوہ رحمتِ عالم ﷺ غو معجزو ہی ہے کہ اتنی تحریف تے تبدیلی غے باوجود انھاں انجیلاں ماں وی جھڑیں بائبل ماں درج ہیں رحمتِ عالم ﷺ واسطے کُج ساریں پیشݨ گوئیں موجود ہیں۔ جسناں شوق وہے وہ تفسیر حقانی تے اظہار الحق اور بائبل سے قرآن تک جسی کتاباں غو مطالعو کرے اس مختصر حاشیہ ماں اس تفصیل غی گنجائش نیہنہ۔

(۵) یعنی اس صاف ہدایت غے باوجود جھڑا لوک گمراہی غو رستو نوڑیں، اللہ تعالٰی غی اولاد مݨیں، یا ترے خدا مݨیں یا اسمانی کتاباں غی اس پیشݨ گوئی ناں چھپانویں اور رحمتِ عالم ﷺ ور ایمان نہ لیانویں، حالانکہ انھاں ناں اللہ غا سچا دین اسلام غی دعوت دتی جئے فر انھاں تیں بڑو ظالم کوݨ ہو سکے!! اساں ظالماں ناں اللہ ہدایت غی توفیق نیہنہ دیتو، یہ رحمتِ عالم ﷺ غی رسالت ماں تے اللہ غا قرآن ماں شک شبو پیدا کرن غی کوشش کریں، بلکہ ٹھسّہ گہل گہل غے سچا دین غا اللہ غا بالیا وا اس دیا ناں اپݨی پھوکاں ناں بجھاݨ غی کوشش کریں، حضرت غی پیشݨ گوئیں اپݨی کتاباں تیں ملّت کر غے چھپا غے یاہ کوشش کریں جے اللہ غا سچا دین غی لوء بند ہو جئے غی حالانکہ اس غا بالیا وا دیا ناں کوݨ بجھا سکے؟! فرمایو: اللہ اس لوء ناں پوری کرے غو، اس غی چاݨن چوں یں کوݨٹیں ساری ساری دنیا ماں لگے غی پَہانویں کافر کتناں ہی سڑیں! تے کتناں ہی سُولݨ کریں!۔

(۶) یعنی اس دیا ناں کوئے بجھا وی کس را سکے!! جد کہ یوہ سچو دین دے غے تے اللہ تعالٰی نے ہی اپݨاں نبی ﷺ چلایا ہیں!! تے یوہ دین اسے گلوں نازل کیّو ہے تانجے ہُݨ قیامت توڑی یوہی اللہ تعالٰی غی رضا تے جنت کھٹݨ غو ذریعو بݨے، تے اللہ نے یوہ ساراں باطل دیݨاں ور غالب کرنوں ہے، ہر اک دین غا مݨݨ آلاّ نے اس غی سچائی تے صداقت غی گواہی دیݨی ہے پَہانویں اپݨاں باطل عقیداں ناں ملیامیٹ ہوتاں دیکھ غے مشرک کتناں ہی سڑیں تے کُڑھیں!۔

اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

غی مدد تے تاوْلی فتح! تے (اے نبیؐ) ایمانؔ آلاں ناں (اس غی) خوشخبری دے دیو (۸) اے ایمان

آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ

آلیو! تم اللہ تعالیٰ (غا دین) غا مددگار بنؔ جاؤ جس را جے مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ نے حواریاں

لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللّٰهِ ۖ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ

ناں کہیو تھو جے میرو اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں کونؔ مددگار وہے غو، حواریاں نے کہیو

نَحْنُ أَنصَارُ اللّٰهِ ۖ فَآمَنَت طَّائِفَةٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ

ہم ہاں اللہ تعالیٰ غا مددگار (۹) فر بنی اسرائیل بچوں اک جماعت تے ایمان لیائی

وَكَفَرَت طَّائِفَةٌ ۖ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ

ور اک نے انکار کر دتو فر ہم نے ایمان آلاں غی انھاں غا دشمنؔ ور مدد کی

فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾ ع

تے ویہہ غالب آ گیا (۱۰)

سُورَةُ الْجُمُعَةِ مَدَنِيَّةٌ ۔ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ۔ آيَاتُهَا ١١ ۔ رُكُوعَاتُهَا ٢

سورت جمعہ مدنی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالؔ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اسماں یاراں آیت ہیں

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ

(۱) جہڑیں چیز اسماناں ماں ہیں تے جہڑیں زمین ماں ہیں ساریں اللہ غی تسبیح بیان کریں جہڑو بادشاہ ہے سُچی ذات آلو ہے

الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا

زبردست ہے حکمت آلو ہے (۲) وہ ہی ہے جس نے ان پڑھاں ماں انھاں بچوں ہی اک رسول

مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ

چلایا جہڑا انھاں ناں اللہ غیں آیت پڑھ پڑھ غے سنانویں تے انھاں ناں پاک کریں نالے انھاں ناں کتاب تے

وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢﴾

حکمت سکھانویں، تے اس توں پہلاں ویہہ واقعہ ہی کھلی گمراہی ماں تھا (۳)

(۷) گل یاہ چل رہئی تھی جے یوہ دین ساراں باطل مذہباں ور غالب آوے غو ہُنؔ فرمایو جا رہیو ہے جے اس ناں غالب کرنوں تے اللہ تعالیٰ ہی غو کم ہے ور جہڑا لوک اس دین ناں قبول کر لیں تے مومن بنؔ جیں اس غا غلبہ واسطے انھاں غی وی اک ذمہ واری ہے۔ کہ ویہہ اک اسا بپار واسطے تیار ہو جیں جسماں گھاٹا غو کوئے خطرو ہے ہی نیہنہ، دنیا ماں کتناں ہی بپار ویں جھاں ماں مُولؔ وی ہتھ نیہنہ آتو ور اس بپار ماں نفعو ہی نفعو تے فائدو ہی فائدو ہے اس بپار ماں ایمان آلاں نے سچا دل نالؔ ایمان قبول کر غے جند جانؔ مالؔ دولت سب کئیں غی قربانی دینٔی ہے تے صرف اللہ غی رضا واسطے اُس غا رستہ ماں اپنٔی جان تے اپٹوں مالؔ لے غے جہاد کرنوں ہے جس غا بدلہ ماں اللہ تعالیٰ غی طرفوں یہ انعام لبھیں غا کہ سارا گناہ معاف ویں غا تے دوزخ غا دردناک عذاب تیں جانؔ چھُٹے غی، فر اللہ سدا رہنؔ آلی اس جنت ماں پہچاوے غو جسماں دنیا غا ان مکاناں تیں کروڑاں درجا سُہنا سُچا مکان تے ویہہ نعمت ہیں جہڑیں انسان کدے سوچ وی نیہنہ سکتو بس یا ہی اصل کامیابی بلکہ بہت بڑی کامیابی ہے۔

(۸) یعنی اصل کامیابی تے واہی ہے جہڑی آخرت ماں لبھے غی، جس غا مقابلہ ماں ساری دنیا غی بادشاہی کُجھ وی نیہنہ، ور دنیا ماں وی اک انعام جساں تم قدرتی تے فطری طور ور مُچ پسند کریں یعنی اللہ غی خاص مدد تے اس نالؔ لبھنؔ آلی تاوْلی تاوْلی فتح یاہ وی ضرور لبھے غی انھاں ساریاں گلاں۔یعنی گناہاں غی معافی، جنت غیں نعمت تے دنیا غی کامیابی۔واسطے فرمایو ایمان آلاں ناں خوشخبری سنا دیو جد وی ایمان آلا ایمانی تقاضاں غے مطابق یہ قربانٔیں دیں غا یہ وعدا پورا ویں غا۔سبحان اللہ! صحابہ کرام غی سُچّی جماعت نے اس بپار غو حق ادا کر دتو فر اللہ نے آخرت غی اصل کامیابی تیں علاوہ دنیا ماں جہڑیں کامیابی عطا کی واہ دنیا غی تاریخ ماں اُنھاں غو ہی حصّو ہے۔

(۹) یعنی جد یوہ اتنوں قیمتی بپار ہے فر اے مومنو! تم اللہ غا دین غا مددگار بنؔ جاؤ تے اللہ غا حبیبؐ غا حکم ور اس دین ناں ساری دنیا توڑی پہچانؔ واسطے جند جانؔ غی قربانیاں واسطے لک بنؔ لیو جس را کہ حضرت عیسیٰؑ نے بنی اسرائیل تیں مایوس ہو غے فرمایو تھو جے کونؔ اللہ غا دین واسطے میرو مددگار بنٔے غو جس ور انھاں غا صحابی سچا دل آلا حواری۔جھاں غی تعداد کجھ روایتاں ماں ۱۲ آئی ہے۔اُٹھ کھلا ہووا تے کہنؔ لگا جے ہم ہاں اللہ غا دین واسطے تھارا مددگار فر انھاں مومناں نے دین پچھے مُچ اوکھت چلیں۔ صحابہ کرام نے اللہ غا اس حکم ور کتنوں عمل کیو اس غو اندازو اس تیں لایو جا سکے کہ اک جماعت غو ناں ہی انصار ''مدد کرن آلا'' پے گیو، تے اس غو اندازو اس تیں لایو جا سکے کہ صحابہ کرام غی اتنی بڑی جماعت بچوں مدینہ ماں بس کجھ سولوکاں غیں ہی قبر ہیں۔

(۱۰) حضرت عیسیٰؑ غی تبلیغ تیں بعد بنی اسرائیل غا دو فرقاء بنؔ گیا اک انھاں ور ایمان لیانؔ آلو دوجو انھاں غو مخالف۔فر انھاں ماں بحث مناظرا تے جنگ ہوئیں جھاں ماں چھیکڑ حضرت عیسیٰؑ ناں مننؔ آلا غالب آیا تے جد عیسائیاں ماں گمراہی آئی، اور انھاں غا مُچ فرقاء بنؔ گیا کوئے عیسیٰؑ ناں خدا تے کوئے انھاں ناں خدا غو پوت کہنؔ لگ گیو بس کجھ اک لوک سچا دین ور قائم رہیا جہڑا انھاں ناں اللہ غا بندہ تے اس غا رسول منیں تھا یہ مومن بچارہ دبیا رہیا ات توڑی کہ جد رحمتِ عالمﷺ تشریف لے آیا تے حضرت غے ذریعہ انھاں غی گل غی تائید ہوئی جے سچو دین یو ہی ہے فر انھاں بچوں مُچ ساراں ناں اللہ نے اپناں حبیبؐ ور ایمان غی توفیق دیدتی فر یہ مومن دوجا گمراہ فرقاں ور دلیل ماں غالب آ گیا۔تم بالخیر فی ۲۰/۷/۱۰م

(۱) آیت/۹ ماں یوہ حکم ہے جے جمعہ آنے تہاڑے جد جمعہ غی نماز در بلایو جئے تے اذان ہو جئے فر سارا کم چھوڑ غے اللہ تعالیٰ غا ذکر تے جمعہ غی نماز واسطے ٹُر پواسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت جمعہ'' ہے۔یاہ سورت پاک وی مدنی ہے حضرت ابوہریرہؓ فرمانویں: ہم رحمتِ عالمﷺ غے کولے بیٹھا وا تھا کہ حضرت ور سورت جمعہ نازل ہوئی تے حضرت نے ہم ناں تلاوت فرما غے سنائی (بخاری مسلم) اس تیں علاوہ حضرت ابوہریرہؓ تے حضرت ابنِ عباسؓ تیں یاہ وی روایت ہے جے نبی پاکﷺ جمعہ غی نماز ماں سورت جمعہ تے اس تیں اگلی سورت منافقون تلاوت فرمانویں ویں تھا (بخاری شریف)

سورت پاک غا پہلا رکوع ماں اللہ تعالیٰ غا اس احسان غو ذکر ہے جے اس نے اپناں فضل ناں عرباں ناں تے فر ساری دنیا ناں رحمتِ عالم ﷺ جیا نبی عطا فرمایا جہڑا اللہ غیں آیت پڑھ پڑھ غے کفر شرک تے بُراں عقیداں تیں دلاں ناں پاک صاف کرر ہیا ہیں، تے حکمت اور دانشمندی سکھار ہیا ہیں تے دو جا رکوع ماں جمعہ غی نماز تے اللہ غا ذکر غی اہمیت بیان فرمائی گئی ہے۔ اور آخر ماں اک خاص واقعہ ور انھاں لوکاں ناں ر ڈیو گیو ہے جہڑا جمعہ غو خطبو چھوڑ غے لینڑ دینڑ تے بپار غا کاروبار ماں لگ گیا تھا۔

(۲) سورت حدید ماں یاہ گل گذر گئی ہے جے جھاں سورتاں غا شروع ماں سَبَّحَ یا یُسَبِّحُ غو لفظ آیو ہے انھاں ناں مسبحات کہیو جئے۔ پچھے ترے سورت ویہہ تھیں جھاں غا مُنڈ ماں سَبَّحَ غو لفظ تھو جس غو لفظی ترجموں ہے ''پاکی بیان کی ہے'' ہُنڑ اس سورت ماں تے سورت تغابُنڑ ماں یُسَبِّـــحُ غو لفظ ہے جس غو لفظی ترجموں ہے ''پاکی بیان کرر ہئی ہے مفسر حضرات فرمانویں جے اس لفظی پھیر پرت ماں اِس پاسے اشارو ہے جے پہلاں تیں ہی زمین اسمان غی ہر اک چیز اللہ تعالیٰ غی پاکی بیان کر رہئی ہے جہڑی سدا بیان کرتی رہ غی اللہ تعالیٰ نے ہر اک چیز ناں اپنی تسبیح سکھائی ہے جہڑی واہ کرر ہئی ہے ہاں!! یاہ بکھری گل ہے کہ انسان انھاں غی تسبیح سمجھ نیہنہ سکتو ور اتنی گل تے انسان وی سمجھ سکے کہ دنیا جہان غی ہر اک چیز اللہ غا وجود غی گواہی دے رہئی ہے، جے وہ سب غو بادشاہ ہے تے ہر اک عیب تیں پاک ہے وہ سب ور غالب تے حکمت غو مالک ہے اُس غا علم تے حکمت بچوں ہی اک یاہ گل ہے کہ اس نے اپناں بنداں ور کرم کر غے اپناں حبیب حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ ساری دنیا ناں ہدایت آلو رستو دسنڑ واسطے چلاٗیا ہیں جس غو ذکر اگلی آیت ماں ہے۔

(۳) یعنی یاہ اللہ تعالیٰ غی حکمت تے اُس غو فضل ہی ہے کہ اس نے عرب غاں ان پڑھ لوکاں ماں – جہڑا دعوو تے یوہ کریں تھا جے ہم حضرت ابراہیمؑ غی اولاد ہاں تے انھاں غا ہی طریقہ ور چل رہیا ہاں ور حقیقت ماں انھاں کوئے نہ کوئے اسمانی کتاب تھی نہ کسے پیغمبر غی حدیثاں غو کوئے مجموعوں تھو، بلکہ پڑھنٗوں لکھنٗوں وی مُچ تھوڑا لوک جانٗیں تھا، سارا عرب غو لقب ہی ان پڑھ پیو وو تھو تے متا لوک کفر شرک غی گمراہیاں ماں ڈُبا وا تھا، اساں لوکاں ماں اللہ نے ساراں نبیاں غا سردار اپناں آخری نبی چلایا جھاں نے کسے کولٗوں پڑھنٗو لکھنٗوں تے نیہنہ سکھیو، نہ کسے علمی ادارہ ماں کدے قدم رکھیو ور اللہ نے انھاں غا مبارک سینہ ماں علم غا سمندر رکھدتا ہیں ویہہ اللہ غی کتاب پڑھ پڑھ غے لوکاں ناں سناویں، تے دلاں ناں کفر شرک غی گندگی تے پہیڑا اخلاق غی ناپاکی تیں پاک کریں سگوں ظاہری پاکی غا وی ادب سکھانویں، اور حکمت تے دانشمندی غی تعلیم دیں جسناں حدیث کہیو جئے۔ سبحان اللہ!! قوم وی اُمی تے رحمتِ عالم ﷺ غو لقب وی اُمی لیکن یاہ اللہ غی کسی قدرت تھی کہ ترئی ۲۳ سال غی محنت تیں بعد یہ اُمّی ہی ساری دنیا غا استاذ بنڑ گیا، بلکہ اس درسگاہ غا ہر اک طالب علم واسطے اعلان ہو گیو جے یہ سارا اسمان غا تارا ہیں جس غے پچھے وی چلیں غا جنت ماں پُج جئیں غا۔

(۴) یعنی رحمتِ عالم ﷺ چھڑا عرب غاں ''امیاں'' ماں ہی تشریف نیہنہ لیا یا بلکہ قیامت توڑی آنڑ آلاں عرباں تے عرب تیں علاوہ باقی ساری دنیا واسطے وی تشریف لیایا ہیں۔ جہڑا اجوں انھاں پہلاں موموناں ناں نیہنہ رلٗیا ور ایمان قبول کر غے ویہہ وی اسے مومن بلادری ماں شامل ہونڑ آلاں ہیں۔ بخاری شریف غی جہڑی روایت اُپر گذری ہے اس ماں یوہ وی ہے جے جد حضرت نے یاہ آیت تلاوت فرمائی صحابہ کرام نے عرض کی جے یہ ''آخرین'' (بعد آلا) کونڑ لوک ہیں ترے واری پچھنڑ تیں بعد حضرت نے حضرت سلیمان فارسیؓ ور اپنٗوں مبارک ہتھ رکھد تو تے فرمایو جیکدے ایمان ثریا تارا اور وی وہے غو تاں وی انھاں غی قوم غا کجھ لوک اُتوں وی لے آویں غا مطلب یوہ ہے جے عجم عرب غا بعد ماں آنڑ آلا سارا لوک؛ فر فرمایو: رحمتِ عالم ﷺ مبعوث کرناں تے ایمان غی توفیق دینٗی یوہ سب اللہ غو فضل ہے واقعہ ہی وہ بڑا فضل آلو ہے۔

(۵) ایہ اللہ تعالیٰ غا احسان غو ذکر تھو کہ اس نے ایمان آلاں ناں اپناں حبیب ﷺ تے اپنٗی کتاب قرآن عطا فرمایو اس انعام تے احسان غو تقاضو یوہ ہے کہ ایمان آلا اُس غی قدر کریں زندگی غو پلٗ پلٗ اللہ غی دتی

وَّاٰخَرِيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوْا بِهِمْ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ

تے (یہ نبیؐ اس نے) انھاں بچ انھاں دوجاں لوکاں واسطے وی چلایا ہیں جہڑا اجاں انھاں ناں ملٗیا نیہنہ تے وہ غالب ہے

الْحَكِيْمُ ۝ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ۚ

حکمت آلو ہے ؛ یوہ اللہ تعالیٰ غو فضل ہے وہ اپنٗوں فضل جس ناں چاہوے دیدیئے

وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ۝ مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا

تے اللہ تعالیٰ بہت بڑا فضل آلو ہے (۴) جھاں لوکاں ناں تورات (غی ذمہ واری) چکائی

التَّوْرٰىةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا ۭ

گئی تھی فر انھاں نے واہ نیہنہ چکی انھاں غی مثال کھوتا جئی ہے جس ور مچ ساریں کتاب لدی وی ویں

بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ

کتنی پہیڑی مثال ہے انھاں لوکاں غی جھاں نے اللہ تعالیٰ غی آیتاں ناں جُھوٹھیں کہیو تے اللہ تعالیٰ

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۝ قُلْ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ

اساں ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۵) (اے نبیؐ) فرمادیو : جے او یہودیو !

هَادُوْٓا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاۗءُ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ

جیکدے تم یوہ سمجھیں جے ساراں لوکاں ناں چھوڑ غے بس تم ہی اللہ تعالیٰ غا

النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ۝ وَلَا

دوست ہیں فر تم موت غی تاھنگ کرو ! جیکر تم (اپناں دعوٰی ماں) سچا ہیں ؛ تے یہ

يَتَمَنَّوْنَهٗٓ اَبَدًۢا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ

اس غی کدے وی تاھنگ نیہنہ کرسیں انھاں کرتوتاں غی وجہ تیں جہڑا اپنٗے ہتھیں کر غے اگے ٹوریا وا ہیں تے اللہ

بِالظّٰلِمِيْنَ ۝ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِيْ تَفِرُّوْنَ

ظالماں ناں خوب جانٗے ؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو : جے جس موت تیں تم

مِنْهُ فَاِنَّهٗ مُلٰقِيْكُمْ ثُمَّ تُرَدُّوْنَ اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَ

نسیں واہ تے ضرور ہی تھارے سامنٗے آوے غی فر تم اس غی بارگاہ ماں لے جایا جیں غا جہڑ واولے تے

وی اس لوء ماں گذاریں۔ ہُن یوہی احساس دواں واسطے یہودیاں غی مثال بیان کی جارہئی ہے کہ جھڑا لوک اللہ غا فضل غی قدر نیہنہ کرتا اُنھاں غو کے حال ہو جئے؟ یہودیاں ناں اللہ نے بجن منگن تیں اپنی کتاب تورات عطا فرمائی تھی ور انھاں نے اس ور عمل نیہنہ کیو رحمتِ عالم ﷺ ور ایمان لیانں غو جھاں آیتاں ماں حکم تھو اُنھاں ماں تبدیلی کر چھوڑی بس انھاں غی حالت اسی ہو گئی جس را کھوتا ور علم فن غیں بڑیں بڑیں کتاب لدی وی ویں، اُس ناں انھاں کتاباں غی کے قدر!! اس ناں تے نیلو گہاہ لوڑے، اِسے را انھاں ناں وی بس دنیا غی دولت لوڑے واہ جس راوی لبھ جئے۔ یوہی حال ناں غاں اُنھاں عالماں غو ہے جھاں کوتے ظاہری علم تے ہے ور اُس علم غو انھاں غی زندگی ور کجھ اثر نیہنہ۔

الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ⑧ يٰٓاَيُّهَا

باندے سب کجھ جانڑ آلو ہے فر وہ تمناں دس چھوڑے غو جو کجھ کہ تم کریں ویں تھا (٦) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ

ایمان آلیو ! جد جمعہ آلے تہاڑے نماز واسطے بانگ دتی جئے

فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ۭ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

فر تم اللہ تعالیٰ غی یاد واسطے دوڑ پوؤ تے لینڑ دینڑ چھوڑ دیو یوہ تھارا واسطے بہت بہتر ہے

اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ⑨ فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا

جیکر تم جانٹیں (٧) فر جسویلے نماز ہو جئے تاں تم زمین ماں

فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ

کھنڈ جاؤ اور اللہ تعالیٰ غو فضل لوڑن لگ جاؤ ! تے اللہ تعالیٰ غو ذکر خوب کس

كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ⑩ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوَا انْفَضُّوْٓا

غے کرتا رہوتا نجے تم کامیاب ہو جیں (٨) تے جسویلے یہ لوک کوئے سود و بکتو یا کائے تماشہ غی چیز دیکھیں اسے در

اِلَيْهَا وَتَرَكُوْكَ قَاۗىِٕمًا ۭ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِّنَ

دوڑ پوئیں تے (اے نبیؐ) تمناں کھلاں ہی چھوڑ جیں، تم فرما دیو: جو کجھ اللہ تعالیٰ کوتے ہے وہ تماشہ

اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ ۭ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ ⑪

تے بپار تیں مچ سرس ہے تے اللہ تعالیٰ بہترین روزی دینڑ آلو ہے (٩)

سُوْرَةُ الْمُنٰفِقُوْنَ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ اِحْدٰى عَشْرَةَ اٰيَةً وَّفِيْهَا رُكُوْعَانِ

سورت منافقون مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں یاراں آیت اور دو رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

اِذَا جَاۗءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ

(١) (اے نبیؐ) جسویلے منافق لوک تھارا کوتے آویں ویہہ کیہنہ جے ہم گواہی دیئاں کہ بلاشبہ تم اللہ غا رسول ہیں

(٦) یاہ گل پہلاں سورت بقرہ آیت/٩٤ ماں گذر گئی ہے جے یہودی یوہ دعوو کریں تھا کہ جنت مھاری جگیر ہے" جنت ماں تے یہودیاں یا عیسائیاں تیں بجن کوئے جا ہی نیہہ سکتو" (سورت بقرہ آیت/١١١) "ہم اللہ غا پوت تے اس غا پیارا ہاں (سورت مائدہ آیت/١٨) وغیرہ اس ور انھاں اگے یوہ مطالبو کیو کہ جد جنت تھاری جگیر ہے تے تم نے اس ماں ضرور جانوں ہے فر اس نخاہندیٖ دنیا ماں کے کریں، کرو موت غی تاہنگ! تانجے بہلا بہلا مرغے جنت ماں پجیں یوہ مطالبو نبی پاک ﷺ غا زمانہ غاں یہودیاں اگے تھو ور کوئے اس غی ہمت نیہنہ کر سکیو تے قرآن نے پیشن گوئی کی جے یہ کدے وی موت غی تاہنگ نیہنہ کرسیں کیونجے یہ انھاں غا زبانی دعوٰی ہیں ورنہ انھاں ناں اپناں کرتوت یاد ہیں تے انھاں ناں پتو ہے کہ مھارا واسطے اگے کے تیار ہے اسے گلوں یہ مرن غی نیہنہ بلکہ زیادہ تیں زیادہ جینڑ غی تاہنگ کریں تے موت تیں نسیں ور اس غو انھاں ناں فائدو کجھ نیہنہ موت تے اپناں وقت ور ضرور آوے غی۔ فائدو:- یوہ مطالبو مسلماناں اگے نیہنہ کیّو جا سکتو کیونجے اُنھاں غو اسو کوئے دعوو ہی نیہنہ یاہ ہور گل ہے کہ اج جہالت نے مُچ ساراں ناں غاں مسلماناں ماں وی ویہہ ہی سُکیں تاہنگ پیدا کر چھوڑیں ہیں جھڑیں جہالت نے یہودیاں ماں پیدا کیں تھیں، تے مُچ سارا جاہل مسلمان وی اپنی جہالت ور کجھ نہ کرنغے بلکہ ہر قسم غا گناہ ماں ڈُب غے اپناں آپ ناں بخشیا بخشایا سمجھیں۔

(٧) یعنی جمعہ آلے تہاڑے ماندااں، مسافراں، معذوراں تیں علاوہ جھاں لوکاں ور جمعہ غی نماز فرض ہے تے جت جمعہ غی نماز وہے اُت ایمان غو تقاضو یوہ ہے کہ جمعہ غی نماز واسطے جسی اذان وہے فر مومن اللہ غی یاد در دوڑ پُویں جسماں نمازِ جمعہ تے خطبو دوئے آجیں۔ ور" دوڑ پینڑ" غو مطلب دوڑنوں نیہنہ کیونجے نماز واسطے دوڑ غے آن تیں تے ٹھا کیو گیو ہے بلکہ حکم یوہ ہے کہ اطمینان سکون تے وقار ناں آؤ (بخاری، مسلم) لہٰذا ات دوڑ پینڑ غو مطلب یوہ ہے جے نماز غی تیاری ماں لگ جاؤ تے اللہ غا فرمانبردار بندا ہونڑ غو ثبوت دیو یہودیاں ہاروں دنیا غا کاروبار ماں لگ غے اللہ تعالیٰ تیں غافل نہ ہو جاؤ! تے لینڑ دینڑ اور بیچنڑ خریدنڑ غا سارا دنیاوی کاروبار چھوڑ دیو۔ تے آخر ماں فرمایو کہ جے تم سمجھیں اور عقل علم تیں کم لیں تاں یاہ گل تھارا واسطے مُچ بہتر ہے کیونجے آخرت غا فائدہ اگے دنیا غا نفع غی کجھ حیثیت نیہنہ! امت غو اس گل ور تے اتفاق ہے جے جمعہ غی اذان تیں بعد لینڑ دینڑ، محنت مزوری ہر اک دنیا غو کاروبار حرام ہے بلکہ فر نماز غی تیاری ہی ضروری ہے۔ ور یوہ حکم پہلی اذان تیں ہے یا دوجی تیں؟ اس ماں ذری اختلاف ہے۔ کیونجے نبی پاک ﷺ تے حضرت ابوبکرؓ اور حضرت عمرؓ غا دور تو ڑی اکا اذان وہے تھی جھڑی امام غے سامنے اس ویلے پڑھی جئے تھی جد وہ منبر ور آغے بیس جئے تھو، فر ذری دیر بعد خطبو شروع ہو جئے تھو، حضرت عثمانؓ غا دور ماں نمازیاں غا زیادہ ہو جانڑ غی مجبوری ور صحابہ کرام غا اتفاق ناں پہلی اذان غو رواج ہووو۔ ہُن کجھ علماء غو خیال تے یوہ ہے جے لینڑ دینڑ تے کم کاج غی یاہ مناہی دوجی اذان تیں ہے جس را کہ نبی پاک ﷺ غا زمانہ تیں تھی، ور جمہور امت غو یوہ فیصلو ہے جے یوہ حکم پہلی اذان تیں ہی ہے کیونجے جمعہ غی نماز غو بلارو اسے اذان تیں لگ جئے، ور پہلی اذان تیں یوہ حکم اجتہادی ہے جد کہ دوجی تیں قطعی ہے۔

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ۗ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ

تے اللہ تعالیٰ جانٔے ہے جے واقعہ ہی تم اس غا رسول ہیں، ور اللہ گواہی دیئے جے یہ منافق بالکل

لَكٰذِبُوْنَ ① اِتَّخَذُوْٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوْا عَنْ

چُھوٹھا ہیں ؛ انھاں نے اپنٔیں قسم ڈھالٔ بنا لیں ہیں اس را انھاں نے (لوک) اللہ غا رستہ

سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ اِنَّهُمْ سَاۗءَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ② ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

تیں روک لیا ہیں واقعہ ہی مچ پھیڑو کم ہے جہڑو یہ کر رہیا ہیں یوہ اس گلوں کیونجے یہ (پہلاں)

اٰمَنُوْا ثُمَّ كَفَرُوْا فَطُبِعَ عَلٰي قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ ③

ایمان لیایا فر کافر ہو گیا فر انھاں غا دلاں ور مہر لادتی گئی ہُنٔ یہ کجھ وی نیہنہ سمجھتا (۲)

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ ۭ وَاِنْ يَّقُوْلُوْا تَسْمَعْ

تے (اے نبیؐ) جسویلٔے تم انھاں ناں دیکھیں تمنٔاں انھاں غا قد بت بڑا چنگا لگیں تے جے یہ گل کریں تاں تم کن لا غے

لِقَوْلِهِمْ ۭ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسَنَّدَةٌ ۭ يَحْسَبُوْنَ كُلَّ صَيْحَةٍ

انھاں غی گل سنٔیں (ور) یہ اس راہیں جس را کند نالٔ کھلا کیا والکڑی غا بالا، ہر اک چینک ناں یاہ سمجھیں جے واہ انھاں

عَلَيْهِمْ ۭ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ۭ قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ ۡ اَنّٰى

ور ہی پینٔ آلٔی ہے، یہ ہی (اصلی) دشمنٔ ہیں لہذا (اے مسلمانوں) تم انھاں تیں بچ غے رہیو انھاں ور خدا غی مار یہ کیّاں

يُؤْفَكُوْنَ ④ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ

پھیریا جا رہیا ہیں (۳) تے جسویلٔے انھاں ناں کہیو جے کہ آوٗ! اللہ غا رسول (ﷺ) تھارا واسطے بخشش

رَسُوْلُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُءُوْسَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّوْنَ

غی دعا منگیں یہ سرہلا چھوڑیں تے تم دیکھیں جے یہ کسا جیں

وَهُمْ مُّسْتَكْبِرُوْنَ ⑤ سَوَاۗءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ

تے یہ تکبر کریں؛ انھاں واسطے برابر ہے کہ (اے نبیؐ) تم پَہانویں انھاں واسطے بخشش غی دعا

لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۭ لَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۭ

منگو پَہانویں نہ منگو ، اللہ تعالیٰ تے انھاں ناں کدے وی نیہنہ بخش سیں

(۸) یعنی کاروبار نہ کرن غو یوہ حکم بس جمعہ غی نماز ختم ہونٔ توڑی ہے نماز پوری ہوجانٔ تیں بعد زمین ماں کھنڈ غے خوب کاروبار کروتے اللہ غا فضل یعنی حلال روزی کماوٗ! ور اللہ تعالیٰ غا ذکر تیں اُت وی غافل ہونٔوں جائز نیہنہ اس ناں ہر جگہ ہر گھڑی یاد رکھو اس غاں حکماں ور عمل کروتے اس غو ذکر کرتا رُہو حدیث ماں بزار بچ چوتھو کلموں پڑھتاں رہنٔ غی بڑی فضلیت آئی ہے۔

(۹) اک واری رحمتِ عالم ﷺ جمعہ غو خطبو دے رہیا تھا کہ چانٔ چک شام تیں سوداگراں غو اک قافلو اناج لے غے آ گیو انھاں دناں ماں مدینہ ماں اناج غی تنگی تے خاصی مہنگ پَہائی تھی سوداگراں نے نقّارہ ڈھول وغیرہ بجا غے اپنٔاں آنٔ غو اعلان کیّو۔ اس ویلٔے توڑی غالبًا لوک جمعہ غا خطبہ ناں عام وعظ نصیحت ہاروں سمجھتا ویں غا جس کر غے یاہ غلطی ہوگئی کہ قافلہ غو اعلان سُنٔتاں ہی سارا لوک غلّو خریدنٔ دوڑ پیا نبی پاک ﷺ غے نالٔ مسیت ماں کجھ اک صحابہ کرام ہی رہ گیا بلکہ کجھ روایتاں ماں ہے جے بس ۱۲/ بندہ رہ گیا تھا اسے ور یاہ آیت نازل ہوئی تے غلطی غو احساس دوا غے فرمایو جے اللہ تعالیٰ کولٔوں جہڑو ثواب لبھنٔ آلٔو ہے وہ تے اس بپار اور ڈھول تماشہ تیں مُچ ہی بہتیر ہے فر روزی رزق دینٔ آلٔی ذات تے اللہ غی ہے موموناں ناں اسے غی ذات ور پُہر وسو کرنٔوں چاہیئے۔ یوہ قصو بخاری، مسلم، ابوداوٗد وغیرہ حدیث غی اکثر کتاباں ماں ہے۔ امام ابن کثیرؒ تے کجھ دوجاں مفسراں غو خیال ہے جے یوہ اس ویلٔے غو قصّو ہے جد عید ہاروں جمعہ غو خطبو وی نماز تیں بعد وہے تھو اسے گلوں قافلہ در جانٔ آلاں نے یوہ سوچیو جے نماز تے پڑھ ہی لی ہے اور خطبہ ناں متی اہمیت نیہنہ دتی فر اس تیں بعد ہی خطبو نماز تیں پہلاں ہونٔ لگو واللہ اعلم۔

(۱) سورت پاک ماں منافقاں غی منافقت تے دنیا آخرت ماں انھاں غی تباہی غو ذکر ہے اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت منافقون'' ہے۔ یاہ سورت پاک ۶ھ تے کجھ روایتاں غے مطابق ۵ھ ماں مدینہ پاک ماں غزوہ بنو مصطلق تیں بعد نازل ہوئی جسماں منافقاں غی مُچ ساری سازشاں تیں پڑدو چک غے آخر ماں موموناں ناں خبردار کیّو گیو ہے کہ جے مال اولاد تے دنیا غیاں مستیاں ماں لگ غے منافقاں ہاروں تم نٔے وی اللہ تعالیٰ تے اپنٔی آخرت ناں بسار چھوڑیو تاں تم وی دواں جہاناں ماں نقصان ماں ریہنہ غا۔ سورت پاک غو شانِ نزول یوہ بیان ہوو وہے کہ ۶ھ یا ۵ھ ماں بنو مصطلق ناں غا ایکنٔ قبیلہ نالٔ صحابہ کرام غی جنگ ہوئی جسماں اللہ نے ایمان آلاں ناں فتح نصیب کی اس غزوہ تیں بعد اُتے ''مریسیع'' ناں غا ایکنٔ کھوء ور اک انصاری تے اک مہاجر صحابی غو پانٔی ورذری گُہول ہو گیو مہاجر صحابی غے ہتھوں انصاری صحابی غے لگ گئی اس ور گل بدھتی چلی گئی ات توڑی کہ مہاجر صحابی نے مہاجراں غی تے انصاری نے انصاریاں غی ''توائی'' ماردتی دوئے پاسے تیں کجھ لوک گہٹھا ہو گیا ممکن تھو کوئے بڑو ٹاکرو ہو جاتو ور رحمتِ عالم ﷺ ناں پتو لگ گیو حضرت نے مُچ افسوس نالٔ فرمایو: یہ قوم، قبیلہ، وطن وغیرہ غا جاہلیت آلا بد بودار نعرا اجوں نیہنہ چھوڑیا! چھیکڑ دواں ولاں ماں صلح ہوگئی تے گل آئی گئی ہوگئی۔ ور اس جنگ ماں غنیمت غی لالچ ماں منافقاں غو سردار ابن ابی وی اپنٔاں سنگی لے غے آیو وو تھو، اُس ناں جسو پتو لگو اس نے جنگ تُخانی شروع کرلی، مدینہ غا انصاری صحابہ ناں مہاجراں غے خلاف ابھارن لگ گیو، جے تم نٔے آپے یہ لوک اپنٔاں گہراں ماں بسایا، انھاں ناں اپنٔی اڈّی اڈّی جائداد دتی ہُنٔ یہ تھارے اُپّر ہی ''گہر کنٔ'' لگ گیا ہیں۔ لہذا ہُنٔ انھاں لوکاں ور خرچ کرنٔوں چھوڑ دیو یہ آپے اِتّوں تنگ ہو غے کھسک جیئں غا، فر ہُور پُھنڈ غے بولیو ہُنٔ مدینہ پہُنتاں ہی عزت آلا ذلیلاں ناں باہر کڈ چھوڑیں غا، عزت آلا وہ اپنٔی منافق پارٹی نا کہہ تھو جہاں سنگ چلا کی نالٔ انصاری صحابہ ناں وی جوڑے تھو، تے ذلیل نعوذ باللہ مہاجر صحابہ ناں تے رحمتِ عالم ﷺ ناں کہہ رہیو تھو، ور یاہ گل صاف لفظاں ماں نیہنہ کہئی، یہ گل اک لوہکی عمر غا انصاری صحابی حضرت زید بن ارقمؓ نے سنٔ غے نبی پاک ﷺ توڑی پُہچا چھوڑیں سگوں پہلاں اُسّے مجلس ماں اس منافق ناں تاڑ تاڑ جواب دِتا، رحمتِ عالم ﷺ نے ابن ابی ناں انھاں گلاں غا بارہ ماں پچھیو تے وہ صاف نمکر گیو سگوں قسم کر کر غے اپنٔی سچائی تے مسلمانی غو یقین دوانٔ لگو جے پتو نیہنہ اس گدرانے کے سُنٔیوں ہے ہوں تے اِسی کائے گل کہہ ہی نیہنہ سکتو، کجھ دوجا لوک وی سوچنٔ لگا جے خورے حضرت زید ابن ارقمؓ ناں ہی کُجھ پلیکھو لگ گیو وہے اس ور حضرت زیدؓ بن ارقم مُچ

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾ هُمُ الَّذِينَ

یقیناً اللہ اساں نافرمان لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۴) یہ ہی ویہہ لوک ہیں

يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ

جہڑا کیہنہ جے تم انھاں ور کجھ خرچ نہ کرو جہڑا رسول اللہ (صلی اللہ علیہ وسلم) کوٹے ریہنہ

حَتَّىٰ يَنفَضُّوا ۗ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

تانجے ویہہ آپے کھنڈ جیں حالانکہ اسماناں غا تے زمین غا سارا خزانہ اللہ تعالیٰ ہی غا ہیں

وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا

ور منافق لوک سمجھتا ہی نیہنہ (۵) ویہہ کیہنہ کہ جے ہم مُڑ غے مدینہ

إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ۚ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ

(پاک) گیا تاں عزت آلو اتوں ذلیل ناں باہر کڈ چھوڑے غو حالانکہ عزت تے بس اللہ تعالیٰ غی تے اس غا رسول غی اور

وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

ایمان آلاں ہی غی ہے ور منافق جانڑتا ہی نیہنہ (۶)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ

اے ایمان آلیو ! تھارا مال تے تھاری اولاد تمناں اللہ تعالیٰ غا ذکر تیں غافل نہ کر چھوڑیں

عَن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

تے جہڑا اسو کم کریں غا فر ویہہ ہی لوک تے نقصان ماں رہنڑ آلا ہیں

وَأَنفِقُوا مِن مَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ

تے ہم نے تمناں جو کجھ عطا کیو ہے اس بچوں اس تیں پہلاں پہلاں (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کرلیو جے تھارے بچوں

أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ

کسے ناں موت آجے فر وہ کہنڑ لگے جے ربا ! تیں مناں تھوڑی جئی ہور مہلت کیوں نیہنہ

قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾ وَلَن يُؤَخِّرَ اللَّهُ

دتی جے ہوں خیرات کرلیتو تے ہوں نیکو کاراں ماں شامل ہو جاتو ؛ تے جد کسے غی موت غو مقرر

شرمسار تے پریشان ہوگیا، اللہ نے اس سفر تیں واپسی ور رستہ ماں ہی تے کُجھ روایتاں غے مطابق مدینہ پجّن ور یاہ سورت نازل فرما غے منافقاں غو کوڑ تے اپناں مومن بندہ زید بن ارقمؓ غی سچائی بیان فرمادتی۔

(۲) منافق جد وی رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم کوٹے آویں تھا اپنٹی منافقت چھپانڑ واسطے اُچیں اُچیں کلموں پڑھ غے گواہی دیں ویں تھا کہ تم اللہ غا رسول ہیں بلکہ محمد بن اسحاقؒ نے اپنٹی سیرت ماں لکھیو ہے جے نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم جمعہ آنٹے تہاڑے جد خطبو دینڑ واسطے کھلا ویں تھا، منافقاں غو سردار ابن ابی کھلو ہو غے حضرت غی حمایت ماں کہہ وے تھو، لوکو!! یہ اللہ غا سچّا رسول ہیں اللہ نے انھاں غے ذریعہ تمناں عزت دتی ہے تم انھاں غی مدد کرو (ابن کثیر) اللہ نے فرمایو یاہ گل تے اللہ تعالیٰ وی بیان فرما رہیو ہے کہ تم اللہ غا رسول ہیں ور اللہ گواہی دیئے کہ منافق چھوٹھا ہیں، یہ انھاں غا دل غی گل نیہنہ یہ قسم تے صرف یہ اپنٹی منافقت ناں چھپانڑ واسطے تے مسلماناں تیں اپنٹی جان مالڑ بچانڑ واسطے ٹھال بنا رہیا ہیں حالانکہ یہ کتنیں بے وقوفی غیں گل ہیں کہ انسان اس فانی زندگی واسطے یہ پھند کر کر غے آخرت برباد کرے ور منافقاں نے زبان تیں کلموں پڑھنڑ تیں بعد جد یوہ کفر غو رستو نوڑیو فر انھاں غاں دلاں ور مُہر لگ گئی ہُنڑ جاہل پونا آلیں گل کر کر غے وی یہ اپناں آپ ناں چلاک سمجھیں۔

(۳) منافقاں غی ظاہری حالت تے دل غی کیفیت بیان ہو رہئی ہے کہ جد انھاں غا وجود ور نظر مارو تے اُچّا لمّا تگڑا اسہنا بدن نظراں ناں اپناں ور چھک لیں - روایتاں ماں ہے جے ابن ابی منافقاں غو سردار بڑا قد بت غو جٹوں تھو- تے جد یہ گل کریں تاں لفظ بنا بنا غے اسی تاہنگ نالڑ کریں کہ کن سنڑنڑ واسطے مجبور ہو جیں، ور اندر غو حال یوہ ہے کہ جس را کوئے بُو تو یا تھم کند نالڑ لا غے کھلو کیو وو وہے جہڑو نہ سوچ سمجھ سکے نہ کائے گل من سکے بس کدے کوٹھا ماں لانڑ یا بالنڑ غے کم ہی آ سکے۔ ڈرو کل اسا ہیں کہ چوراں، سن ماراں ہاروں ہر ویلے انھاں غا کنڑ کھلا ریہنہ جد وی کدے تیں کائے اواز، کوئے کڑکار، کائے چینک سُنٹیں دڑک جیں کہ شایت مھارا راز غو پہانڈو پُھٹ گیو ہے۔ تے مھاری شامت آئی، اللہ تعالیٰ نے فرمایو! یہ اصلی دشمن ہیں انھاں تیں بچ غے رہیو، خدا اِنھاں ور گہلے یہ سب کجھ جانڑتا پشانڑتا کیّاں جا رہیا ہیں!!

(۴) منافقاں غی جد کائے سازش باندے آجئے تھی جس ور رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم او جانی کر دیں تھا، اس ور مخلص مومن انھاں ناں مشورو دیں تھا جے آؤ! اجوں وقت گیو نیہنہ آؤ! تم اپنٹی غلطی من غے حضرت کولوں معافی لے لیو فر حضرت اللہ تعالیٰ اگے دعا کر غے تھارا گناہ بخشوا دیں غا، منافق بدقسمت اس ور "نہ" واسطے سر ہلا چھوڑیں تھا بلکہ کجھ تے صاف صاف کہہ دیں تھا جے ہم نا نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم غی استغفار غی کجھ لوڑ نیہنہ غزوہ بنو مصطلق تیں بعد حضرت عبادہ ابن حضرت صامتؓ نے اِسّے عبداللہ ابن اُبی منافقاں غا سردار ناں مُچ پیار نالڑ سمجھا غے یوہی مشورو دتو تھو ور اس نے بڑی لاپرواہی نالڑ سر ہلا غے کہیو مناں اس غی لوڑ نیہنہ حضرت عبادہؓ نے اسے ویلے فرمایو تیرا بارہ ماں ضرور قرآن نازل وہے غو۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایو! یہ منافق تے اپناں پہیڑاں کرتوتاں غی وجہ تیں اُس آخری گُتھ ماں پُج گیا ہیں کہ رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم اپنٹی قدرتی شفقت تے رحمت غی وجہ تیں جیکدے انھاں واسطے بخشش غی دعا کریں تاں وی اللہ انھاں ناں کدے نیہنہ بخشن لگو کیونجے انھاں ناں توبہ تے ایمان غی توفیق ہوسے ہی نیہنہ بس انھاں واسطے بخشش غی دعا کرنی نہ کرنی اکا گل ہے۔

(۵) عبداللہ ابن ابی منافق غی گل در اشارو ہے کہ نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم غے کوٹے رہنڑ آلا مہاجر صحابہ ور خرچ کرنوں چھوڑ دیو یہ آپے اتوں کھسک جئیں غا۔ اُنھاں غا جواب ماں فرمایو یہ کتنا بے وقوف ہیں! زمین اسمان غا خزانہ تے اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہیں ور یہ بیوقوف یاہ گل سمجھیں کہ اگر مھارا مشورہ ور اللہ غا رستہ ماں خرچ ہوٹوں بند ہو جئے غو تاں لوک بھکھا مر جیں غا۔

(۶) یعنی یہ منافق نیہنہ جانتا کہ اصلی عزت تے طاقت آلی ذات کس غی ہے عزت تے اللہ تعالیٰ ہی غا قبضہ ماں ہے فر دنیا ماں عزت آلو وہ ہے جس ناں اللہ عزت دیئے تے اللہ نے عزت منافقاں

نَفْسًا إِذَا جَآءَ أَجَلُهَا ۚ وَاللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

وقت آ جے فر اللہ تعالیٰ اس ناں کدّے وی مہلت نیہنہ دیتو تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی خبر ہے (۷)

سُورَةُ التَّغَابُنِ مَدَنِيَّةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ آياتها ١٨ ركوعاتها ٢

سورت تغابن مدنی ہے﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںؐ جہڑو بے بہا مہربان بچ رحم آنٛو ہے﴾ تے اس ماں اٹھاراں آیت ہیں

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ لَهُ

(۱) اللہ تعالیٰ ہی غی تسبیح بیان کریں ویہہ ساریں چیز جہڑیں اسماناں ماں ہیں تے جہڑیں زمین ماں ہیں اسے غی

الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

بادشاہی ہے تے اسے غیں ساریں صفت ہیں تے وہ ہر اک چیز ور قدرت رکھنؐ آنٛو ہے

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُم مُّؤْمِنٌ ۚ

وہ ہی تے ہے جس نے تم پیدا کیا فر کوئے تے تھارا بچوں کافر ہے تے کوئے مومن !

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

تے تم جو کجھ وی کریں اللہ اس ناں خوب دیکھ رہیو ہے (۲) اس نے سارا اسمان

وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ ۖ

تے زمین برحق پیدا کیا ہیں اور اسے نے تھاریں شکل بنائیں تے اس نے تھاریں شکل کسی سوہنٹیں بنائیں

وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

تے اسے کونٛے مڑ غے جانٛوں ہے؛ وہ ہر اس چیز ناں جانٛے جہڑی اسماناں ماں تے زمین ماں ہے

وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ

تے تم جو کجھ اولے کریں تے جو کجھ باندے کریں وہ سب ناں جانٛے ؛ تے اللہ تعالیٰ دل غاں بہیتاں

بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ

ناں وی خوب جانٛے (۳) کیوں! تھارا کونٛے انھاں لوکاں غی خبر نیہنہ پجّی جھاں نے

كَفَرُوا مِن قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ

اس توں پہلاں کفر کیو تھو فر انھاں نے اپنٹاں کیا غو وبال چکھ لیو اور (آخرت ماں تے) انھاں واسطے

ناں نیہنہ دتی بلکہ اپنٹاں حبیب ﷺ تے حضرت غے صدقے ایمان آلاں ناں دتی ہے۔ات ایمانی غیرت غو اک زبردست قصّو پیش آیو اسے منافقاں غا سردار ابن ابی غا پوت حضرت عبداللہؓ پکا سچا مومن تھا، انھاں ناں اس گل غو پتو لگو تے پہلاں نبی پاک ﷺ غی خدمت ماں حاضر ہو غے عرض کی جے حضرت میرا باپ غی اس بکواس ور تھار وارادو اس ناں قتل کرن غو ہے؟ اگر تھار وارادو اس ناں قتل کرن غو ہے تاں یوہ کم میرے ذمّے ہی رکھو، ہوں اے ہُنٹ اس غی مُنڈی لاہ غے تھاراں قدماں ماں حاضر کر دیوں غو، نبی پاک ﷺ نے فرمایو مھار وارادو اسو نیہنہ بلکہ ہم اس نالؐ ہور نرمی کراں غا۔فر مدینہ غا رستہ ور اپنٹاں باپ غے اگے تلوار لے غے کھلاؐ ہو گیا کہ جچر توڑی توں یاہ گل نیہنہ کہہ سے جے ہوں ذلیل ہوں تے نبی پاک ﷺ عزت آلاؐ ہیں، تے تناں نبی پاک ﷺ مدینہ جانٹ واسطے اجازت نیہنہ دے سیں اچر توڑی اندر نیہنہ جانٹ دے سوں! فر حضرت غا حکم ور ہی اس ناں اندر جانٹ دتو۔

(۷) منافقاں غا ذکر تیں بعد اللہ اپنٹاں مومن بنداں ناں حکم دیئے جے فانی دنیا غو یوہ مالؐ دولت اور تھارا بیوی بچّہ کِدے تمناں منافقاں ہاروں اللہ تعالیٰ غی یاد تیں غفلت ماں نہ سٹ چھوڑیں تے تم وی گہاٹا ماں نہ پے جیئں، بلکہ تم موت تیں پہلاں پہلاں اپنٹی زندگی ماں نیکیں کر کر غے تے اللہ غا رستہ ماں خرچ کر کر غے جنت کھٹ لیو، تے خیال رکھو کِدے زندگی غی ان موج مستیاں ماں ہی موت نہ سِر ور آنٹ کھلٰی وہے، فر تم یاہ بے فائدہ تاہنگ نہ کرن لگ جیں کہ افسوس! کدے اج ذری اک مُہلت لبھ جاتی تاں نماز، روزہ حج وغیرہ غیں عبادت اگر نہ وی کر سکتو ور گھٹّوں گہٹ کُجھ خیرات کر غے ہی نیکیں کھٹ لیتو حالانکہ جد موت غو وقت آ جئے فر تے اک پلٹ وی کسے ناں مہلت نیہنہ لبھ سکتی۔

(۱) آیت ۹ ماں قیامت غا تہاڑ اواسطے فرمایو گیو ہے جے وہ تہاڑ وتَغَابُنُ یعنی کامیابی ناکامی تے ہار جیت غو تہاڑ و وہے غو اس تہاڑے ایمان آلاؐ کامیاب ہو غے جنت ماں جیں غا جدکہ بے ایماناں غے ہتھ مُولٹ وی نیہنہ آسیں تے ویہہ ناکام ہو غے جہنم ماں جاپُویں غا، اسے ور سورت پاک غو ناں ”تغابن“ ہے یاہ سورت پاک وی مدنی ہے شروع ماں اللہ تعالیٰ غیں صفت تے قدرت بیان فرماغے اُس غی توحید ور تے اس غا نازل کیا و انور یعنی قرآن ور تے اس غا حبیب ﷺ ور ایمان غی دعوت دتی گئی ہے فر آخرت غا حساب کتاب غو تے جنت دوزخ غو نقشو چھک غے اس غی تیاری غی شونق دوائی ہے تے ایمان یقین غا اس رستہ ماں اوکھتاں، مصیبتاں غا جھلّنٹ غی فضیلت بیان فرمائی ہے اور جھاں لوکاں ناں انھاں غو ٹبّر اللہ غا رستہ ماں ہجرت کرن تے جہاد کرن تیں پچھے رکھنٹ غو سبب بنٹ رہیو تھو انھاں ناں بیوی بچاں غی اسی محبت ور درڑیو گیو ہے۔آخر ماں اللہ غا رستہ ماں خرچ کرن تے صدقو خیرات دینٹ غا فائدہ بیان فرماغے اللہ غی صفتاں غا بیان ور سورت پاک پوری فرمائی گئی ہے۔

(۲) یعنی زمین اسمان غی ہر اک چیز اللہ تعالیٰ غی پاکی تے اس غی تسبیح بیان کر رہئی ہے، وہ ہی ساری کائنات غو بادشاہ ہے دنیا ماں جس کونٛے جو کجھ وی ہے وہ اُسّے غو دتو و وہے، وہ ہی ساری صفتاں غو مالک ہے جیا جون بچوں اگر کسے غی کجھ صفت کی جئے واہ حقیقت ماں اُسّے غی صفت ہے کیونجے اُسّے نے جیا جون ماں یہ خوبی رکھیں ہیں، وہ ہر اک چیز ور قدرت رکھے تے جو چاہوے سو کرے، اس نے اپنٹی قدرت نالؐ انسان پیدا کیّو تے اس ماں سوچ سمجھ غی طاقت رکھی فرمانبرداری نافرمانی غا ہر کم غو اختیار دیدتو ور پسند فرمانبرداری غو رستو کیّو اس غو تقاضو تے یوہ تھو کہ انسان اپنٹاں مالک غی فرمانبرداری کرتا لیکن انساناں بچوں کجھ لوکاں نے اس غی نافرمانی تے کفر غو رستو نوڑ لیو اس را ساری دنیا دو جماعتاں ماں بنڈے گئی۔اک فرمانبردار موموناں غی جماعت ویہہ دنیا غا کسے کوناں ماں ویں کسے رنگ تے کسے علاقا غا ویں ویہہ آپس ماں پَہائی پَہائی ہیں دوجے نافرماناں غی جماعت ایمان غا مقابلہ ماں ویہہ وی اک ہی جماعت ہیں اللہ دواں غا عمل دیکھ رہیو ہے اک تہاڑے وہ ضرور انھاں ماں نمیڑو کرے غو۔

عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُ كَانَت تَّأْتِيهِمْ

دکھ دینڑ آلو عذاب ہے (۴) یوہ اس گلوں کہ انھاں کوئے انھاں غا رسول صاف صاف

رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا

نشانیں لے غے آویں تھا تے ویہہ کہدیں تھا جے کیوں! کوئے انسان مہاری رہنمائی کرے غو؟ فر انھاں نے کفر کیو

وَتَوَلَّوا ۚ وَّاسْتَغْنَى اللَّهُ ۚ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۝ زَعَمَ

تے منہ موڑ لیو اور اللہ نے وی کجھ پرواہ نیہنہ کی، تے اللہ تعالیٰ ہے ہی بے پرواہ صفتاں غو مالک (۵) کافر

الَّذِينَ كَفَرُوا أَن لَّن يُبْعَثُوا ۚ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي

لوکاں نے یوہ خیال کر لیو ہے جے ویہہ دوہری واری کدے وی پیدا نیہنہ کیا جاسیں تم فرمادیو: میرا رب غی قسمیں کیوں نیہنہ!

لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ ۚ وَذَٰلِكَ

تم ضرور پیدا کیا جیں غا فر تمناں دس دتو جے غو جے تم کے عمل کریں تھا، تے یاہ گل

عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ۝ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ

اللہ تعالیٰ واسطے سوکھی ہی ہے؛ تے تم اللہ تعالیٰ ور تے اس غا رسولؐ ور اور اس نورؔ ور جہڑو ہم نے

الَّذِي أَنزَلْنَا ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ۝ يَوْمَ

نازل کیو ہے ایمان لیاؤ، تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے (۶) جس تہاڑے

يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ۖ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ ۗ وَمَن

وہ تمناں جمع کرے غو (ساراں ناں) کٹھا کرن آنے تہاڑے، وہ ہار جیت غو تہاڑو وہے غو تے جہڑو

يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ

اللہ تعالیٰ ور ایمان لیاوے تے چنگا عمل کرے اللہ تعالیٰ اس غا گناہ اس تیں دور کر دیئے غو

وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

تے اس ناں (جنت غا) اساں باغاں ماں داخل کرے غو جھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں

فِيهَا أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝ وَالَّذِينَ كَفَرُوا

ہی ریہنہ غا یاہی تے بڑی کامیابی ہے؛ تے جن لوکاں نے کفر کیو

(۳) یعنی آخرت ماں اللہ تعالیٰ واسطے ہر ایکنڑ غو اُس غا عملاں غے مطابق نمیڑو کر دیٹوں کجھ اوکھو تے مشکل کم نیہنہ کیونجے زمین اسمان غی ہر اک چیز تے انساناں غو اولے باندے غو ہر اک عمل اس غی نظراں ماں ہے بلکہ وہ تے دلاں غا خیال تے دلاں ماں چھپیا وا رازاں ناں وی جانڑے فر اُس واسطے عملاں غے مطابق حساب کتاب لینٹوں تے جزا سزا دینڑی کے مشکل ہے۔

(۴) دنیا غا ہر اک مشرک کافر ناں خاصکر غے عرب غا مشرکاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے تم نے کس را سمجھ لیو کہ نافرمانیاں ور کجھ پچھ ہو سے ہی نیہنہ، کیوں! تمناں قوم نوحؑ تے عاد ثمود غی تباہی بربادی غیں خبر نیہنہ پجّیں؟ جیکدے کوئے پچھ پڑتالڑ کرن آلو ہے ہی نیہنہ فر انھاں قوماں ور عذاب کیّوں آیا؟ حالانکہ آخرت غو اصل عذاب تے اجوں باقی ہے۔

(۵) یعنی اج غاں نافرماناں ہاروں پشلا نافرمان وی اللہ غا دین غی تے اس غاں پیغمبراں غی اسے گلوں مخالفت کریں تھا کیونجے انھاں نے اپنڑاں ذہن ماں یوہ جاہل پونا آلو خیال بسال لیّو تھو جے پیغمبر انساناں بچوں کوئے انسان نیہنہ ہوسکتو بلکہ پیغمبر تے بس کوئے فرشتو ہی ہو سکے جہڑو نہ کھاتو پیتو وہے نہ کاروبار کرتو وہے تے نہ نکاح بیاہ کرے ہر دور غا نبی ناں اس وقت غا نافرمان یوہی جواب دیں تھا جے یہ تے انسان ہی ہیں فر انسان ہم ناں ہدایت غو رستو دسیں غا؟ اسے جاہل پونا ور انھاں نے کفر کر غے خدا غا دین تیں منہ موڑ لیو ور نقصان تے اپنڑوں ہی کیّو اللہ تعالیٰ تے سارا جہان تیں بے پرواہ ہے تے آپے ساری صفتاں غو مالک ہے نہ وہ بنداں غی عبادت غو محتاج ہے تے نہ صفت کرن غو!۔

(۶) یعنی مشرک جس را اللہ تعالیٰ غی توحید نبیاں غی رسالت نیہنہ منتا اسے را آخرت ناں تے آخرت غا حساب کتاب تے جزا سزا ناں وی نیہنہ منتا فرمایو! تم انھاں ناں کہدیو کیوں نیہنہ! خدا غی قدرت اگے یوہ بالکل سوکھو کم ہے۔ لہذا اجہڑو وی دنیا آخرت غی کامیابی چاہوے وہ اللہ تعالیٰ تے اُس غا حبیب ﷺ ور نانے اللہ غا نازل کیا وا اس نور یعنی قرآن ور ایمان لیاوے تے اس نور غی لوء ماں زندگی غو پلڑ پلڑ گذارے کیونجے اللہ تعالیٰ ناں انسان غا اک اک عمل غی خبر ہے۔

وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا

اور مھاری آیتاں ناں چُھوٹھیں کہیو یہ لوک تے جہنمی ہیں ویہہ سدا اسے ماں ریہنہ غا

وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿۱۰﴾ مَآ اَصَابَ مِنْ مُّصِيْبَةٍ اِلَّا

تے واہ بچ پہیڑی جگہ ہے (۷) کائے وی مصیبت اللہ تعالیٰ غا حکم تیں بجنْ

بِاِذْنِ اللّٰهِ ۭ وَمَنْ يُّؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهٗ ۭ وَاللّٰهُ

نیہنہ آ سکتی ، تے جہڑو اللہ تعالیٰ ور ایمان لیاوے اللہ اس غا دل ناں ہدایت دے دیئے تے اللہ تعالیٰ

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۱۱﴾ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ ۚ

ہراک چیز ناں جانڑ آلو ہے (۸) اورتم اللہ تعالیٰ غو کہنْوں منوں تے رسول (ﷺ) غو وی کہنْوں منّوں

فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰي رَسُوْلِنَا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۲﴾

فر جے تم منہ پھیر لیں غا تاں مھارا رسولؐ غے ذمے تے بس صاف صاف پہچا دیٖنْوں ہی ہے

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۭ وَعَلَي اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۳﴾

اللہ وہ ہے جس تیں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ تے ایمان آلاں ناں اللہ تعالیٰ ور ہی پُہر وسو کرنوں چاہیئے (۹)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ

اے ایمان آلیو ! بیشک تھاری بیویاں بچوں تے تھاری اولاد بچوں کجھ تھارا

عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوْهُمْ ۚ وَاِنْ تَعْفُوْا وَتَصْفَحُوْا

دشمن ہیں لہذا تم انھاں تیں ہشیار رہیو تے جے تم معاف کر چھوڑیں تے او جانْی کردیں

وَتَغْفِرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۴﴾ اِنَّمَآ اَمْوَالُكُمْ

اور بخش دیں فر یقیناً اللہ تعالیٰ تے بخشن آلو بچ مہربان ہے ؛ تھارا مالْ

وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ۭ وَاللّٰهُ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿۱۵﴾

اور تھاری اولاد تے چھڑی ازمائش غی چیز ہیں تے اللہ تعالیٰ کونے بہت بڑو اجر ہے (۱۰)

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوْا وَاَطِيْعُوْا

تے جت توڑی ہو سکے تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو تے سنْتا رہو ! اور فرمانبرداری کرو

(۷) آخرت غو محشر غا مدانْ آلو تہاڑو ''جمع ہونْ غو تہاڑو'' وی ہے کیو نجے ساری خلقت اگلا پشلا سارا اس تہاڑے اپناں رب غی بارگاہ ماں کٹھا ویں غا تے وہ ''ہار جیت غو تہاڑو'' وی ہے اسے تہاڑے ہراک غی کامیابی ناکامی باندے آوے غی، مشرکاں کافراں نے اپنْوں کے زیان کیو ہے یوہ وی اُسے تہاڑے ساراں غے سامنْے آوے غو جد اللہ غا دین غی مخالفت کرن آلا تے اُس غی آیتاں ناں چُھوٹھیں کہنْ آلا سب غے سامنے جہنم غی ڈُونگی کھات ماں جا پُویں غا جد کہ اللہ تعالیٰ ور ایمان لیانْ آلا تے اس غا دین ور عمل کر غے نیکیں کھٹنْ آلا نعمتاں پہری جنت ماں جیں غا جتھاں ماں جنتی دودھ، مکھیر، سُچا شراب تے مِٹھا پانی غیں نہر بغتی ویں غیں۔

(۸) یوہ مضمون پچھے سورت حدید آیت ۲۲/ ماں وی گذر یو ہے جے مصیبت تے جہڑی وی آوے واہ اللہ تعالیٰ ہی غی طرفوں آوے تے اس غی تقدیر غے مطابق ہی آوے جہڑی کسے غے ٹالیاں نیہنہ ٹلْ سکتی۔ تے پریشانی مصیبت مومن، کافر نیکوکار، گنہگار ہراک ور آوے ور جس غو خدا ور ایمان وہے اُس غو دل اللہ مصیبتاں غا طوفاناں ماں مطمئن کر دیئے وہ خدا غاں نافرماناں ہاروں نہ تڑفے نہ چھڑکے نہ خدا غی ناشکری کرے بلکہ اس یقین ور صبر کرے جے جس نے مصیبت دتی ہے وہ ہی آپے اس ناں کھڑے غو وی، اس ناں ہراک چیز غو علم ہے ناممکن ہے کہ وہ میری مصیبت تیں بے خبر وہے، فر یاہ مصیبت جیکدے اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں اُس غا دین پچھے آوے تاں تے دل غا اطمینان غی گل ہی کہڑی ہے! فر تے دل غی یاہ تاہنگ ہو جئے - کوئی اور زخم تازہ کوئی اور ضرب کاری!-

(۹) یعنی مومن ناں تنگی تکلیف غی ہر حالت ماں اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی اطاعت کرنی چاہیئے تے جد اُس تیں بجنْ کوئے معبود نیہنہ فر اُسے ور توکل تے پُہر وسو کرنوں لوڑیئے !-

(۱۰) انھاں آیتاں غا شِان نزول ماں دو طرح غیں روایت آویں اک تے یاہ جے کجھ لوکاں ناں مکہ پاک ماں ایمان غی توفیق ہوئی ور جد انھاں نے مدینہ پاک در ہجرت غو ارادو کیّو اُسویلے اُنھاں غا بیوی بچاں نے رواس پٹاس کر غے ویہہ ہجرت کرن تیں ڈک لیا حالانکہ اس ویلے ہجرت فرض تھی۔ تے دوجی یاہ کہ کجھ لوکاں نے اللہ غا رستہ ماں جند جان غی قربانی تے جہاد غو ارادو کیّو ور ٹبر نے روتھو غے ویہہ روک لیا، اساں بیوی بچاں واسطے ہی فرمایو ہے جے یہ تھارا دشمن ہیں جہڑا جنت غا رستہ تیں ڈک رہیا ہیں انھاں غیں فرمائش پوری کرتاں ہشیار رو۔ ور انھاں ور سختیں کرنی وی مقصد نیہنہ بلکہ معافی تے او جانْی غو بوہ کُھلو رکھو ور یاہ گل یاد رکھو جے بیوی بچا انسان واسطے اک امتحان ہیں کہ انسان انھاں غی محبت ماں لگ غے آخرت غو نقصان کرے یا انھاں غی محبت اپنْی حد ماں رکھ غے اللہ تعالیٰ غو اجر تے ثواب کماوے۔ پتو لگو جے یوہ حکم ہراک بیوی تے ہراک اولاد غو نیہنہ بلکہ صرف اس غو حکم ہے جہڑی دین تیں دور کرن غو ذریعو بنْ جئے۔

(۱۱) یعنی جتنو ہو سکے اتنو تقو وا اختیار کرو، اس غا حکم سُنڑ غے انھاں ور عمل کرو تے دل غی کنجوسی چھوڑ غے اللہ غا رستہ ماں خرچ کرتا رُہو یہ ہی کامیابی آلا کم ہیں۔ اللہ غا رستہ ماں دتو وا اک طرح غو قرض ہے جس غو کیئں کیئں درجہ بدھ غے ثواب لبھے غو۔

(۱۲) یعنی اس ناں اولے باندے ہر اک عمل غی خبر ہے تے وہ قدرت آنو حکمت آنو ہے لہذا ہر اک عمل غو اپنی قدرت تے حکمت غے مطابق بدلو دیئے غو۔

وَأَنفِقُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِكُمْ ۗ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ

تے (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کرو، یوہ تھارا واسطے بہتر ہے تے جہڑو اپناں نفس غی لالچ تیں بچ گیو

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ إِن تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا

فر یہ ہی لوک کامیابی حاصل کرن آلا ہیں؛ جے تم اللہ تعالیٰ ناں چنگو قرض

حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾

دیں غا وہ اس ناں تھارا واسطے خوب بدھاوے غو تے تمناں بخش دیئے غو تے اللہ تعالیٰ قدر کرن آنو، تحمل آنو ہے (۱۱)

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

وہ اولے تے باندے سب کجھ جانڑ آنو ہے زبردست ہے، حکمت آنو ہے (۱۲)

سُورَةُ الطَّلَاقِ مَدَنِيَّةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ آيَاتُهَا ١٢ رُكُوعَاتُهَا ٢

سورت طلاق مدنی ہے تے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنو ہے﴾ اس ماں باراں آیت ہیں

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ

(۱) اے نبیؐ (فرمادیو جے) جسویلے تم عورتاں ناں طلاق دیں تم انھاں ناں ان غی عدت غا وقت ور طلاق دیو

وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ ۖ لَا تُخْرِجُوهُنَّ

تے عدت غو حساب رکھو تے اپناں پالنہار اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو نہ تے تم انھاں عورتاں ناں (عدت ماں) انھاں غاں

مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَن يَأْتِينَ

گہراں تیں کڈو تے نہ ویہہ آپ نکلیں ور اس ویلے کہ جد ویہہ کائے صاف

بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۚ وَمَن يَتَعَدَّ

بے حیائی کر چھوڑیں (۲) تے یہ اللہ تعالیٰ غیں مقرر کی وی حد ہیں تے جہڑو اللہ تعالیٰ غیں حداں تیں

حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۚ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ

اگے بدھے غو اس نے یقیناً اپنے اپر ظلم کیو تمناں کے پتو! خورے اللہ تعالیٰ اس توں بعد

يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ

کائے نوی گل پیدا فرمادیئے! (۳) تے جسویلے ویہہ اپنی عدت (غا مکنڑ) غے نیڑے پج جیں

تفسیر سورت طلاق

(۱) یاہ سورت پاک وی مدینہ ماں نازل ہوئی ہے تے اس ماں خُصوصیت ناں عدت تے طلاق غا مسئلہ بیان ہوا ہیں اسے گلوں اس غو ناں ''سورت طلاق'' ہے۔ اس تیں پہلاں کاٹسریاں غا حقوق مچ تفصیل ناں سورت نساء ماں بیان ہو گیا ہیں۔ اسے گلوں اس سورت پاک ناں ''نِکّی سورت نساء'' وی کہیو جئے (قرطبی) پہلا رکوع ماں طلاق دینڑ غو وقت، فر اک یا دو طلاق تیں بعد رجوع کرن غو حکم، تے انھاں کاٹسریاں غی عدت غو حکم جنھاں ناں اجوں حیض آنوں شروع ہی نہ ہووؤ وہے یا پکیری عمر ہو جانڑ تیں بند ہو گیو وہے، اسے را اس کاٹسری غی عدت غو حکم جس غا شکم ماں بچو بچی وہے تے بچہ ناں دودھ پیالنڑ غا احکام بیان ہوا ہیں۔ اس غے ناڑ ناڑ جگہ جگہ تقو وو، پرہیز گاری، آخرت غو لیکھو، تے اللہ تعالیٰ غو خوف یاد کروا کروا غے انھاں حکماں ور عمل کرن غی تاکید فرمائی گئی ہے۔ دوجا رکوع ماں پشلی نافرمان قوماں ور آنڑ آنو عذاب یاد کروا غے دنیا آخرت ماں خدا غی نافرمانی غو نقصان تے فرمانبرداری غو سُہنڑو نتیجو بیان فرمایو ہے۔

(۲) رحمتِ عالم ﷺ ناں مخاطب کر غے ساری امت ناں حکم دتو جا رہیو ہے کہ جد دواں جیاں غا رشتہ ناں باقی رکھنڑ غیں ساریں کوشش ناکام ہو جیں تے گل طلاق توڑی ہی پُج جئے اور تم طلاق دینڑ غو پکو ارادو کر ہی لیں فر تم کاٹسریاں ناں عدت غا وقت ماں طلاق دیو، جس تیں بعد اُنھاں ناں نہ عدت گننڑ ماں کجھ مشکل آوے تے نہ عدت زیادہ لمی ہو جئے، عدت غو مطلب یوہ ہے کہ جد کاٹسری ناں اک جگہ تیں طلاق ہو جئے واہ فٹ دوجی جگہ نکاح نیہنہ کر سکتی بلکہ اس ناں کجھ مدت اڈیکنوں پُوے جسماں یوہ پتو لگ جئے کہ اس غا شکم ماں بچو تے نیہنہ اس مدت ناں عدت کہیو جئے۔ تے جس کاٹسری ناں حیض آتو وہے اس غی عدت جس را کہ سورت بقرہ آیت ۲۲۸/ ماں گذر گئی حنفی علماء غی تحقیق غے مطابق پورا ترے حیض ہے تے کجھ دوجاں بزرگاں غی تفسیر غے مطابق ترے پاکیں ہے، ہُنڑ اس حکم غو مطلب یوہ ہو گیو جے جد طلاق دینی ہی پے جئے فر حیض ماں طلاق نہ دیو کیونجے اس را عدت لمی ہو جئے غی بلکہ حیض تیں بعد پاک ہوتاں ہی اس پاکی ماں بیوی ناڑ ملاقات کرنڑ تیں بجنڑ طلاق دے دیو اس را جن عالماں غے نزدیک عدت ترے پاکیں ہے انھاں غے نزدیک اسے پاکی تیں عدت شروع ہو جئے غی تے جن غے نزدیک ترے حیض ہے انھاں غے نزدیک اگلو حیض عدت ماں آ جئے غو حضرت ابنِ عمرؓ نے اپنی بیوی ناں حیض ماں طلاق دے چھوڑی تھی نبی پاک ﷺ نے انھاں ناں حکم دتو جے اپناں لفظ واپس لے لیو فر جد پاکی غا دن آ جیں پاکی ماں بیوی ناڑ ملاقات نہ کریو اور طلاق دے چھوڑیو (بخاری) حیض غاں دناں ماں طلاق دینی بہت بڑو گناہ ہے کیونجے اس را ہٹ مٹ لمی عدت گذارنی پُوے ور کوئے جاہل پونڑاں ماں طلاق دے ہی چھوڑے تاں ساری امت غے نزدیک طلاق ہو جئے دوجو حکم یوہ دتو جے مڑد کاٹسری دوئے عدت غو چنگی طرح شمار رکھیں اس ماں غلطی نہ کریں، اسو نہ وہے کہ کاٹسری اپنی عدت ناں وقت تیں پہلاں ختم سمجھ غے دوجی جگہ نکاح کر بیسے حالانکہ عدت ماں نکاح ہو ہی نیہنہ سکتو یا عدت پوری ہو جانڑ تیں بعد مڑد غلطی ناڑ رجوع کرن لگ جئے لہذا عدت غو چنگی طرح خیال رکھو ور انھاں گلاں واسطے تقوٰی پرہیز گاری تے خدا غو خوف ضروری ہے لہذا فرمایو: اللہ تیں ڈرتا رُہو تیجو حکم یوہ دتو جے عدت غاں دناں ماں کاٹسری

اپناں خاوند غے گھر ہی رہ اجوں وہی اس غو گھر ہے تے اس غو خرچو پتر و وی مڑ دو ر ضروری ہے، نہ تے عدت ختم ہونڑ توڑی مڑ دہی اس ناں گھر وں کڈ سکے تے نہ اس واسطے آپے ایسو کرنڑو ں جائز ہے ہاں! یاہ گل ہور ہے کہ ''واہ کائے بے حیائی کرے'' اس غی کئی طرح تفسیر کی گئی ہے (الف) واہ آپے اس حکم غی پرواہ نہ کرے لہر ماں پیو کے چلی جئے (ب) واہ بدکاری کرے (ج) گالں بکواس نالں ساہوریاں ناں تنگ کردیئے۔ جیکدے واہ بدکاری کرے، یا زبان درازی نالں سب ناں تنگ کردیئے تاں خاونداس ناں گھروں کڈ غے پیو کے پہنچ سکے۔

(۳) یعنی یہ ساریں گل اللہ تعالیٰ غیں مقرر کی وی حد تے بنّا ہیں انھاں غی خلاف ورزی کر غے اللہ غی حداں تیں اگے نہ ٹپّو جہڑ و اس غاں حکماں غی مخالفت کرے غو تے اُس غی حداں تیں اگے بدھے غو

فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

فر یا تے چنگا طریقہ نالں انھاں ناں رکھ لیو ، یا سوہنٹی طرح چھوڑ دیو

وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ

تے اپنٹے بچوں دو معتبر بنداں ناں گواہ بنا لیو تے اللہ تعالیٰ واسطے گواہی ٹھیک دیو (۴)

ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

یہ ہیں ویہہ گل جھاں نالں اس آدمی ناں نصیحت کی جئے جہڑ و اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا اور یقین رکھے

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ۝۲ وَيَرْزُقْهُ

تے جہڑ و اللہ تعالیٰ تیں ڈرے غو اللہ اس واسطے کوئے راہ کڈ دیئے غو؛ تے اس ناں اتوں رزق دیدیئے غو

مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ۚ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

جتوں اس غو خیال وی نیہنہ ہوسیں تے جہڑ و اللہ تعالیٰ ور پُہر وسو کر لیے فر اللہ تعالیٰ ہی

فَهُوَ حَسْبُهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ ۚ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ

اس واسطے سُدو ہے، بیشک اللہ اپٹوں کم پورو کر غے ہی رہ اللہ تعالیٰ نے ہر ایکنڑ چیز غو اک اندازو

شَيْءٍ قَدْرًا ۝۳ وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ

مقرر کیو وو ہے (۵) تے تھاری عورتاں بچوں جہڑیں حیض تیں نا امید ہو گئیں

نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ

ویں، جیکدے تمناں شک ہو جئے تاں انھاں غی عدت ترے مہیناں ہے تے انھاں غی وی! جھاں ناں اجاں

يَحِضْنَ ۚ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ

حیض آیو ہی نہ وہے ، تے حمل آلیں عورتاں غی عدت یاہ ہے جے انھاں غو بچو پیدا

حَمْلَهُنَّ ۚ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ۝۴

ہو جئے (۶) تے جہڑ و اللہ تعالیٰ تیں ڈرتو رہ غو اللہ اس غا (ہر) کم ماں اسانی پیدا کر دیئے غو ؛

ذَٰلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ ۚ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ

یوہ اللہ تعالیٰ غو حکم ہے جہڑو اس نے تھارا ور نازل کیو ہے تے جہڑ و اللہ تعالیٰ تیں ڈرے غو اللہ اس غا گناہ دور کر دیئے غو

وہ اپناں آپ ناں ہی جہنم غو مستحق بنا غے اپنٹے اُپّر ہی ظلم کرے غو۔ فر اللہ نے انھاں حکماں غا فائدا تے حکمت بیان فرمائی جے طلاق تیں بعد عدت غا اس نظام ماں، تے عدت خاوند غے گھر گذارن ماں یوہ فائدو ہے کہ ہو سکے اللہ اپنٹی قدرت نالں کائے نوی گل کر دیئے؟ نوی گل یاہ ہے جے اس مدت ماں جد دوئے جی ترے حیض غی مُدت توڑی ایکنڑ مکان ماں ہی ریہنہ غا اس مدت ماں ہو سکے دواں غا دل نرم ہو جیئیں کالسری اپنٹی اُن گلاں تیں باز آ جئے جہڑیں طلاق غی وجہ بنٹی تھیں تے مڑ دوی اپناں طلاق غا فیصلہ ور نویں سر غور فکر کرن واسطے تیار ہو جئے۔ تے طلاق تیں ''رجوع'' کر لئے جسنالں ٹٹتو ٹٹتو یوہ رشتو فر جُڑ جئے تے دوئے جی پریشانیاں تیں بچ جیں۔

(۴) آیت پاک غی تفسیر تیں پہلاں اک گل سمجھ لیو، اج جہالت غی وجہ تیں مُچ لوک یاہ سمجھیں کہ طلاق ترے واری کہنڑ یا ترے واری دینڑ تیں بجنڑ ہوتی ہی نیہنہ۔ جاہل کھڑپینچ وی پنچائتاں ماں ترے واری ہی طلاق دواویں تے جاہل عرضی نویس وی بجنڑ پچھنڑ تیں ترے طلاق لکھ چھوڑیں، حالانکہ شریعت غا طریقہ غے مطابق اک واری اِکّا طلاق دتی جئے، جس تیں بعد کالسری خاوند غے گھر ہی عدت گذارے فر اگر اس غی عدت غا ختم ہونڑ توڑی مڑد طلاق غا لفظ واپس نہ لئے تاں تے عدت ختم ہوتاں ہی نکاح ٹُٹ جئے تے کالسری دوجی جگہ نکاح کر سکے۔ تے جے شریعت غا دتا واحق غے مطابق مڑد عدت غے اندر طلاق غو فیصلو واپس موڑ لیئے تاں ویہہ فر خاوند بیوی بنڑ جیں تے انھاں ناں دوھری واری نکاح کرن غی لوڑ وی نیہنہ ہوتی، اس را اپناں لفظ واپس لینڑ ناں ''رجوع'' کہیو جئے، یاہ اک طلاق ہو گئی اس تیں بعد اک طلاق ہور دینڑ تیں بعد وی مڑد ناں عدت ماں رجوع کرن غو حق رہ، ور دوجی طلاق ماں رجوع کرن تیں بعد وی اگر کوئے زندگی ماں کدے اک طلاق ہور دے دیئے فر ترے طلاقاں تیں بعد ویہہ دوئے اک دوجا ور ساری زندگی واسطے حرام ہو جیں ہُنڑ کدے انھاں غو آپس ماں نکاح وی نیہنہ ہو سکتو، اس را ترے طلاق دینڑ غو حق ساری زندگی واسطے ہے جہڑ و جاہل پونا ماں لوک اک ہی واری استعمال کر لیں اور انھاں ناں دوبارہ نکاح کرن غو وی حق نیہنہ رہتو حالانکہ ترے طلاق کٹھی دینٹی بہت بڑو گناہ ہے۔ ات آیت پاک ماں اک ہی طلاق غی گل چل رہئی ہے جس واسطے فرمایو جا رہیو ہے جے عدت پوری ہونڑ تیں پہلاں یا تے رجوع کر غے واپس رکھ لیو تے یا عدت پوری ہونڑ دیو اور سُہنا اخلاق نالں چھوڑ دیو، ور جہڑ و وی کم کریں دو نیک بندا گواہ ضرور بنا لیو تا نجے اختلاف غے وقت انھاں غی شہادت ور فیصلو ہو سکے تے گواہاں ناں فرمایو جے تم وی جد بلایا جیں کسے غی رعایت نہ کر و بلکہ خدا خوفی نالں ٹھیک ٹھیک گواہی دیو۔

(۵) قرآن پاک دنیا غی کتاباں ہاروں صرف قانون بیان نیہنہ کرتو بلکہ وہ اللہ تعالیٰ غو ڈر، آخرت غا حساب کتاب غو خوف تے تقوٰی پرہیزگاری غا فائدا بیان کر غے انسان غا دل ناں اسو بنا چھوڑے کہ انسان دنیا غی کسے پولیس ایجنسی غا ڈر تیں بجنڑ قانون ور عمل کرن واسطے تیار ہو جئے، سگوں اللہ غی فرمانبرداری غا جذبہ اس غا دل ماں چھلّی مارن لگ جیں ات وی یوہی انداز و ہے پہلاں تے فرمایو جے انھاں نصیحتاں ور وہ عمل کرے غو تے اُسّے ناں اس غو فائدو وہے غو جس غو اللہ ور ایمان وہے غو جہڑ و آخرت غا رتی رتی غا حساب ناں منتو وہے غو، فر تقوٰی غا فائدہ بیان فرمایا جے جہڑ و اللہ غا ڈر نالں بدیاں تیں دور رہ

غواللہ اس واسطے مصیبتاں اوکھتاں تیں نکلن جگو غیب تیں رستو کڈ دیئے غو، اس ناں اُتوں روزی نصیب وہے غی جتوں اس ناں خیال وی نیہنہ ہوسیں ور اس واسطے وی اللہ غی ذات ور توکل تے کامل پُہر وسو ضروری ہے تے جہڑ و اللہ تعالیٰ ور توکل کر لیئے فر وہ اس واسطے سُدّ و ہو جئے، فر اس ناں ہور کسے غی لوڑ نیہنہ رہتی، کیونجے اللہ تعالیٰ جو چا ہوے سو کر سکے، ور اس نے ہر اک کم واسطے اک وقت مقرر کیّو وو ہے، اوکھتاں غا جانڑ غو تے اسانیاں غا آنڑ غو وی اک وقت مقرر ہے انسان ناں اس وقت غی اڈیک کرنی چاہئے !۔

(٦) کسے کاںلسری ناں حیض (ماہواری) نکی ہونڑ غی وجہ تیں آتی ہی نہ وہے یا بُڈی ہو جانڑ ور ماہواری بند ہو گئی وہے اسی حالت ماں انھاں غی عدت پورا ترے مہیناں بیان فرمائی، تے جس کاںلسری غا شکم ماں جا تک وہے فر اس غیں طلاق ہو جیں اُس غی عدت بچہ غی پیداواری ہے پَہانویں وہ بچو دوجے تہاڑے ہی پیدا ہو جئے تے پَہانویں نوں مہیناں تیں بعد پیدا وہے۔

(٧) پرہیز گاری تے اللہ تعالیٰ غی فرمانبرداری تے اُس غا ڈر غا فائدہ بیان ہور ہیا ہیں کیونجے یا ہی چیز انسان ناں انھاں حکماں ور عمل واسطے تیار کر سکے۔ فرمایو جہڑ و تقو و اختیار کرے غو اللہ اس غا کم ماں اسانی پیدا کر دیئے، اللہ اس غیں خطا معاف فرما دیئے غو تے اس غو اجر ثواب خوب خوب بدھا چھوڑے غو۔

(٨) یعنی جس کاںلسری ناں وی طلاق ہو جئے جچر توڑی اس غی عدت پوری ہوتی اچر توڑی اس ناں رہنڑ واسطے اُسو گھر دیو جسا ماں تم آپ ریہنہ تے اپنٹی حیثیت غے مطابق اس غا روٹی کپڑا غو سُہنّوں بندو بست کرو، تے بدخلقی ناںل اس ناں اس را تنگ نہ کرو جے واہ مجبور ہو غے پیو کے چلّی جئے تا نجے تم خرچا پترا تیں بچ جیں یوہ حکم ہر ایکنڑ کاںلسری واسطے تھو ور جس غا شکم ماں بچو وہے اس غی عدت کدے کدے اٹھ، نوں مہیناں وی ہو سکے اس گلوں اُس واسطے خاصطور ناںل کنی کر غے فرمایو جے حمل آںلیاں ناں بچہ غی پیدائش توڑی پورو پورو خرچو دیو یوہ حکم امام اعظمؒ غے نزدیک ہر اک طلاق آںلی کاںلسری واسطے ہے پَہانویں اک یا دو طلاق رجعی ہوئی ویں جھاں تیں بعد عدت ماں مڑ درجوع کر سکے تے پَہانویں ترے طلاق ہو گئیں ویں جھاں تیں بعد رجوع کرن یا نکاح کرن غی وی گنجائش نیہنہ رہتی یا گول مول کنایہ غا لفظاں ماں اسی طلاق ہوئی وہے جس تیں بعد نکاح ٹٹ جئے۔ ہر حال ماں عدت غا ختم ہونڑ توڑی اس ناں رہنڑ غو مکان تے روٹی کپڑ و ضرور دتو جئے غو جد کہ امام شافعیؒ تے امام احمدؒ اور کجھ دوجاں بُزرگاں غو مسلک یوہ ہے کہ ترے طلاق تیں بعد کاںلسری ناں مکان اور روٹی کپڑا غو حق نیہنہ رہتو ویہہ یوہ اُپلّو حکم بس اس کاںلسری واسطے منّیں جسناں اک یا دو طلاق ہوئی ویں تے خاوند ناں رجوع کرن غو حق باقی وہے۔ اس مسئلہ ماں صحابہء کرام غے بشکار وی اختلاف رہیو ہے۔

(٩) بچہ غی پیدائش تیں بعد عدت ختم ہو جئے فر کاںلسری غو خرچو پتر و مڑ د غے ذمّے نیہنہ رہتو، ور مسئلو یوہ ہے کہ بچہ نا دُدھ کونڑ پیائے ہُنڑ اسے غو بیان ہے جے اگر بچہ غی یاہ ماں اس ناں دُدھ پیالنڑ واسطے تیار ہو جئے فر ماں ہی سب تیں زیادہ ددھ پیالنڑ غی حقدار ہے تے بچہ غا باپ ور یا دوجاں وارثاں ور ددھ غی مزدوری دینٹی فرض وہے غی جہڑی دوئے ولّ مشورو کر غے حالات غے مطابق طے کر لیئں تے جے بچہ غی ماں دودھ پیالن واسطے۔ ور یوہ معاملو سُہنٹا اخلاق ناںل حل ہونّوں چاہئے ! جسناں خدا نے کشائش دتی ہے وہ اپنٹی حیثیت غے مطابق بچہ غی پرورش ماں خرچ کرے تے جسناں تنگی وہے وہ اپنٹی حیثیت غے مطابق خرچ کرے تے یاہ امید رکھے جے جد ہم تنگی تلخی ہر حال ماں اللہ غو حکم پورو کراں غا وہ ضرور تنگی تیں بعد اسانی فرما دیئے غو۔

وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا ۝ أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم

تے وہ اس ناں بہت بڑو اجر دیئے غو (٧) (طلاق آںلیاں) عورتاں ناں اپنٹی گنجائش غے مطابق اس جگہ رکھو جت تم

مِّن وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ

آپ ریہنہ تے انھاں ناں تنگ کرن واسطے ستاؤ نہ !

وَإِن كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ

تے جے ویہہ حمل آںلیں ویں تاں بچو پیدا ہونڑ توڑی انھاں ناں خرچو

حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا

دیو (٨) تے جے ویہہ تھارا کہنڑ ور بچہ ناں دوھ پیالّیں تاں انھاں ناں انھاں غی مزدری دیو تے آپس

بَيْنَكُم بِمَعْرُوفٍ وَإِن تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَىٰ ۝

ماں چنگی طرح صلاح سوٹھو کر لیو، تے جے تم کوئے تنگی سہئ کریں تاں اس ناں کائے دوئی کاںلسری دُدھ پیائے

لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ

گنجائش آلا ناں اپنٹی گنجائش غے مطابق خرچ کرنوں چاہئیے ! تے جس ناں روزی غی تنگی وہے

فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آ

فر وہ اس غے مطابق خرچ کرے جتنوں کہ اس ناں اللہ نے دتو ہے اللہ ہر کسے ور اتنی ہی ذمہ واری گہلّے جتنوں کہ اس نے

آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ۝ وَكَأَيِّن مِّن

اس ناں دتو وو وہے اللہ تنگی تیں بعد نیڑے ہی اسانی پیدا کر دیئے غو (٩) تے کتنیں ہی

قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا

بستی تھیں جھاں نے اپنٹاں رب غا حکماں غی اور اس غا رسولاں غی نافرمانی کی فر ہم نے انھاں کولوں تگڑ و

شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُّكْرًا ۝ فَذَاقَتْ وَبَالَ

لیکھو لیو تے ہم نے انھاں ناں اوپرو ہی عذاب دتو ؛ تے انھاں نے اپنٹاں کرتوتاں غو وبال

أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا ۝ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ

چکھ لیو تے چھیکڑ انھاں غو انجام بربادی ہی ہووؤ ؛ اللہ نے انھاں واسطے سخت

(۱۰) کانسر یاں غا حقوق غا بارہ ماں اُپلا حکم بیان کرتاں جگہ جگہ تقوٰی، پرہیز گاری تے آخرت غا حساب کتاب غی گل یاد کروائی تھی، ہُنڑ آخر ماں فر فرمایو جارہیو ہے جے موموناں ناں اللہ تعالیٰ تیں ڈرڈر غے انھاں حکماں ور عمل کرنڑوں چاہیئے تے عقلندی غو ثبوت دینڑوں چاہیئے! پشلاں نافرماناں ہاروں خدا غی نافرمانی کرغے اُس غا عذاب ناں دعوت نیہنہ دینڑی چاہیئے۔ اس تیں پہلاں کتنی ہی بستیں اسیں گذریں ہیں ویہہ اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں اَنڑ من تے سرکش ہوگیئیں تھیں فر اللہ نے انھاں غو حساب لیو تے انھاں ور اسواو پرو عذاب نازل کیو جھڑو کدے کناں نے سُنڑیو نیہنہ تھو تے اکھاں نے تکیو نیہنہ تھو، یوہ نقصان تے گہاٹا آنڑو نتیجوا انھاں غا کرتو تاں غو دنیا ماں نکلیو باقی سخت عذاب آخرت آنڑو ہی ہے جھڑو اجوں باقی ہے۔

عَذَابًا شَدِيْدًا ۙ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يٰٓاُولِي الْاَلْبَابِ ۚ الَّذِيْنَ

عذاب تیار کیو ووہے، لہٰذا اے عقل آنڑیو! اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو جھڑا ایمان

اٰمَنُوْا ۚ قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَّسُوْلًا يَّتْلُوْا عَلَيْكُمْ

لیایا ہیں (۱۰) یقیناً اللہ نے تھارا ور نصیحت پیہج دتی ہے؛ اک اسا رسول جھڑا تمناں اللہ تعالیٰ غیں واضحہ

اٰيٰتِ اللّٰهِ مُبَيِّنٰتٍ لِّيُخْرِجَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

آیت پڑھ پڑھ غے سنانویں تانجے انھاں لوکاں ناں جھڑا ایمان لیانویں تے چنگا عمل کریں

مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ۭ وَمَنْ يُّؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ

انھیر یاں تیں کڈ غے لوء ماں لیانویں (۱۱) تے جھڑو اللہ تعالیٰ ور ایمان لیاوے غو تے چنگا

صَالِحًا يُّدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ

عمل کرے غو اللہ اس ناں (جنت غا) اساں باغاں ماں داخل کرے غو جھاں ماں نہر بغتی ویں غیں

خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ۭ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهٗ رِزْقًا ﴿١١﴾ اَللّٰهُ

ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا واقعہ ہی اللہ نے اس ناں بچ سہنڑی روزی دتی ہے؛ اللہ ہی تے ہے

الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ۭ

جس نے ست اسمان بنایا تے انھاں جسیں ہی زمین وی !

يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ

انھاں ماں اللہ تعالیٰ غا حکم نازل ہوتا ریہنہ تانجے تم جانڑ لیں جے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور

قَدِيْرٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

قدرت رکھنڑ آنڑو ہے تے یاہ گل وی جے اللہ تعالیٰ نے یقیناً ہر اک چیز علم غا کہیرا ماں لی وی ہے (۱۲)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت تحریم مدنی ہے تے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جھڑو بے بہا مہربان بچ رحم آنڑو ہے﴾ اس ماں باراں آیت ہیں

يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ۚ تَبْتَغِيْ مَرْضَاتَ

(۱) اے نبی (ﷺ) جھڑی چیز اللہ نے تھارا واسطے حلال کی ہے تم واہ حرام کیوں کریں؟ کیوں! تم اپنڑیں بیویاں غی رضا

(۱۱) اس غی دو طرح تفسیر کی گئی ہے اک یاہ جے اللہ نے ذکر یعنی قرآن نازل فرمایو، تے اپنڑاں رسول پاک ﷺ چلایا تے دوجی یاہ جے ذکر تیں مراد وی رسول پاک ﷺ ہیں فر مطلب یوہ وہے غو کہ اللہ نے نصیحت یعنی رسول رحمت ﷺ چلایا جھڑا اللہ تعالیٰ غیں صاف صاف آیت پڑھ غے سناویں، تانجے انھاں خوش نصیباں ناں جھڑا ایمان قبول کریں کفر شرک غی اندھیریاں تیں کڈ غے علم، ایمان تے نیک عملاں غی لوء ماں لیانویں اگے موموناں واسطے جنت غو وعدو ہے۔

(۱۲) اسماناں ہاروں زمین وی ست ہیں یاہ گل حدیث ماں وی آئی ہے ور ویہہ زمین کت ہیں؟ تے کسی ہیں اس غی تفصیل قرآن حدیث ماں نیہنہ آئی، کجھ علماء غو خیال ہے جے اسماناں غے نالڑ نالڑ ہیں، تے کجھ یاہ سمجھیں جے جس را مھاری یا زمین اک سیارو منیوں گیو ہے اسے را ہور وی ہونا ور متا عالم فرمانویں کہ جد قرآن حدیث ماں تفصیل نیہنہ فر اس ماں خاموشی ہی بہتر ہے، فر فرمایو: ہر جگہ اللہ تعالیٰ غا ہی حکم چلیں تے اسے غی بادشاہی چلے تے یہ گل اس گلوں دس دتیں ہیں تانجے تم یقین نالڑ جانڑ لیں کہ اللہ ہر اک چیز ور ہر جگہ قدرت رکھنڑ آنڑو تے ہر اک چیز ناں ہر جگہ جانڑن آنڑو ہے تانہی تے ہر جگہ اس غو حکم چلے۔

(۱) پہلی آیت غا لفظ تُحَرِّمُ ور سورت پاک غو ناں ''تحریم'' ہے، یعنی واہ سورت پاک جسماں نبی پاک ﷺ غو اپنے اپر اک چیز ناں حرام کر لینڑ غو ذکر ہے، یاہ سورت وی مدنی ہے تے شانِ نزول غی روایتاں تیں اندازو لایو جئے کہ ۷ھ یا ۸ھ ماں نازل ہوئی ہونڑی، اس سورت پاک غا شانِ نزول ماں دو قصہ مشہور ہیں اک تے یوہ جے رحمتِ عالم ﷺ نے اپنڑاں صاحبزادہ حضرت ابراہیمؓ غی والدہ حضرت ماریہ قبطیہؓ غا بارہ ماں یاہ قسم کر لی تھی جے انھاں نالڑ کدے ملاقات نیہنہ کرسوں یاہ قسم نبی ﷺ نے اپنی ایکنڑ بیوی غی نراضگی ور کی تھی فر یاہ گل حضرت حفصہؓ ناں دس چھوڑی تھی ور نالڑ ہی فرمایو تھو کسے ناں دسیو نہ! لیکن انھاں نے حضرت عائشہؓ ناں دس چھوڑی تھی جس ور یاہ سورت پاک نازل ہوئی۔ یوہ قصو حدیث تے تفسیر غی کجھ کتاباں ماں تے ہے ور صحاح ستہ ماں نیہنہ بس نسائی شریف ماں ذرا اک اشارو ہے۔ اس غا مقابلہ ماں اک دوجو قصو اس غا شانِ نزول ماں بیان کیو جئے جھڑو بخاری، مسلم وغیرہ ساری بڑی کتاباں ماں آیو ہے۔ جے رحمتِ عالم ﷺ دیگر تیں بعد اپنڑیاں ساریاں بیویاں غو پتو کرن واسطے نیس نیس ہر ایکنڑ کولے تشریف لے جیئیں تھا، اک واری حضرت زینبؓ ناں کِدے تیں تحفہ ماں مکھیر (ماکھیوں) آیو وو تھو انھاں نے مکھیر غو شربت پیش کیو جس کر غے انھاں غے کہر کجھ متو چر لگ گیو فر اس را اک دو دن ہوروی ہو وو اس ور حضرت عائشہؓ تے کجھ دوجی بیویاں ناں ذری رشک آ گیو کیونجے نبی پاک ﷺ غی محبت ماں تے دنیا آخرت غی برکت کھٹنڑ واسطے ہر اک مائی صاحبہ غی یاہی تاہنگ تھی جے حضرت ہوراں تیں زیادہ میرے کونے ہی اڑکیں، حضرت عائشہؓ نے حضرت حفصہؓ نالڑ رلڑ غے اس گل ناں روکنڑ واسطے یاہ سکیم بنائی جے حضور ﷺ جس کونے وی آویں واہ یاہ ہی گل کہہ جے تھارا منہ تیں مغافیر غی باس آوے لگی، مغافیر، عرفطہ ناں غا ایکنڑ بوٹا غو رس (جغنڑ) وہے جھڑو مٹھو وہے تے لوک اس ناں کھئیں ور اس ماں باس وی وہے جد کہ نبی پاک ﷺ ناں بو باس تیں بچ نفرت تھی

حضرت نے فرمایو میں تے بس زینبؓ غے کُہر مکھیر (ماکھیوں) غو شربت پیو ہے مغافیر تے نیہنہ کھادو، اس ور کسے بیوی صاحبہ نے کہیو جے خورے پُہور نے مغافیر چوسیو ہوئو۔ خیر! اسے گل ور رحمت عالمﷺ نے قسم کرلی جے ہوں ہُنْ کدے مکھیر (ماکھیوں) نیہنہ کھاسوں تے یاہ گل حضرت حفصہؓ ناں دس چھوڑی ور ناںْ ہی فرمایو جے کسے ناں دسنْی نیہنہ تانجے حضرت زینبؓ سُنْ غے دلگیر نہ ویں حضرت حفصہؓ نے یاہ گل حضرت عائشہؓ ناں دس چھوڑی جس ور یاہ سورت پاک نازل ہوئی جمہور مفسر اسے دوسرا قصہ ناں سورت پاک غو شانِ نزول منیں، تے حافظ ابن حجر فرمانویں ہو سکے دوئے قصہ پیش آیا ویں۔ یاہ گل تے کائے بڑی نیہنہ تھی ور اللہ ناں یاہ گل پسند نیہنہ آئی جے اس غا حبیبﷺ بیویاں ناں خوش کرن واسطے اپناں آپ ناں پریشانی ماں گہلّیں، تے اُس چیز ناں اپنے واسطے حرام کرلیں جہڑی اللہ نے حلال کی ہے، تے نبی پاکﷺ غیں بیویں وی یوہ سب کجھ حضرت غی محبت ماں ہی کررہئی تھیں ور اُنھاں غا اُچا رتبہ غا لحاظ ناںْ یاہ گل مناسب نیہنہ تھی جس ور انھاں ناں اس سورت پاک ماں سخت درڈیو گیو ہے۔

(٢) یعنی اے رحمتِ عالمﷺ تم نے اپنْی بیویاں ناں خوش کرن واسطے کیوں اپناں آپ ناں تنگی ماں گہلیو تے جہڑی چیز اللہ نے تھارے واسطے حلال کی وی ہے واہ کا نہہ واسطے حرام کرلی ہے! یوہ انداز درڈ غو نیہنہ بلکہ پیار غو ہے فر ہور پیار ناںْ فرمایو جے اللہ غفور رحیم ہے یعنی اس ماں گناہ تے کجھ تھوہی نیہنہ جیکدے ہوتو تاں وی اللہ اپنْی رحمت ناںْ معاف فرما دیتو، فر اس قسم غا کھول دینْ غو حکم دے دتو جس غو طریقو تے کفارہ غو حکم سورت مائدہ آیت ۸۹/ ماں بیان ہو گیو ہے، روایتاں ماں ہے جے رحمتِ عالمﷺ نے اس حکم تیں بعد قسم غو کفارو ادا کیو تے فر مکھیر وی استعمال فرما تارہیا اور حضرت ماریہ قطبیہؓ ناںْ ملاقات وی کی (فتح القدیر) امت واسطے وی یوہی حکم ہے کہ جد قسم کر غے کائے حلال چیز اپنے اپر حرام کرلیں فر قسم غو کفارو دے غے قسم کھول دینْی چاہیئے۔

(٣) نبی پاکﷺ نے یاہ گل راز ناںْ حضرت حفصہؓ ناں دسی تھی ور انھاں نے جد حضرت عائشہؓ ناں دس چھوڑی، فر اللہ نے وحی غے ذریعہ اپناں حبیبﷺ ناں اس گل غی خبر دیدتی جس ور حضرت حفصہؓ ناں تھوڑی جئی گل دس غے احساس دوایو جے تیں یوہ راز دوجیاں توڑی پہچا چھوڑیو ور ساری گل نیہنہ دسی تانجے ویہہ زیادہ لازم نہ ویں، حضرت ہوراں کولوں یاہ گل سُنْ غے انھاں غو ترس نکل گیو تے گھبرا گئیں کیونجے حضرت عائشہؓ ور تے انھاں ناں یقین تھو۔ عرض کی اے رسولِ خداؐ تمناں یاہ گل کس نے دسی ہے؟ حضرت نے فرمایو! مناں اُس سب کُجھ جانن آلا تے سب کُجھ خبر رکھنْ آلا (یعنی اللہ تعالیٰ) نے دسی ہے۔

(۴) رحمتِ عالمﷺ غیں بیویں ساری امت غیں ماں ہیں قرآن پاک نے آپے انھاں غیں یہ فضلیت بیان فرمائیں ہیں۔ ور اُنھاں غا اُچّا رتبہ غے ناںْ ناںْ انھاں غی ذمہ واری وی بہت بڑی ہے ویہہ اللہ غا حبیبﷺ غی کہر غی زندگی غا مسئلہ امت توڑی پہچانْ آلیں ہیں۔ اس گلوں انھاں غی نکی نکی گل غی اصلاح تے سدھار واسطے اسماناں تیں وحی نازل ہوجئے تھی، تے نکی نکی گلاں ور درڈ آجئے تھی، ات وی پہلاں اُنھاں دو بیویاں ناں درڈیو جھاں نے اس قصہ غی نیں رکھی تھی انھاں غو ناں قرآن نے تے نیہنہ لیو ور صحیح حدیثاں ماں حضرت عائشہؓ تے حضرت حفصہؓ آیو ہے۔ انھاں ناں فرمایو کہ جے تم توبہ کرلیں تاں یاہی گل تھارے واسطے مناسب تے بہتر ہے۔ کیونجے تم دواں غا دل اُس اچی منزل تیں جہڑی تھاری شان غے لائق ہے کنی ہور رہیا ہیں تے جیکدے تم توبہ نہ کریں تے اسے را ایکنْ دوجی غو اسیں گلاں ماں اپرالو کرتی رہینہ غیں، تاں اس ماں تھارو ہی نقصان ہے رحمتِ عالمﷺ غی سنگت اور مدد واسطے تے اللہ تعالیٰ تے جبرائیلؑ اور مومن نالے باقی فرشتا ہی سُدّا ہیں۔ فر ساریں بیویاں ناں ہور درڈ غے فرمایو جے کائے یاہ گل نہ سوچ لیئے جے بیویاں غی لوڑ تے ہے ہی اور مھاراتیں بدھ کہڑیں کالسریں ویں غیں؟ فرمایو! نیہنہ! جیکدے رحمت عالمﷺ تمناں طلاق دے چھوڑیں، تاں اللہ غی قدرت تیں یاہ گل دور نیہنہ کہ وہ تھاراتیں وی سرس

أَزْوَاجِكَ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ١ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ

مندی لوڑیں ؟ تے اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے ؛ اللہ نے (اس راغی) قسماں غو کھول دینْوں تھارا

تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ ۚ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ ۖ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ٢

ور فرض کر چھوڑیو ہے تے اللہ تھارو کارساز ہے تے وہ خوب جاننْ آلو حکمت آلو ہے (٢)

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا

تے (یاد کرو) جسویلّے نبیؐ نے اپنْی کسے بیوی ناں راز ناںْ کائے گل کہئی ! فر جسویلّے

نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ

اس بیوی نے واہ گل دس چھوڑی تے اللہ نے نبیؐ ور یاہ گل ظاہر کر چھوڑی (اس ویلّے) نبیؐ نے اس بیوی ناں کجھ گل تے دسی

عَن بَعْضٍ ۖ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنبَأَكَ هَٰذَا ۖ

تے کجھ ٹالْ چھوڑی، تے جسویلّے نبیؐ نے اپنْی بیوی ناں یاہ گل دسی تاں ویہہ کہنْ لگیں تمناں یاہ کس نے دسی ہے

قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ٣ إِن تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ

نبیؐ نے فرمایو مناں سب کجھ جانن آلا خبر رکھنْ آلا نے دسی ہے (٣) (اے نبیؐ غی بیویو!) جے تم دوئے اللہ اگے توبہ کرلیں

صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ

(تاں بہتر ہے) کیونجے تم دواں غا دل وی نیواں ہو گیا ہیں، تے جے تم نبیؐ غے خلاف اک دوئی غی مدد کریں غی فر بیشک نبی

وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ

غو دوست اللہ ہے تے جبرئیلؑ اور نیک ایمان آلاْ وی ! تے اس توں بعد فرشتا وی

ظَهِيرٌ ٤ عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ

مدد کرن آلاْ ہیں؛ جے نبیؐ تم ساریاں بیویاں ناں طلاق دیدیں تاں ہوسکے انھاں غو رب تاولاں ہی تھارے بدلے

أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ

انھاں ناں تھاراتیں وی بہتر بیویں دیدیئے جہڑیں اسلام آلّیں، ایمان آلّیں، فرمانبرداری کرن آلّیں، عبادت کرن

عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا ٥ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

آلّیں ، روزا رکھنْ آلّیں ویں بیوہ وی تے کنواریں وی ! (۴) اے ایمان آلّیو !

قُوْٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا وَّقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

تم اپݨاں آپ ناں وی تے اپݨاں ٹبرناں وی (دوزخ غی) اس اگ تیں بچاؤ جس غو بالݨ انسان تے پتھر ویں غا

عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَآ

اس ور باٹا دل آلّا تغڑا تغڑا فرشتا مقرر ویں غا جہڑا اللہ تعالیٰ غا دتا وا حکم غی ذری نافرمانی

اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ۞ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ

نیہنہ کرتا تے وہ ہی کم کریں جس غو انھاں ناں حکم دتو جئے (۵) او کافرو!

كَفَرُوْا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ

اج عذر بہانہ نہ کرو! تمناں تے چھڑو تھاراں کرتوتاں غو ہی بدلو دتو

تَعْمَلُوْنَ ۞ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْٓا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً

ع ١٩

جارہیو ہے (٦) اے ایمان آلّیو! تم اللہ تعالیٰ اگے سچی نیش

نَّصُوْحًا عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُّكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ

توبہ کرو! (٧) ہو سکے جے تھارو رب تھارا تیں تھارا گناہ دور کر دیئے اور تمناں (جنت غاں)

جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ

اساں باغاں ماں داخل کر دیئے جھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں جس تہاڑے اللہ تعالیٰ نبیؐ

النَّبِيَّ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ نُوْرُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ

ناں تے انھاں لوکاں ناں جہڑا انھاں ناݪ ایمان لیایا ہیں رسوا نیہنہ کرسیں، انھاں غی لوء انھاں غے

اَيْدِيْهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اَتْمِمْ لَنَا

اگے تے انھاں غے سجے پاسے دوڑ رہئی وہے غی، ویہہ دعا کرتا ویں غا! ربا! توں مھارا واسطے مھاری

نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا ۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۞

لوء مکمل کر دے تے ہم ناں بخشدے بیشک توں ہر اک چیز ور قدرت رکھݨ آلو ہے (٨)

يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنٰفِقِيْنَ وَاغْلُظْ

اے نبیؐ! کافراں تے منافقاں ناݪ جہاد کرو تے انھاں ور کس غے سختی

اِنھاں، اِنھاں صفتاں آلّیں کالسریں حضرت ہوراں غا گھر واسطے پیدا فرما دیئے۔ اس آیت ماں درڑ غے ناݪ ناݪ اس گل غی تاکید وی ہے جے تمناں انھاں انھاں نیک کماں ماں بدھ تیں بدھ محنت کرنی لوڑ یئے۔

(۵) یعنی جد رحمتِ عالم ﷺ غی بیویاں ناں وی نیکیاں تیں بچݨ چارو نیہنہ لہذا اے مومنو ں تم سب نیکیں کر کر غے تے اللہ غا دین ور عمل کر غے اپݨاں آپ ناں وی جہنم تیں بچاؤ! تے اپݨاں ٹبر ناں وی پیار ناݪ سمجھا غے تے درڑ کھمک غے ہر اک طریقہ ناݪ جہنم تیں بچاݨ غی کوشش کرو، واہ جہنم اسی ہے کہ اس ماں لکڑیں نیہنہ بلکہ پتھر تے انسان بلّیں غا، اس ور ویہہ سخت فرشتہ ہیں جہڑا نہ ترس کھا غے کسے ناں چھوڑیں غا تے نہ کوئے انھاں غے ہتھوں زور زبردستی چھٹ سکے غو ویہہ اللہ غا حکم غے مطابق عمل کریں۔

(٦) یعنی اللہ غا نافرمان عذار بہاناں کر غے وی نیہنہ چُھٹ سکیں غا بلکہ اپݨاں کرتوتاں غی سزا ضرور پھگتنی پُوے غی۔

(٧) توبۃ النصوح غو مطلب ہے سچا دل ناݪ اخلاص سنگ توبہ کرنی، جس غو مطلب رحمتِ عالم ﷺ نے یوہ بیان فرمایو ہے! جے جد کوئے گناہ ہو جئے فر دل ماں اس ور شرمساری وہے تے اسے شرمساری ناݪ اللہ تعالیٰ اگے استغفار کرے، تے اگے کدے اسی غلطی نہ کرن غو پکو ارادو کر لیئے اور کدے واہ غلطی نہ کرے (ابنِ ابی حاتم) حضرت علیؓ نے توبۃ النصوح (یعنی سچی توبہ) غی چھ شرط بیان فرمائیں (١) جہڑو قصور ہو گیو اس ور شرمساری وہے (٢) جہڑا فرض چھٹ گیا ویہہ پورا کرے، (٣) جس غو حق کھادو وہے وہ ادا کرے، (۴) جسناں تکلیف پہچائی وہے اس کولوں معافی منگے (۵) اگے کدے نہ کرن غو پکو ارادو کر لیئے (٦) جس را کہ پہلاں اللہ غی نافرمانیں کی تھیں اسے را محنت ناݪ نیکیں کرے (تفسیر کشاف، مظہری) توبۃ النصوح غا بارہ ماں عوام ماں جہڑی اک گہانی مشہور ہے اُس غی کُجھ حقیقت نیہنہ۔

(٨) اس غی تفسیر سورت حدید ماں گذر گئی ہے تے مومن یاہ دعا اس ویلّے کریں غا جد ویہہ دیکھیں غا کہ مھارے ناݪ چلݨ آلّا منافق پچھے گُبّݨ گار اندھیرا ماں پھس گیا ہیں، فر ویہہ گھبرا غے یاہ دعا کریں غا جے کِدے مھارو نور وی بُجھ نہ جئے۔

عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ۝٩ ضَرَبَ

کرو ! انھاں غو ٹھکانوں جہنم ہے تے واہ مچ پہیڑی جگہ ہے ؛ اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوْحٍ وَّامْرَاَتَ

کافراں واسطے اک مثال بیان کرے نوحؑ غی بیوی تے لوطؑ غی

لُوْطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ

بیوی غی ! یہ دوئے مھاراں (خاص) بنداں بچوں دو نیک بنداں غا نکاح ماں تھیں

فَخَانَتٰهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَّقِيْلَ

وران عورتاں نے انھاں ناں خیانت کی فر ویہہ دوئے نیک بنداللہ غا مقابلہ ماں انھاں غے کجھ وی کم نیہنہ آیا تے انھاں

ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدّٰخِلِيْنَ ۝١٠ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا

دواں ناں کہد تو گیو جے ہوراں ناں تم وی (جہنم ماں) چلی جاؤ ! تے اللہ تعالیٰ ایمان آلاں واسطے

لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ ۘ اِذْ قَالَتْ رَبِّ

فرعون غی بیوی غی مثال بیان فرماوے (۹) جس ویلے کہ اس نے دعا کی

ابْنِ لِيْ عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِيْ مِنْ

ربا ! توں میرے واسطے اپنٔے کولے جنت ماں اک گہر بنادے تے مناں فرعون

فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهٖ وَنَجِّنِيْ مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ۝١١

تیں اور اس غا عمل تے ں نجات دیدے تے توں مناں (اس ساری) ظالم قوم تیں خلاصی دیدے (۱۰)

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِيْٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا

تے عمران غی تھی مریمؑ غی (مثال بیان کرے) جس نے اپنٔی عزت غی حفاظت کی

فَنَفَخْنَا فِيْهِ مِنْ رُّوْحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمٰتِ

فر ہم نے اس ماں اپنٔی طرفوں روح پھوک دتی تے اس نے اپنٔاں رب غا

رَبِّهَا وَكُتُبِهٖ وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ ۝١٢

☆☆☆ کلامٓ تے اس غی کتاباں غی نصدیق کی تے واہ فرمانبرداراں ماں تھی (۱۱) ☆☆☆

(۹) یعنی ہر ایکنٔ ناں اپنٔوں ایمان ہی کم آوے غو نہ کسے کافر ناں کسے مومن غو تعلق کُجھ فائدو پہچاوے غو تے نہ کسے مومن ناں کسے کافر غو کفر کُجھ نقصان دیئے غو حضرتِ نوحؑ تے حضرت لوطؑ اتنی اُچی شان غا پیغمبر تھا ور انھاں غے ہر وقت ناں رہنٔ آلیں اُنھاں غی بیویاں نے جد ایمان تے نیک عمل غو رستو نیہنہ نوڑیو فر انھاں ناں پیغمبراں غی بیوی ہونٔوں کجھ کم نیہنہ آیو تے دوئے جہنم ماں چلیں گیئں جد کہ فرعون اتنوں بڑو کافر تھو ور اُس غی بیوی حضرت آسیہؓ ناں جد ایمان غی دولت نصیب ہوگئی ویہہ جنت ماں چلیں گیئں تے فرعون غا کفر نے انھاں غو کُجھ نقصان نیہنہ کیو۔

(۱۰) یعنی ربا ! ہوں فرعون غاں پہیڑاں کماں تے گناہاں غاں کماں تیں ابیزار ہوں توں مناں اس تیں نجات دے تے اپنٔوں قرب نصیب فرماء اور جنت ماں مناں جنتی گہر نصیب فرما ! روایتاں ماں ہے جے حضرت آسیہؓ خفیہ طور ور حضرت موسیٰؑ ور ایمان لے آئیں تھیں، جد فرعون ناں انھاں غا ایمان غو پتو لگو اس نے انھاں ناں مُچ ڈاھڈیں ڈاھڈیں سزا دتیں تے جد ویہہ انھاں سختیاں ور وی ایمان تیں نیہنہ پھریں فر اس نے ویہہ سخت تکلیف دے غے شہید کر چھوڑیں، تے کجھ روایتاں ماں ہے جے اس نے اک بہت بڑی گٹی انھاں ور اُپروں سٹوائی ور اللہ نے اپنٔی قدرت ناں اس گٹی غا لگنٔ تیں پہلاں ہی اُنھاں غی روح قبض کر لی، (ابن کثیر وغیرہ)

(۱۱) یعنی حضرت مریمؑ حضرت عیسیٰؑ غیں ماں وی اللہ غی خاص نیک پاک دامن بندی تھیں اللہ غا حکم ناں حضرت جبرائیلؑ نے انھاں غا گلماں ماں پھوک ماری جس ور بجنٔ باپ تیں حضرت عیسیٰؑ پیدا ہُوا انھاں نے اللہ تعالیٰ غاں حکماں تے اس غی اسمانی کتاباں غی تصدیق کر غے انھاں ور عمل کیو تے ساری زندگی اللہ غی فرمانبرداری ماں گذاری۔

خدا غا فضل ناں سورت تحریم غو تفسیری نوٹ اج بیروار یں دیگر غی نماز تیں ذری پہلاں مکمل ہوگیو ۲۳ ر جولائی ۲۰۰۱ء مرکز استعلام جموں